

IACOV ZUGRAVUL

**Volumul, tipărit cu sprijinul financiar al
CONSILIULUI JUDEȚEAN ALBA,
al DIRECȚIEI JUDEȚENE PENTRU CULTURĂ ȘI PATRIMONIU NAȚIONAL ALBA
și al ASOCIAȚIEI CULTURALE SARMIZEGETUSA,
face parte din programul editorial al proiectului
FRAGMENTE DIN UNIVERSUL CREDINȚEI ROMÂNEȘTI,
inițiat de MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, Alba Iulia,
în colaborare cu ARHIEPISCOPIA ORTODOXĂ DE ALBA IULIA
și SERVICIUL JUDEȚEAN ALBA AL ARHIVELOR NAȚIONALE.**

ANA DUMITRAN

ELENA-DANIELA CUCUI

ELENA MIHU, SAVETA-FLORICA POP

Iacov Zugravul

Cu un Cuvânt înainte de acad. MARIUS PORUMB

**Editura ALTIP,
Alba Iulia, 2010**

Referenți: acad. MARIUS PORUMB
conf. univ. dr. DUMITRU VANCA

Coperta I: *Arhanghelul Gavriil*, detaliu de pe ușile împărătești de la Șilea;
autograful artistului pe *Triodul* de la Galda de Jos;

la interior, *Botezul lui Iisus*, detaliu de pe crucea de la Rădești

Coperta IV: detaliu cu semnătura lui Iacov Zugravul pe icoana *Sfântului Nicolae* de la Șilea

Traducere în limba engleză: ADINA GOȘA

Foto: ELENA-DANIELA CUCUI
ANA DUMITRAN
MIHAI LAZĂR
SAVETA-FLORICA POP
LIVIU TULBURE

Tehnoredactare: ANA DUMITRAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Iacov Zugravul / Ana Dumitran, Elena Daniela Cucui, Elena Mihiu, Saveta
Florica Pop. - Alba Iulia : Altip, 2010
Bibliogr.
ISBN 978-973-117-267-5

I. Dumitran, Ana
II. Cucui, Elena
III. Mihiu, Elena
IV. Pop, Saveta Florica

75.046.3

ISBN 978-973-117-267-5

© Ana Dumitran

Sumar

Viața unui pictor român din Transilvania secolului al XVIII-lea – Iacov Zugravul (acad. Marius Porumb) ...	VII
Repere biografice	1
Ucenicul	29
Zugravul	37
Dascălul	91
În loc de concluzii	106
Opera	109
Ilustrația complementară de pe DVD	139
Abstract	157
Abrevieri bibliografice	159
Indice de nume și locuri	167

VIAȚA UNUI PICTOR ROMÂN DIN TRANSILVANIA SECOLULUI AL XVIII-LEA - IACOV ZUGRAVUL

Coordonatoarea volumului, dr. Ana Dumitran, este o pasionată și harnică cercetătoare a trecutului nostru istoric și cultural artistic, cunoscută pentru publicațiile sale în domeniu. Volumul finalizat, ce vede acum lumina tiparului, este rodul muncii unui colectiv mai larg de muzeografi-cercetători din care fac parte Elena Daniela Cucui, Elena Mihaela și Saveta Florica Pop. Demersul științific, lansat și coordonat de Ana Dumitran, este o admirabilă dovadă a atașamentului pentru valorile patrimoniului cultural românesc de pe plaiurile transilvane, atât de puțin cunoscute, dar care, pe lângă valențele artistice și culturale, ce demonstrează stilistic netăgăduite legături cu alte „țări românești”, reprezintă importante documente de istorie locală și națională.

Pictorul Iacov din Rășinari, stabilit la Feisa, în valea Târnavei Mici, în vecinătatea Cetății de Baltă, este unul din artiștii români din Transilvania care merită o specială atenție, fiind unul din exponenții de marcă ai unei vieți artistice în care artistul a avut un important rol vehiculator al alfabetului stilistic și decorativ reprezentativ pentru epoca brâncovenească și postbrâncovenească, ce era descifrat și recepționat de transilvănenii din cel de-al XVIII-lea veac ca fiind valoare estetică proprie neamului românesc.

Iacov Zugravul, întemeietorul centrului artistic de la Feisa, era din Rășinari, marele sat românesc din vecinătatea Sibiului, marcant centru cultural și religios, ce avea legături continue cu Țara Românească. Datele despre viața și activitatea acestui talentat și foarte activ pictor sunt relativ puține, dar bogate în comparație cu ceea ce știm despre cei mai mulți dintre iconarii sau muraliștii epocii. Penuria izvoarelor documentare nu a fost un impediment pentru redactorii textului în reconstituirea unei vieți artistice tumultuoase, cea a pictorului Iacov Rășinăreanu (cum probabil îl numeau cei din Feisa), care a pictat în zeci de localități, sute de icoane, fiind de asemenea autorul unor ansambluri de pictură murală din numeroase biserici din zona centrală a Transilvaniei. Ipoteze de lucru judicioase sau pline de fantezia cercetătorului pasionat și îndârjit în munca sa, ce cunoaște bine epoca și ambianța culturală, atribuirea unor

calități ce sunt uneori supradimensionate sau numeroasele întrebări fără răspuns sunt puse la tot pasul de autoarele textului, entuziasmate și doritoare să îmbogățească biografia prolificului iconar. Cele mai multe și mai precise informații le dau însă inscripțiile de pe icoane, pisaniile ori pomelnicele din biserici, însemnările de pe cărțile liturgice, care constituie cele mai importante date referitoare la viața și activitatea talentatului artist.

Pentru un cercetător care de câteva decenii una din pasiunile sale de lungă durată este cercetarea și studierea picturii vechi românești, considerată nu numai operă de artă, ci și document de istorie națională, inițiind o muncă de pionerat atât în domeniul picturii murale, cât și a celei de icoane din Transilvania, stadiul actual al cercetării este îmbucurător și plin de semnificative realizări. Constat cu bucurie și cu mulțumire că cercetările pe care le-am desfășurat cu pasiune de-a lungul anilor nu au fost în zadar. Numeroase teme de cercetare au fost preluate și dezvoltate în ultimul timp, devenind studii sau volume, ce pornesc de la studiile făcute, preluând și dezvoltând o idee sau alta, îmbogățind bibliografia de specialitate cu prețioase contribuții. Între acestea se remarcă numeroasele studii în reviste de specialitate, cărți și albume, dar și excepționalele evenimente culturale ce se petrec în cetatea Bălgradului, la Muzeul Național ce poartă numele Marii Uniri. Este un sentiment de gratitudine și încurajare care doresc să-l transmit colegilor și prietenilor mei bălgrădeni.

Cercetările din ultimele decenii referitoare la pictura veche au contribuit la acumularea unor noi date, la îmbogățirea cunoștințelor privind activitatea unor artiști români, astfel că în prezent se poate vorbi despre un consistent fenomen artistic redescoperit, ce tinde să evolueze în secolul al XVIII-lea dinspre pictura tradițională postbizantină spre o artă ce resimte tot mai puternic influențele curentelor artistice europene, conservând însă specificul ambianței culturale românești.

Acad. MARIUS PORUMB

REPERE BIOGRAFICE

Meritul de a fi restituit biografia lui Iacov Zugravul din Rășinari îi revine academicianului Marius Porumb. După un moment de ezitare, în care Iacov fratele lui Stan Zugravul și fiul popii *Radu* din Rășinari a avut o identitate separată de cea a lui Iacov fiul popii *Man* din Rășinari, artist și preot în Feisa¹, cercetătorul clujean a susținut că Iacov, devenit fiul popii *Radu Man* din Rășinari, și Iacov din Feisa sunt una și aceeași persoană. Formarea în anturajul zugravului craiovean Grigore Ranite, dedusă de istoricul de artă din însemnările autobiografice ale lui Iacov fiul popii Man, și calitatea sacerdotală conferită tot acestuia în 1761 de Grigore Socoteanu, episcopul Râmnicului, sunt principalele repere ale biografiei propuse².

O nouă lectură a izvoarelor l-a separat din nou pe Iacov fratele lui Stan și fiul popii *Radu* din Rășinari de Iacov fiul popii *Man Izdrailă* din Rășinari, primul fiind identificat cu zugravul stabilit ulterior la Feisa³, în vreme ce al doilea a ajuns în 1761 preot în Rășinari⁴, calitate în care va fi atestat până în primii ani ai veacului următor⁵.

Mai știm despre Iacov Zugravul că înainte de 1740 s-a căsătorit cu Maria⁶ și a avut cel puțin trei copii, pe Gheorghe, Vasile și Nicolae, care în 1747 aveau 7, 5 și respectiv 3 ani⁷. Se mai adaugă, desigur, lista lucrărilor sale care au constituit până acum obiectul unei cercetări științifice⁸.

În fața acestui bagaj informațional infim, cercetătorul este obligat să opereze doar cu ipoteze de lucru, nereușind să surprindă decât frânturi

¹ Porumb 1976/a, p. 106, 118.

² Porumb 1998, p. 169-172; Porumb 2003, p. 45-47.

³ Pentru detalii vezi Dumitran, Cucui, 2007-2008, p. 139-154.

⁴ Iorga 1902, p. 89; Dragomir 1930, p. 292.

⁵ Cioran 1955, p. 122.

⁶ Până acum, singura mențiune a soției sale este cunoscută din inscripția dedicatorie a unei icoane a Maicii Domnului zugrăvită la 1746 pentru biserica „Sfinții Arhangheli” din Șilea, o invocație adresată lui Dumnezeu spre a fi pomenit împreună cu Maria lui („Pomeni Gospodi Iacov Zugraf i Maria ego”). Dumitran, Cucui 2008/a, p. 13, fig. 13.

⁷ Mircea 1996, p. 57.

⁸ Porumb 1998, p. 172; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 14-15.

dintr-o realitate pe care lipsa arhivelor o face aproape impenetrabilă. Dar, dacă tăcerea izvoarelor scoate din ecuație viața personală a fiilor popii Radu din Rășinari, ea nu poate împiedica recuperările ipotetice, bazate pe faptele asupra cărora deținem informații și ale căror conexiuni și evoluție au oferit un anume cadru de manifestare și nu altul, astfel încât reconstituirea propusă, fiind limitată în opțiunile devenirii sale, să poată fi considerată totuși probabilă și nu doar rodul unei zvâcniri necontrolate a imaginației. La capătul acestui demers nu-l vom putea, deci, cunoaște nici pe Iacov din Rășinari – pentru perioada cât viața sa a fost legată de această comunitate, nici pe Iacov din Feisa – identitate pe care nu știm în ce condiții și-a asumat-o, nu vom afla nimic despre Iacov fratele zugravului Stan, nici despre Iacov soțul Mariei, nici despre Iacov tatăl zugravilor Gheorghe și Nicolae, vom ști prea puțin despre Iacov dascălul de zugravi și și mai puțin despre Iacov ucenicul, aproape nimic despre Iacov omul, dar destul de mult despre Iacov zugravul. De aceea am considerat că această ultimă calitate – cea de zugrav – este singura îndreptățită să îl definească, socotind-o suficientă pentru titlul acestui efort recuperator. Într-o asemenea viziune, Iacov Zugravul nu poate fi confundat și nu are nevoie de alte apelative pentru a fi individualizat într-un ipotetic tablou colectiv al artiștilor români din toate timpurile.

*Misera nostra sors efficit, Augustissime imperator, ut iteratis lacrymis ante eiusdem thronum nostras laesiones et persecutiones deplorare non erubesceremus, nullum etenim aliud nobis superest sub sole refugium, calamitates autem nostrae dietim crescentes, imminentem nostram tristem desolationem satis manifestum reddunt.*⁹

Pentru a reconstitui imaginea locului de baștină al lui Iacov, am ales mai întâi acest comentariu al episcopului Inochentie Micu-Klein, tocmai pentru că a fost notat pe un memoriu adresat împăratului în 1735 de locuitorii din Rășinari. Abuzurile pe care aceștia le reclamă nu se vor fi întâmplat atunci prima dată, din moment ce suplicații îndrăznesc să se plângă însuși împăratului, nemaigăsind sub soare refugiu în fața calamităților cu care îi încerca cruda soartă de supuși ai magistratului din Sibiu.

⁹ *Apud* Păclișanu 2006, p. 222.

Situată pe terenul oraşului Sibiu, localitatea Răşinari avea statutul unui sat de iobagi¹⁰, cu toate implicațiile economice pe care acesta le presupunea, complicat cu vexațiunile determinate de lipsa dreptului de concivitate pe „pământul crăiesc”¹¹. Numărând, în 1733, 770 de familii¹², era de departe cea mai populată parohie românească din Transilvania, urmată, la o distanță apreciabilă, de localitatea învecinată Săliște, care avea 549 familii¹³. Era, cu siguranță, și cea mai bogată parohie, fapt deductibil dintr-o *Specificatio* referitoare la pedepsele în bani impuse comunităților implicate în mișcarea antiunionistă a călugărului Visarion. Aflăm de aici că „satul zis Răşinari” a plătit două amenzi, una de 800, cealaltă de 1000 de florini ungurești, în vreme ce următoarea amendă în ordine descrescătoare, încasată de la sălișteni, însuma 1020 de florini ungurești¹⁴. Desigur, cei 1800 de florini plătiți de răşinăreni nu acopereau o vină mai mare decât cea pe care o răscumpărau săliștenii, ci este doar consecința unui număr mai mare de contribuabili și, oricum, oglinda unei realități social-economice care nu avea termen de comparație în epocă printre românii asupra cărora își aroga drept de jurisdicție episcopul de la Blaj.

Deducem din prezentarea de până aici că, deși aparțineau unei categorii sociale situate la periferia societății, răşinărenii nu erau oameni săraci. Atunci când contextul politic a adus pe scenă oameni ca episcopul Inochentie Micu și împăratul Iosif al II-lea, capabili de acțiune și sacrificiu pentru idei menite să asigure demnitate umană și celui mai desconsiderat supus, această condiție economică avantajoasă trebuie să fi funcționat și ca stimul pentru eradicarea statutului social umilitor și încetarea prestațiilor. Lupta dusă împotriva magistratului sibian, al cărei debut este surprins în plângerea de la începutul acestor rânduri, încredințată protestatarului episcop, s-a încheiat, oficial, abia în 1786, când neobositul împărat a obligat Sibiul la restituirea terenurilor confiscate și a redevențelor încasate pe nedrept și a ridicat Răşinariul la rangul de sat liber regesc¹⁵.

¹⁰ Schaser 2000, p. 118, 122, 266.

¹¹ Pentru detalii vezi Păcală 1915, p. 67-90.

¹² Bunea 1900, p. 364. Cele 770 de familii însumau 3850 de suflete (*Şematism 1900*, 1900, p. 559).

¹³ Bunea 1900, p. 366. La mijlocul secolului XVIII ea va prelua însă întâietatea, cu 834 familii față de cele 764 ale Răşinariului (Ciobanu 1926, p. 690-691).

¹⁴ Dragomir 1920, *Anexe*, p. 70.

¹⁵ Schaser 2000, p. 149.

Latura revendicativă cu scop social-economic și patrimonial nu a fost, însă, decât o parte a atmosferei ce se putea respira în vecinătatea Sibiului în veacul al XVIII-lea. Ea a interferat, uneori până la a face corp comun, cu latura religioasă, care, spre mijlocul secolului, și-a descoperit propriile revendicări, a căror soluționare s-a dovedit mult mai stringentă. Mai înainte însă de a intra în detalii, presupunem că povestea pe care încercăm să o spunem aici își are începutul anterior luării la cunoștință a acestor revendicări, cândva prin al doilea deceniu, până când nimic nu indică în Rășinari existența unor probleme confesionale, în ciuda valului de animozități și proteste ce a însoțit aproape din primul moment unirea cu Biserica Romei. În acel răstimp, în care suferințele cauzate de secetă, inundații, recolte slabe și ciumă vor fi fost cu greu compensate de bucuria victoriilor împotriva turcilor, la rândul loc aducătoare de moarte¹⁶, nu va mai fi rămas prea mult loc pentru bucuria provocată de scăncetul nou-născuților. Și, totuși, cel mai probabil în acei ani atât de încercați, când și cele mai avute gospodării anevoie se vor fi deosebit de cele sărace, popii Radu și preotesei sale Ana li s-au născut doi fii, Stan și Iacov, meniți amândoi carierei artistice. La 1740, anul de când datează cele mai timpurii icoane semnate cunoscute, Iacov era, la rândul său, tată, astfel că plasarea nașterii sale undeva între 1710-1720 nu iese cătuși de puțin din limitele firescului și nici nu le forțează pe cele ale bunului simț.

Era oarecând și neamul nostru rumânesc neam vestit și lăudat, iară acum fără de veaste și de toți ocărât zace. Era oarecând viteaz și în războiu tare, iară acum fără de puteare și mai fricos decât alte neamuri. Era oarecând înțelept, iară acum încungiurat de norul neștiinții. Era de cinste, iară acum de toți lăpădat. Porunca oarecând și Ardealului, iară acum nici țării sale. Îi slujea oarecând alte neamuri, acum dânsu iaste batgiocura acelora. Mainte era plin de fapte bune, acum bogat de fapte rele. Mainte era minune de să vedea cineva în țapă, iară acum toate furcile și țăpile numai dânsii le străgiuesc.¹⁷

¹⁶ Pentru aceste calamități abătute asupra Transilvaniei, paralel cu desfășurarea războiului austro-turc la sfârșitul căruia Imperiul Habsburgic a anexat Banatul și Oltenia, vezi Cernovodeanu, Binder 1993, p. 136, 140-145, 205-206.

¹⁷ Cotore 2000, p. 89.

Atât de expresive prin accentuarea contrastului între gloria strămoșilor romani și mizeria la care ajunseseră urmașii lor români, aceste lamentații ale lui Gherontie Cotore nu au fost notate ca un exercițiu literar, ci ca o îndelung gândită concluzie asupra motivelor dezastruoasei decăderi, a cărei singură pricină a fost considerată „șismătica și tăierea de cătră ascultarea Bisearecii Râmului“, altfel spus apartenența la Biserica Orientală. Era exprimat, desigur, și remediul: „împreunarea iarăși cu capul bisearecii de care te-ai despărțit prin înșelăciunea grecilor“¹⁸ sau, după expresia unui alt contemporan: unirea românilor cu Biserica Romei „în credință, iară nu în lege, că legea grecească totdeauna și după făcuta unire o au ținut-o întreagă“¹⁹, precizări menite să înlăture orice dubiu legat de practicile liturgice și de celelalte forme exterioare de exprimare religioasă, pe care uniții erau datori să le păstreze neschimbate.

Această nealterare a vechilor practici și incapacitatea ierarhiei ecleziastice greco-catolice de a promova unirea organizat și constant au făcut ca masele de credincioși, rămase în afara zonei de interes a discursului identitar, să nu conștientizeze schimbarea, chiar dacă au fost destul de numeroase cazurile când, în cadrele aceleiași comunități, unii preoți s-au declarat uniți, iar alții nu²⁰. Conscripțiile din prima jumătate a secolului XVIII nu menționează însă dacă cei care au refuzat jurisdicția episcopului unit păstoreau efectiv, căci până la 1761, în opinia autorităților, toți românii din Transilvania acceptaseră unirea, „în afară de cei din Brașov, din Făgăraș și supușii otomani aparținând unei companii grecești din Sibiu“²¹. Nu putem ști, deci, dacă cei 4 preoți ortodocși din Rășinari conscriși în 1733 erau solicitați pentru asistență spirituală sau aceasta cădea exclusiv în sarcina celor 12 preoți uniți, în condițiile în care comunitatea deținea un singur lăcaș de cult²². Lipsa oricărui indiciu referitor la probleme confesionale, antimisul dăruit de episcopul Inochentie Micu²³ și rangul

¹⁸ *Ibidem*, p. 88, 90.

¹⁹ Maior 1813, p. 87.

²⁰ La 1716 au fost înregistrați 2747 preoți români, între care 456 s-au declarat neuniți (Săsăujan 2002, p. 134, nota 113). La 1733 numărul preoților ortodocși era de 449.

²¹ *Ibidem*, p. 196, 211.

²² Bunea 1900, p. 364.

²³ Păstrat în muzeul amenajat în clădirea care, după 1761, a servit de reședință episcopală pentru ierarhii ortodocși.

de protopopiat la care ajunsese localitatea²⁴ sunt argumente că unirea cu Roma era, și aici, un fapt acceptat, care nu deranja pe nimeni.

Atmosfera nu pare să fi fost tulburată nici măcar de prezența, pentru circa jumătate de an, a lui Grigore Socoteanu, viitorul episcop de Râmnic, refugiat la Rășinari cândva prin 1735-1739 și găzduit în casa (viitorului?) preot *ortodox* Man Izdrailă²⁵. Explicația poate fi căutată în relația foarte apropiată din acei ani între rășinăreni și episcopul unit de la Blaj, implicat, în calitate de apărător, în lungul lor proces cu magistratul sibian²⁶. O breșă este observabilă abia în 1741, când Constantin, care fusese sfințit diacon de vlădica Inochentie, a cerut hirotonirea de la mitropolitul bucureștean Neofit, prilej cu care a fost pus să iscălească o declarație ce va deveni, în anii următori, un adevărat formular de lepădare de unire²⁷. În învâlmășeala provocată de trecerea prin vecinătate a călugărului Visarion nu regăsim numele preotului Constantin, astfel că nu putem ști dacă profesiunea sa de credință a fost una strict personală sau era un angajament de luptă fățișă împotriva unirii. Regăsim însă numele popii Man, remarcat ca agitator de episcopul Manuil Olsavszky în cursul vizitei sale de împăciuire din iarna anilor 1745-1746²⁸, ceea ce ne face să-i atribuim un rol important în evenimentele petrecute la Rășinari în cursul lunii aprilie a anului 1745.

Trebuie să remarcăm însă, în prealabil, întârzierea cu care se trece la acțiune, la acea dată episodul Visarion fiind deja consumat. Din nou explicația poate fi căutată în atașamentul față de vlădicul care luase între timp și el drumul Vienei, de unde rășinărenii așteptau răspuns favorabil la memoriile înaintate împotriva magistratului sibian. Va fi contat poate și starea de spirit pe care trebuie să o fi generat desfășurarea sinodului

²⁴ Prima atestare a protopopiatului din Rășinari datează din 1714 și se continuă până în 1782 (*apud* Miron 2004, p. 483). Un protopopiat ortodox va funcționa în Rășinari din 1772 (Cioran 1940, p. 331).

²⁵ Meteș 1928, p. 60. La 1733 un „Popa Mány” ocupă cea de-a treisprăzecea poziție în conscripția inochentiană, fiind catalogat ca „non unitus” (Bunea 1900, p. 365). La 1750 „Many Isdraël” era înregistrat ca „Popa Neoterico”, adică un preot „nou”, necunoscut celor din Blaj, de la care nu avea confirmare (MOL, rola 47376). Nu ne putem pronunța dacă este vorba de una și aceeași persoană.

²⁶ Pentru alte intervenții decât cea discutată în paginile anterioare vezi Bunea 1900, p. 121-122.

²⁷ Furtună 1915, p. 116 și anexa nr. 15, p. 235-236; Dragomir 1930, p. 293-294.

²⁸ Bunea 1900, p. 200; Dragomir 1920, p. 166.

convocat de Inochentie înainte de plecare. Alura sa de congres național, conferită de componența din clerici și mireni, *uniți și neuniți*, este greu de crezut că a rămas neobservată de contemporani. Acolo vor fi fost și rășinăreni de față – căci nimic nu ne îndreptățește să considerăm altfel –, iar aceia au auzit și ei întrebarea „exotică”: „Dacă toate câte s-au făgăduit Românilor uniți nu s-ar putea dobândi, mai voesc ei să țină Unirea, ori se lapadă de ea?”²⁹. Răspunsul urma să-l aducă episcopul de la Viena, deci trebuia așteptată întoarcerea sa. În aprilie 1745 Inochentie era însă fugar la Roma, iar mânia împărătesei era ușor de bănuț, astfel că speranțele unei rezolvări pașnice a problemei confesionale trebuie să se fi spulberat și, cum atmosfera antiunionistă în zonă era în continuare efervescentă, trecerea în cealaltă tabără era doar o chestiune de timp.

Cine a avut inițiativa unei asemenea atitudini nu știm. Cert este că, la 18 aprilie 1745, întregul sat (*universi Pagi hujus Incolae*³⁰) s-a prezentat să ceară cheile bisericii, în care au fost introduși îndată preoții neuniți. Aceștia nu vor fi fost nici ei luați prin surprindere, dar nici nu au fost singurii instigatori, căci comanda pe care a primit-o căpitanul orașului Sibiu, trimis să restabilească ordinea, a fost să-i prindă pe preoții neuniți și pe principalii agitatori (*ad incarcerationandos Poppas non unitos et Coryphaeos principiores*). „Vinovații” au reușit să se refugieze, iar sătenii au predat de bună voie cheile bisericii, dar preoții uniți n-au vrut să le primească, temându-se pentru viața lor și fiind convinși că nimeni nu va vrea să frecventeze biserica. Atitudinea a fost confirmată de bătrânii satului, care au declarat că ei mai bine mor cu toții ori se împărtășesc în loc de Paști cu muguri de stejar decât să meargă la biserică împreună cu preoții uniți, care puteau rămânea însă în sat, fără nici un pericol pentru viața lor³¹. Lucrurile nu au revenit însă imediat pe un făgaș pașnic, căci în biserică a fost dus un câine mort și s-a aruncat cu pietre pe fereastră în preotul care liturghisea³², iar preoții uniți se pare că nu au scăpat nebatuți³³.

²⁹ Bunea 1900, p. 163; Dragomir 1920, p. 135. Apelativul „exotic” îi aparține lui Augustin Bunea.

³⁰ Dragomir 1920, *Anexe*, p. 44.

³¹ *Ibidem*, p. 155-156 și *Anexe*, p. 45; vezi și Păcală 1915, p. 358-359.

³² Dragomir 1920, p. 187. Episodul a fost menționat de directorul fiscal și protector al unirii Petru Dobra în punctul 10 al raportului înaintat Guvernului Transilvaniei la 11 ianuarie 1749 (Stanciu, Hitchins, Dumitran 2009, p. 195 și imaginea 0130 de pe DVD).

³³ Pâclișanu 2006, p. 288.

Această izbucnire de atașament pentru credința străbunilor i-a costat pe rășinarieni încarcerarea la Sibiu a cinci dintre ei (cei doi juzi, care erau de fapt nevinovați, căci nu participaseră la evenimente, și trei bătrâni)³⁴ și plata acelei „gloabe” de 1800 de florini ungurești³⁵ deja invocată când am discutat de amploarea demografică a localității. Cu timpul, fără să știm prin ce mijloace, îndârjirea s-a înmuiat, astfel că, în raportul înaintat Curții vieneze la 5 aprilie 1751, episcopul unit Petru Pavel Aron indica Rășinariul printre comunitățile în care spiritele se liniștiseră³⁶. În anii următori, fără să fie neapărat cordiale, relațiile dintre rășinarieni și episcopul unit s-au îmbunătățit simțitor, acesta implicându-se financiar în efortul lor de a-și reconstrui biserica³⁷ și participând chiar la slujba de sfințire a primei pietre³⁸. Impozantul lăcaș a fost înălțat între 1753³⁹-1755⁴⁰, turnul, mai scund inițial, adăugându-i-se cel mai probabil în 1758⁴¹. Amplasarea lucrărilor și faptul că ele abia fuseseră încheiate au sporit dramatismul luptei pentru intrarea în posesia sa din anii 1760-1761, când, în urma acțiunilor călugărului Sofronie și prin autoritatea generalului Buccow, bisericile transilvănene au fost distribuite

³⁴ Dragomir 1920, p. 157.

³⁵ *Ibidem*, *Anexe*, p. 70.

³⁶ Bunea 1900, p. 255.

³⁷ Protopopul Tatomir mărturisește că episcopul Aron a dat bani pentru fundație (Miron 2004, p. 336), iar T. Cipariu știe că același arhieru „făcut-au, afară de mănăstirea cu turnul cel frumos de la Belgrad [...], o besearecă de piatră frumoasă în Cut” și „alte în Bistra, Manarade și Resinariu” (Cipariu 1855, p. 112).

³⁸ Miron 2004, p. 336.

³⁹ Data demolării vechii biserici a fost preluată din actele zidarului sibian Johann Drotlich (Cioran 1940, p. 325). V. Păcală dă ca dată de început a lucrărilor anul 1726 (Păcală 1915, p. 368)

⁴⁰ Data încheierii lucrărilor, 29 mai 1755, a fost consemnată în două inscripții deasupra intrării, una zugrăvită, cealaltă săpată în lemnul portalului. Prima dintre ele a fost citită greșit, 1725 în loc de 1755 (Cioran 1940, p. 325). Bazându-se pe afirmația „rânduindu-se acum cu ajutorul lui Dumnezeu acolo noua biserică”, dintr-o scrisoare datată 10 iunie 1757, adresată de Petru Pavel Aron unuia dintre preoții din Rășinari, Augustin Bunea a conchis că biserica a fost „restaurată radical la 1757, pe cheltuēla episcopului Aron și a uniților” (Bunea 1902, p. 215, nota 4). Fără să prezinte dovezi, Emilian Cioran vorbește și el de sfințirea bisericii în 1757 prin episcopul Aron (Cioran 1940, p. 330).

⁴¹ Conform inscripției de pe latura sudică a turnului: „Leatu besericii vechi anii Domnului de la Hristos [1]420, iară cea nouă 1758”.

celor două confesiuni românești, unită și ortodoxă, în funcție de opțiunile enoriașilor. La Rășinari, procentajul ortodocșilor, 713 familii față de 51 rămase unite⁴², nu avea de ce să lase loc de dubii în privința atribuirii lăcașului de cult. Și, totuși, acesta a fost conces uniților, renovarea sa sub patronajul lor și cu concursul arhiereului dovedindu-se argumente suficiente⁴³. Este ușor de bănuț că protestele ortodocșilor nu se vor fi limitat doar la invocarea celor 2000 de florini cu care contribuiseră și ei la cheltuieli⁴⁴, dintr-o sumă rămasă din păcate necunoscută, pentru a putea stabili a cui a fost contribuția cea mai mare. Oricum, beneficiind și de avantajul numeric, ortodocșii au ocupat biserica, stârnind astfel mânia împărătesei, care a inclus Rășinariul între localitățile ce trebuiau să restituie uniților lăcașurile de cult⁴⁵. Însoțit de armată și de episcopul Petru Pavel Aron, însărcinat să resfințească biserica, generalul Buccow a recuperat obiectivul, la 26 mai 1761⁴⁶, nu pentru multă vreme însă, căci, poate chiar spre sfârșitul anului, episcopul ortodox Dionisie Novacovici își instala aici reședința⁴⁷, mult disputatul edificiu câștigându-și astfel rosturi de catedrală, iar comunitatea găsindu-și, în sfârșit, dacă nu unitatea confesională, cel puțin liniștea.

Zbuciumul care a încercat Rășinariul a fost trăit, adeseori la cote mult mai înalte, de aproape toate localitățile cu populație românească din Transilvania. Deși nu se dau decât rareori exemple concrete, documentele vremii vorbesc de nenumărate și zadarnice petiții pentru obținerea libertății religioase, vexațiuni și privarea de libertate a celor care aveau curajul să-și asume fătis credința orientală, de emigrări în masă ale ortodocșilor, de refuzul asistenței spirituale, de preoți batjocoriți, alungați și chiar maltratați, și de o parte și de alta a baricadei confesionale⁴⁸. Dar,

⁴² Ciobanu 1926, p. 690.

⁴³ Dragomir 1930, p. 237.

⁴⁴ *Ibidem*; Cioran 1940, p. 330.

⁴⁵ Bunea 1902, p. 176.

⁴⁶ Dragomir 1930, p. 237; Păcală 1915, p. 359-360; Cioran 1940, p. 331. Vezi și Iorga 1906, p. 219: „Rășinari. Biserica e a uniților. Neuniții își pot face alta. Se va da loc”.

⁴⁷ O dată certă pentru stabilirea reședinței episcopale la Rășinari nu am găsit, dar pomelnicul bisericii începe cu numele „arhiereului Dionisie”. Ca manieră de execuție, piesa aparține unuia dintre zugravii angajați pentru împodobirea interiorului lăcașului, adică lui Grigore Ranite sau fiului său Ioan Grigorovici. De o rezidență „în parte” vorbește și Cioran 1940, p. 331.

⁴⁸ Dragomir 1920, p. 103, 116, 129, 144-150, 166-167, p. 187, 191-193, 212; Dragomir

de cea mai mare importanță din perspectiva acestei cercetări este atitudinea semnalată față de lăcașurile de cult, care au fost golite de odoare și vase sacre, cărți și candelabre, săpate până la o adâncime de două brațe, ca și cum ar fi fost profanate de picioarele preoților uniți, în vreme ce pereții le erau spălați, iar icoanele și crucile ridicate în cimitire zdrobite și arse⁴⁹.

O asemenea atmosferă nu i-a putut lăsa insensibili pe zugravii timpului. Nu pe cei din Rășinari, unde lucrurile au degenerat considerabil cândva între vara lui 1745 și sfârșitul anului 1748. Oare Iacov a fost acasă în acele zile? Între comenzile pe care le-a primit în acei ani, la Șilea, Pata, Petea, Ciunga și, în cele din urmă, la catedrala din Blaj, va fi găsit el răgazul necesar să-și pună familia la adăpost? Ori poate nu va fi fost nevoie, căci o purta cu sine, cum vedem că se întâmpla în 1747, când este surprins la Ciufud împreună cu cei trei fii, cu fratele său Marin și cu întreaga gospodărie⁵⁰. Să fie acele evenimente cheia pentru care, dacă nu ar fi semnăturile celui alt frate, Stan, nici nu am ști că Iacov s-a născut în Rășinari? Căci el personal nu a lăsat nici o urmă a acestei origini și nici rășinărenii nu l-au revendicat în vreun fel, dacă excludem invitația pe care i-au făcut-o fiului său Gheorghe de a zugrăvi, la 1785, iconostasul noii biserici.

La 1733 între preoții uniți din Rășinari era enumerat și Popa Ivan⁵¹, zugrav talentat, a cărui semnătură ne întâmpină începând din 1718⁵². Un alt personaj din tabloul pe care încercăm să-l reconstituim este Nistor, colaborator apropiat al Popii Ivan⁵³. Apelativele pe care, în 1758, și le-a asociat numelui: *Stară* (= cel bătrân) și *Dascălul*, indică, în cazul cel mai

1930, p. 40, 60-61, 63, 140; Pâclișanu 2006, p. 314, 363, 367; Chindriș, Iacob 2007, p. 81.

⁴⁹ Cf. raportului lui Petru Dobra din 11 ianuarie 1749 (Stanciu, Hitchins, Dumitran 2009, p. 195). Vezi și Dragomir 1920, p. 187, Pâclișanu 2006, p. 288, 314, și Nicoară 1997, p. 83.

⁵⁰ Ms. lat. 372, p. 116-117.

⁵¹ Bunea 1900, p. 364.

⁵² O schiță biografică a sa vezi la Porumb 1998, p. 193-195; pentru întregirea operei vezi și Cristache-Panait 1984, p. 76, și Porumb 2003, p. 44-45.

⁵³ Pentru el vezi Porumb 1998, p. 265; Porumb 2003, p. 43-45; Dumitran, Cucui, Pop 2009.

probabil, o vârstă ce trebuie să fi fost destul de înaintată și, cu siguranță, calitatea de maestru al altor zugravi⁵⁴ și nu pe aceea de învățător sau cântăreț bisericesc⁵⁵.

Identitatea de preocupări și execuția comună a unor lucrări ne obligă, cel puțin pentru deceniul trei al veacului al XVIII-lea, să îi privim împreună pe cei doi artiști rășinăreni și, tot de pe atunci, să-i plasăm în jurul lor, în calitate de ajutoare și ucenici, pe cei doi fii ai popii Radu, Iacov și Stan. Motivațiile acestei asocieri sunt oferite, pe de o parte, de data pe care un Stan Zugravul a înscris-o pe unul dintre izvoadele care au făcut parte din caietul său de modele: *leat* 7242 = 1733-1734⁵⁶, pe de altă parte de lipsa din conscripția inochentiană a popii Radu. Dacă aceasta din urmă va fi însemnat pierderea părintelui, cei doi orfani au fost nevoiți să-și găsească un rost de timpuriu, chiar de la o vârstă pe care am putea-o astăzi considera fragedă, iar dacă pe seama primeia putem pune manifestarea precoce a talentului, atunci cine l-ar fi putut observa mai repede decât artiștii aflați în proximitate, care trebuie să fi fost ei înșiși în căutare de mână de lucru potrivită și – de ce nu? – de profitul care le-ar fi revenit în calitate de instructori, mai ales în perioadele în care comenzile vor fi fost mai rare.

Dacă cele două motivații invocate îi aduc împreună pe zugravii Ivan și Nistor și pe aspiranții la măiestrie Stan și Iacov pe considerentul „cum era și firesc”, după expresia academicianului Marius Porumb⁵⁷, cu toții fiind rășinăreni și aparținând elitei socio-profesionale locale (Stan și Iacov în calitate de fii de preot), cele mai „firești” argumente ar trebui să

⁵⁴ Cf. Porumb 1983-1984/b, p. 380, și Porumb 2003, p. 45: „Fără a fi atestată documentar posibilitatea ca Nistor să fi avut elevi, presupunem aceasta prin analogie cu alte situații similare din cursul secolului al XVIII-lea. Și, poate, primii ucenici ai lui Nistor Dascălul [...] vor fi fost, *cum era și firesc* [s. n.], tineri din Rășinari ori din preajma marelui sat românesc de la poalele Munților Căndrel”.

⁵⁵ La 22 decembrie 1755 rășinărenii beneficiau de serviciile a doi învățători (Popa Petru și Popa Mihali) și trei cantori (Popa Mani Lapedat, Popa Iuon și Bucur Albul); Miron 2004, p. 425, nota 556.

⁵⁶ Popa 1969, p. 7; Podlipny 1970, p. 166; Porumb 2003, p. 49, fig. 27. Dorina Pârvolescu a fost de la început reticentă în a-l identifica pe semnatarul modelului cu Stan din Rășinari, considerându-l doar „unul dintre zugravii din Țara Românească venit să lucreze în Banat”, la fel ca mulți alții în epocă (Pârvolescu 1992, p. 132; Pârvolescu 2009, p. 10).

⁵⁷ Porumb 1983-1984/b, p. 380, și Porumb 2003, p. 45.

le ofere, în cele din urmă, operele lor. Acestea nu lipsesc, cel puțin nu în cazul lui Iacov, dar nici nu se poate spune că le găsim din abundență. În cazul lui Stan, încercarea de reconstituire a anilor săi de ucenicie conduce, într-adevăr, în afara Rășinariului, spre șantierele lui Grigore Ranite, indicat drept „dascăl” pe marginea unei xilogravuri inserate în același caiet de modele⁵⁸, semn al unei oarecare condescendențe din partea posesorului. Un argument în favoarea identității sale cu fratele lui Iacov îl constituie prezența unui Stan, în 1732-1733, alături de Vasilie Zugravul, în pomelnicul bisericii de la Ceauru (jud. Gorj)⁵⁹ și, un an mai târziu, la Glogova, în compania zugravilor „Diniu, Vasilie, Grigorie, Ștefan, Gheorghie, Șarban”⁶⁰, dar mai ales semnătura „Stan ucenic” identificată la proscomidiarul și în naosul bisericii din Vădeni (jud. Gorj), zugrăvită în 1732-1733 de o echipă formată din „Ranite, Grigorie, Gheorghie, Vasilie zugrafii” și ucenicii Ion și Nicolea⁶¹. Prezența lui Stan în acest anturaj între 1732-1734, confirmată și de semnăturile lăsate cu discreție în glaful unei ferestre și pe unul din pereții altarului bisericii mari a mănăstirii Tismana⁶², justifică îndeajuns calitatea lui Grigore Ranite de „dascăl” al său, în vreme ce o icoană împăratească de la Vădeni⁶³ și ușile iconostasului unuia dintre schiturile Mănăstirii Tismana⁶⁴ îl indică fără dubii pe Stan din Rășinari, desigur cu ezitățile și simplitatea specifice oricărui debut. Ipoteza identității sale cu posesorul caietului de modele ajuns, în împrejurări necunoscute, la Muzeul de Artă din Timișoara capătă astfel noi dimensiuni, iar ucenicia sa pe lângă Grigore Ranite este și ea încă o dată confirmată⁶⁵. Mai mult, confecționarea uneia dintre copertile caietului de zugrăvie prin lipirea unor file cu exerciții de gramatică latină și concepte de scrisori redactate în latină și maghiară de un anume Georgius Hunyadi

⁵⁸ Pârvulescu 2009, p. 20, 97.

⁵⁹ Vezi Cristache-Panait 1998-1999, p. 194.

⁶⁰ Iorga 1908, p. 8; Crețeanu 1956, p. 365.

⁶¹ Ion a fost inclus în pisană – să-i spunem oficială – de la proscomidiar, alături de numele zugravilor. Numele lui Nicolea și Stan, însoțite de apelativul „ucenic”, au fost plasate tot la proscomidiar, dar nu pe același perete. Stan a semnat și printre faldurile perdelelor de pe perețele nordic al navei.

⁶² Cf. Procopie 2006, p. 217.

⁶³ Păstrată în muzeul amenajat în turnul bisericii.

⁶⁴ Colecția muzeală a Mănăstirii Tismana, inv. nr. 815.

⁶⁵ Susținută deja de Porumb 2003, p. 48-49.

între 1702 și 1757⁶⁶ ne conduce undeva în preajma Orăștiei, care a fost reședința lui Stan pentru mai bine de trei decenii. Faptul că niciunul dintre desene nu trădează mâna zugravului din Rășinari nu impietează asupra ipotezei că, în 1734, Stan, ucenicul din 1732-1733 de la Vădeni, a intrat în posesia izvodului pe care, avid de faimă cum îl bănuim sau din oricare alte rațiuni, a semnat în calitate de zugrav. Respectivul model, apoi gravura lui Sandu Tipograful de la Blaj din 1764, cu mențiunea aproape reverențioasă la adresa „dascălului Grigorie Hranite”, maculatura din care a fost confecționată coperta, textele din erminie, poate și desenele în peniță au fost certamente adunate de un Stan care l-a avut maestru pe Grigore Ranite și pe care icoana de la Vădeni și ușile împărătești de la Tismana îl deconspiră în persoana lui Stan din Rășinari.

Într-o asemenea perspectivă, ucenicia nu doar a lui Stan, ci și a fratelui său Iacov la familia de zugravi din Craiova depășește stadiul de ipoteză. Cum vor fi ajuns însă cei doi rășinăreni în preajma lui Hranite și a fiilor săi, Grigore și Gheorghe, în condițiile în care debutul colaborării trebuie devansat cu două decenii față de cel bănuț anterior⁶⁷, legat de căsătoria din 1754 a viitorului preot Iacov Izdrail, cununat la mănăstirea Sărăcineștilor de „dascalul Grigorie zugravul Ranite”⁶⁸?

Această rudenie spirituală indică o strânsă apropiere între Grigore Ranite și mediul rășinărean, dar ea este documentată abia pentru anii de mijloc ai veacului al XVIII-lea, fără să știm cum și când s-a înfiripat. Elementul de legătură cel mai firesc l-ar reprezenta prima generație de zugravi, Popa Ivan și Nistor, care trebuie să fi avut propriile lor contacte profesionale la sudul Carpaților, stimulate și de jurisdicția asupra ortodocșilor transilvăneni acordată episcopului de Râmnic în perioada cât Oltenia s-a aflat sub stăpânire austriacă. Oricum, câtă vreme Oltenia a aparținut austriecilor, contextul politic a fost favorabil traversării Carpaților și instruirii cât mai în umbra capodoperelor artei brâncovenești.

În măsura în care putem face abstracție de problemele vieții cotidiene, cauzate de disfuncționalitățile climatice, cu consecințe asupra recoltelor

⁶⁶ Pârvulescu 2009, p. 111, il. nr. 66, scrisoare datată „Annaeviae, Anno MDCCII”, p. 115, il. nr. 70, fragment de scrisoare semnat și datat lateral „Georgius Hunyadi, Anno 1757”.

⁶⁷ O relație între rășinăreni și Grigore Ranite stabilită pe datarea în 1733 a unei icoane a *Sf. Nicolae* (cf. Efremov 1967, p. 281-282) nu poate fi acceptată, deoarece icoana respectivă a fost în realitate zugrăvită în 1763 (cf. și Porumb 1998, p. 320).

⁶⁸ Pentru textul care a păstrat amintirea căsătoriei vezi Iorga 1906, p. 155.

și a stării de sănătate a populației, dar mai ales asupra stării ei materiale, de care depindeau comenzile pentru artiști, se poate aprecia că anii de inițiere ai lui Iacov și Stan în tainele zugrăvitului au fost propice șanselor de a fi în preajma unor artiști veritabili. Cine au fost aceștia, după stagiul pe lângă Popa Ivan și Nistor, încheiat cândva înainte de 1732, dată la care Stan ucenicul este atestat la Vădeni? Pisania de acolo ni-l indică pe Hranite și pe fiii săi, Grigore și Gheorghe, dar o întâlnire mai timpurie nu este exclusă, deoarece, pentru a fi cooptat în echipă, poate că trebuia câștigată în prealabil încrederea meșterilor. În preajma acestora îl găsim însă doar pe Stan. Să-și fi căutat, pe moment, Iacov un alt maestru? Să fi plecat mai târziu din Rășinari? În 1736 Grigore Ranite a răspuns solicitării episcopului Inochentie de a zugrăvi iconostasul capelei episcopale din Blaj⁶⁹ și tot din echipa acestuia, în formula angajată la zugrăvirea bisericii de la Glogova, și-a ales vlădicul blăjean zugravul – pe Ștefan de la Ocnele Mari – pentru un al doilea iconostas, comandat în 1737⁷⁰. Să se fi alăturat Iacov suitei lui Grigore Ranite abia după sosirea sa în Transilvania? Întrebările nu sunt fără rost, câtă vreme îl vedem pe Iacov zugrăvind, încă din 1739, într-o manieră pe care nu o regăsim decât parțial în icoanele lui Ivan sau Nistor, dar care caracterizează în mod special opera fraților Ranite. Sigur, ea putea fi însușită și de la alți zugravi, dar similitudinile merg până acolo încât se poate pune problema unor șabloane comune. Normal ar fi să ne gândim la cel pe lângă care și-au făcut ucenicia Grigore și Gheorghe Ranite și cel mai firesc răspuns îl oferă profesia tatălui lor, zugravul Hranite. Problema este însă că acesta dispare din peisajul artistic prin 1716-1717⁷¹, când Grigore ar fi trebuit să aibă cel mult cinci ani⁷².

Pe baza ordinei în care sunt consemnate numele zugravilor în pisaniile de la Tismana și Vădeni – *Ranite, Gligorie, Ghiorghie, Tudor, Vasilie [...]*, respectiv *Ranite, Grigorie, Gheorghie, Vasilie [...]*, *Ion -*, presupunând că au fost menționate doar numele de botez și considerând cu totul improbabilă în epocă, în mediul românesc de la sudul Carpaților, folosirea numelui de familie înaintea prenumelui, procedeu specific doar

⁶⁹ Chindriș 1997, p. 43, 53.

⁷⁰ Cristache-Panait 1969, p. 326.

⁷¹ Văleatul 7225 și semnătura „Ranite”, înscrise pe icoana cu nr. inv. 254 din colecția Muzeului din Câmpulung este cea mai târzie atestare semnalată până acum (Ene 2008, p. 72).

⁷² Conform propriei sale declarații, artistul era, în 1766, „de aproape 54 de ani” (Chindriș 1997, p. 53), ceea ce înseamnă că s-a născut prin 1712.

onomasticii maghiare, îndrăznim să emitem ipoteza că acel Ranite cu care se deschide în ambele cazuri șirul zugravilor este de fapt bătrânul Hranite și nu un indicativ pentru descendența următorilor în listă, fiii săi Grigore și Gheorghe. În sprijinul nostru vine inscripția, astăzi ilizibilă, de pe una din coloanele pridvorului bolniței Mănăstirii Bistrița, conform căreia „s-au făcut schimnic aici, Hranite, la luna lui avgust și ș-au pus numele Pahomie; 7257 (= 1749)”⁷³. Ea se referă indubitabil la zugravul nostru, al cărui nume se regăsește și în pisană de deasupra intrării, în calitate de autor, alături de Iosif Ieromonahul, al picturii date 1710. Grafia diferită a numelui, la Tismana și Vădeni, nu este un impediment în calea acestei supoziții, câtă vreme la Govora numele zugravului a fost scris Hranite la proscomidiar, alături de numele celorlalți zugravi, dar personal a semnat Ranite pe icoana de hram. Aici însă, pentru a nu crea confuzie, îl vom numi mereu Hranite, forma Ranite fiind utilizată doar ca nume de familie al fiilor săi.

Prelungirea existenței și, implicit, a activității lui Hranite până în deceniul al patrulea al veacului XVIII, pe considerentul invocat poate chiar până dincolo de 1738, anul când o echipă formată din *Ranite, Grigorie, Gheorghe, Ioan, Mihai* zugrăvea paraclisul „Buna Vestire” al bisericii din Șcheii Brașovului⁷⁴, deschide larg perspectiva uceniciei celor doi fii ai popii Radu din Rășinari pe lângă unul dintre zugravii din generația de la Hurez. O asemenea eventualitate este sugerată și de maniera cu totul personală în care Iacov a înțeles să-și semneze sau dateze o parte din lucrări, strecurând slovele printre elementele decorative ale veșmintelor, ale mobilierului sau pe accesoriile personajelor. Procedul a mai fost practicat de Constantinos în 1694, când a semnat pe sabia Sf. Nichita, redat în naosul bisericii mari de la Hurez, și în 1698, când a semnat pe sabia Sf. Nestor, în naosul bisericii domnești de la Târgoviște, apoi de Andrei, colaboratorul lui Constantinos, care a semnat, în 1703, pe sabia Arhanghelului Mihail reprezentat în naosul schitului „Sf. Ștefan” de la Hurez⁷⁵, dar și de Grigore Ranite, care a semnat, în 1731, pe sabia Sf. Mina, în naosul bisericii dedicate acestuia din Craiova, și în 1732 pe sabia Sf. Teodor Tiron și pe cea a Arhanghelului Mihail, redați în

⁷³ *Inscripții Vâlcea*, p. 232.

⁷⁴ Cf. Porumb 2003, p. 57. În lectura autorului, primele două antroponime identifică o singură persoană, pe Grigore Ranite.

⁷⁵ Vezi și Brătulescu 1961, p. 692, nota 18, și Vasiliu 1982, p. 21, nota 3, p. 23, nota 10.

naosul bisericii de la Vădeni. Raritatea acestui gen de semnătură⁷⁶ presupune o foarte bună cunoaștere a frescelor respective sau o relație directă cu autorii lor. Andrei se afla însă în Banat, încă de prin 1728, la Bezdin, sigur în 1730 la Mănăstirea Săraca⁷⁷. Constantinos nu mai este nici el atestat. Fresca bisericii „Sf. Mina” din Craiova din 1731 i-a fost atribuită⁷⁸ pe baza unei lecturi greșite a pisaniei din pridvor, unde, în loc de „Costandin zidar”, Nicolae Iorga a citit „Costandin zugrav”⁷⁹. Autorul este, de fapt, Grigore Ranite, a cărui semnătură am semnalat-o deja pe sabia patronului bisericii, Sf. Mina, redat pe latura nordică a naosului⁸⁰.

Reconstituirea segmentului final, dar esențial din formarea profesională a celor doi fii ai popii Radu din Rășinari nu poate ieși din impas fără o analiză comparativă a operei lor cu cea a presupușilor dascăli, între care numele lui Grigore Ranite vedem că revine cu obstinație. În cazul lui Iacov, se observă șabloane, artificii și mijloace convenționale de

⁷⁶ Anca Vasiliu (1982, p. 21, nota 3) pune insolitul acestor semnături pe seama „unei mutații spre modernitate a mentalității artiștilor epocii și, poate nu în ultimă măsură, unei atitudini ce mai păstra încă ecouri vechi bizantine și balcanice”, dând exemplul a doi meșteri din veacul al XIV-lea, Mihail și Eutihios, care semnau pe sabia unui sfânt militar la Peribleptos și pe scuturi, veșminte și detalii arhitectonice la Skopje și Nagoricino. Lipsa altor comparații ne-a condus la concluzia că practica nu a mai fost întâlnită de autoare nici „pe teren”, nici în bibliografie. Cu excepția lui Iacov, nici noi nu am mai întâlnit-o decât într-un singur caz, cel al unei icoane a Arhanghelului Mihail executată la 1776 de un anume „Cost[anti]n zug[rav]”, a cărui semnătură este vizibilă pe sabia personajului (Medeleanu 1986, fig. 42). Păstrată în colecția Mănăstirii Arad-Gai sub nr. inv. 744, icoana provine de la Groși-Radna (jud. Arad) și se caracterizează printr-o vădită influență occidentală, specifică de altfel grupului de artiști activi în Banat în a doua jumătate a secolului XVIII. Ineditul semnăturii indică o posibilă legătură a autorului cu școala de zugrăvie a diaconului Vasile, colaboratorul lui Grigore Ranite de la Tismana, Glogova și Vădeni, emigrat în Banat în 1736 (Pârvulescu 2006/a, p. 49-50).

⁷⁷ Vezi Pârvulescu 2006/a, p. 21-33.

⁷⁸ Brătulescu 1961, p. 689, 697. Folosind ca reper fresca de la Biserica Doamnei din București, semnată în 1683-1684 de Constantinos și Ioan, celui din urmă atribuindu-i-se un aport „deloc de neglijat”, cu mențiunea că „nu putem încă preciza caracteristicile de stil ale fiecărui meșter în parte, Corina Popa a contestat atribuirea făcută de Victor Brătulescu, considerând caracteristicile de stil „profund diferite de cele prezentate la biserica Doamnei și la Hurez” (Popa 1976, p. 45-46).

⁷⁹ Iorga 1908, p. 68.

⁸⁰ „Grigore 7249” (= 1731), detaliu ieșit la iveală cu ocazia restaurării picturii.

redare a eleganței veșmintelor asemănătoare, dar care nu par să derive cu necesitate din cele folosite de Grigore Ranite, ceea ce ne face să bănuim existența unui maestru comun, candidatul cel mai la îndemână pentru un asemenea rol fiind tatăl acestuia din urmă, Hranite Zugravul. Din păcate, în afara relației de rudenie care îi unește pe Hranite cu Grigore și a presupunerii că bătrânul zugrav mai trăia încă în deceniul patru al veacului XVIII, nimic nu vine în sprijinul acestei ipoteze.

În cazul lui Stan, nu se poate spune nici măcar atât. Stilul său, pe de o parte prin accentuarea umbrelor și grosimea tușelor, pe de alta prin asimilarea clișeeleor baroce, a reușit să deturneze într-o asemenea măsură caracteristicile artei brâncovenești încât doar cu greu mai poate fi originat în aceasta. O asemenea individualizare este absolut remarcabilă pentru cineva care s-a format, fără doar și poate, într-o perioadă în care manierismul în arta de sorginte postbizantină, prin efectele sale rafinate, a înregistrat pe teren românesc cote semnificative. Cum a fost posibilă o asemenea particularizare? Din păcate, cele două decenii și jumătate care separă consemnarea din caietul său de modele de semnătura de pe cea mai veche icoană cunoscută⁸¹ sunt impenetrabile.

Fără a fi reușit să depășim nivelul presupunerilor, ajungem în anul 1739, dată înscrisă de Iacov pe icoana *Pantocratorului* comandată de popa Dumitru din Șilea (jud. Alba). În acest an zugravul trebuie să fi fost deja căsătorit, căci în 1740 i se va naște un fiu, Gheorghe. Până în 1747, când îl întâlnim lângă Blaj, la Ciufud, stabilit împreună cu familia (căreia i se mai adăugaseră între timp doi băieți: Vasile și Nicolae)⁸², datorită pericolului reprezentat de ciuma care a bântuit cu virulență între 1737-1740 și 1742-1743 și a calamităților naturale cauzatoare de lipsuri și foamete⁸³, a

⁸¹ Semnată „De robul lui Dumnezeu Stan zugrav, m[...] u[...], leat 7268” [= 1759-1760], piesa a făcut parte din patrimoniul Mănăstirii Radu-vodă, de unde a ajuns în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României, București, inv. nr. 818 i. Vezi *Inscripții București*, p. 747.

⁸² Mircea 1996, p. 57.

⁸³ Cernovodeanu, Binder 1993, p. 150-156. Pentru o imagine concretă asupra consecințelor flagelului, exemplificăm cu datele referitoare la ciuma care a bântuit între anii 1741-1743, când în Transilvania au fost contaminate 48.354 de persoane, din care au decedat 17.960 (Nicoară 2002, p. 124).

vârstei mici a copiilor și a frecvenței deplasări între localitățile comandate, situate la distanțe apreciabile între ele, ar fi mai de bănuț că Iacov avea încă o gospodărie în Rășinari decât că peregrina împreună cu tot avutul său, precum și cu ucenicii pe care îi adunase pe lângă sine, între care David de la Curtea de Argeș și Toader capătă tot în acești ani statutul de adevărați colaboratori. Pe de altă parte, tulburările confesionale, care tot atunci au atins un moment de vârf, inclusiv la Rășinari, unde, în 1745, atmosfera a degenerat în conflict deschis, nu se poate să-l fi lăsat nepăsător nici pe cel plecat departe de cei dragi și nici pe cel chemat să contribuie la „construirea confesiunii” celor care, în vremuri atât de tulburi, găseau de cuviință să investească în frumusețea lăcașurilor lor de închinăciune. Angajat de comunități încă pașnice, atitudine interpretabilă în epocă drept atașament față de unirea religioasă, pornit pe un drum care se va opri tocmai la Blaj, împotriva căruia luptau cei de acasă, Iacov nu pare îngrijorat de spectrul pierzaniei sufletului pe care îl agitău contestatarii unirii. Să fi fost dorința sau nevoia sa de câștig atât de puternică? Sau pur și simplu ne aflăm în fața unei persoane care, datorită contextului în care a fost nevoită să-și desăvârșească formația profesională, conștientă deci de existența unei dualități confesionale, a fost convinsă de argumentele uniților? Oricum, conscrierile populației din Rășinari efectuate în anii de mijloc ai veacului al XVIII-lea, la 1750 și 1754-1755, nu oferă nici un indiciu că Iacov sau un alt membru al familiei sale mai locuia acolo⁸⁴. Nevoia siguranței pentru cei dragi, dorința de a-și vedea copiii crescând și de a-i instrui, pentru a-i putea implica în comenzile viitoare, perspectiva câștigului, determinată de angajarea la zugrăvirea catedralei din Blaj, convingerea că, spiritual, se afla pe calea cea bună, vor fi contat fiecare, într-un procent oarecare, în procesul de desprindere de locul de baștină. E greu de crezut că hotărârea așezării la Feisa a fost doar consecința concurenței reprezentate de generația anterioară de

⁸⁴ *Tabella ad conscriptionem Sedis Cibiniensis signanter pagi Reschinar deserviens, 1750* (MOL, rola 47376); *Tabella individualis praestanda contributionis pro anno militari 1754/5, pagi Resinar in Sede Saxonicali Cibiniensi existentis et ad emporium primae classis Cibiniense eiusque plagam primam spectantis* (registru păstrat la muzeul bisericesc din Rășinari). „Popa Radul, profugus in Valachia” surprins de conscripția din 1754-1755 (p. 253) trebuie să fi fost un preot recent hirotonit, deoarece numele său nu se regăsește în conscripția din 1750. El nu poate fi, deci, identificat cu tatăl celor doi zugravi.

zugravi, a Popii Ivan și a lui Nistor Dascăluș⁸⁵, de alți ucenici ai acestora⁸⁶ ori de fratele său, a cărui plecare din Rășinari trebuie să fi fost și ea cu mult anterioară stabilirii la Orăștie.

Continua degenerare a atmosferei confesionale în satele românești pe parcursul celui de-al șaselea deceniu al veacului al XVIII-lea nu i-a putut lăsa nepăsători pe cei doi fii ai popii Radu, astfel că opțiunile făcute în anii '40 au putut fi în mai multe rânduri revizuite. Dramatismul confruntărilor din 1758-1761, imaginile sau măcar veștile despre preoții bătuți și bisericile profanate trebuie să fi zguduit sufletul iconarilor, inoculând teama că și operele lor puteau fi, în orice moment, distruse. O asemenea fobie, care desacraliza totul, va fi ridicat în mintea celor atașați unirii întrebarea dacă ororile care le nimiceau munca nu erau cumva consecințe ale păcatului de a fi trădat credința strămoșilor.

Nu deținem nici un indiciu sigur că Iacov ar fi ajuns la un moment dat în tabăra uniților, tot așa cum nu putem spune că acel Stan Muntean care a fost implicat în ampla mișcare antiunionistă a popii Ioan din Aciliu⁸⁷ este fratele său⁸⁸, deși poartă același nume cu zugravul din 1752 de la

⁸⁵ Doar numele lui „Nyisztor Zugrav” apare în cele două conscripții. La 1750 el este înregistrat ca proprietar al unei case, al unui teren arabil cu o capacitate de 2 cub. 2 metr. și al unui cal de condiție inferioară. Din mai mult decât modesta avere mai deținea, la 1754-1755, doar casa și jumătate din teren, dar se precizează că venitul său era în valoare de 10 cubuli (*Tabella individualis*, p. 221-222). Suspect, numele Popii Ivan nu este menționat nici în grupul preoților, nici printre ceilalți locuitori. „Popa Iuonesch” de la 1750 trebuie să fie identic cu „Popa Iuanes” de la 1754-1755, consemnat ca „bigamus” (*Tabella individualis*, p. 253), detaliu biografic regăsit la 1733 în dreptul „Popii Iános” (Bunea 1900, p. 364). Nu poate fi, deci, vorba de Popa Ivan, al cărui nume este indicat ca atare doar în conscripția inochentiană.

⁸⁶ La sfârșitul conscripției din 1754-1755 sunt înregistrați „Dum[itu] Iconarill” și „Iene Iconarill” (p. 255). Cognomenul celor doi trebuie citit „iconariul”.

⁸⁷ Vezi declarația dată în 1758 de popa George din Săliștea Sibiului, în care susține că a participat la soborul „ca de trei sute de oameni” ținut de Popa Ioan din Aciliu în satul Deal, lângă Sebeș, fiind chemat acolo de Stan Muntean (Dragomir 1930, p. 103).

⁸⁸ La 1754-1755 erau conscrise în Rășinari trei persoane cu acest nume, dar foarte probabil niciunul nu era fiul popii Radu (*Tabella individualis*, nr. 86, 729, p. 1179).

Sânpetru de Câmpie, identificat de cercetători cu Stan din Rășinari⁸⁹. Neștiind, deci, cărei confesiuni erau fideli, este cu atât mai intrigantă inscripția zugrăvită în exteriorul lăcașului ctitorit de Neagoe Basarab la Curtea de Argeș, care le pomenește numele și data: 1 septembrie 1761. Prezența celor doi zugravi acolo coincide cu o vreme când, pentru a călători în afara Transilvaniei, era nevoie de pașaport de la Consiliul Aulic de Război din Viena, iar trecerea ilegală a graniței se pedepsea cu împușcarea sau spânzurarea⁹⁰. Fiind vorba de o perioadă când ciuma bântuia endemic la sud și la est de Carpați, iar carantina era îndelungată și obligatorie⁹¹, e puțin probabil că cei surprinși încălcând regulile aveau vreo șansă de a fi iertați. De asemenea, vizita lui Stan și Iacov la Curtea de Argeș se produce în anul mării opțiuni pentru sau împotriva unirii și poate simultan cu refugiul găsit, tot la Curtea de Argeș, de însuși călugărul Sofronie de la Cioara⁹². Acest context complicat ne face să credem că trecerea lor pe acolo nu a avut prea multe rosturi artistice, mai ales că studiul frescelor, atât cât s-a mai putut face după distrugerile și intervențiile ce au schimbat cu totul înfățișarea interioară a respectivului monument⁹³, nu a scos la lumină nimic atribuibil celor doi zugravi⁹⁴. Imperioasă, nevoia de imortalizare pe zidul bisericii a descinderii lor se cere însă explicată.

⁸⁹ Porumb 1998, p. 379; Porumb 2003, p. 48; și Ioana Cristache-Panait susține această prezență și identitate (Cristache-Panait 1984, p. 77), deși, dincolo de faptul că era vorba de o operă colectivă, participarea lui Stan din Rășinari la execuția picturii murale nu mai putea fi probată, odată pentru că biserica fusese rezugrăvită în 1780 (conform pisaniei reproduse în *Șematism 1900*, p. 476), mai apoi pentru că însăși biserica dispăruse, în 1953 (cf. Cristache-Panait 1987, p. 281).

⁹⁰ Săsăujan 2002, p. 122, 130.

⁹¹ Cernovodeanu, Binder 1993, p. 159, 163; pentru cordonul sanitar vezi Bozac, Pavel 2006, p. 99-101.

⁹² Dragomir 1930, p. 207.

⁹³ Pentru acestea vezi Șerbănescu 1975, p. 10-15.

⁹⁴ Din fragmentele ajunse la Muzeul Național de Artă al României, cele cu reprezentările Sfinților Sozont și Mamant au fost inițial considerate ca datând de la „reparațiile din 1761” (Brădulescu 1942, p. 23, pl. XXVII-XXVIII). Marius Porumb (1977, p. 416, nota 34) vorbește de o reinnoire a vechilor picturi. Recent, Oana Săvuică a afirmat, referitor la reprezentarea Sf. Sozont, că „se pot remarca deosebiri atât în desen, cât și în cromatică, față de maniera lui Dobromir [autorul frescei din 1526], fapt ce denotă componența nu foarte omogenă a echipei sale de meșteri” (vezi <http://www.cimec.ro/scripts/PCN/Clasate/detaliu.asp?k=A9A8DB45523A479B8B05A009ADC293FD>).

Cea mai curajoasă speculație ar fi aceea că Stan și Iacov au vrut să-l întâlnească pe arhimandritul mănăstirii domnești, Nicolae Balomiri, odinioară vicarul episcopului Inochentie, pe care Iacov trebuie să-l fi cunoscut personal din vremea când zugrăvea cupola catedralei din Blaj și care devenise între timp celebru pentru plângerea pe care o înaintase țarinei Elisabeta, cerându-i ajutorul pentru încetarea în Transilvania a „gonirii pravoslaviei de către papistași”⁹⁵. Nu știm însă dacă fostul protopop unit mai trăia, tot așa cum nu știm de ce Stan a lăsat adeseori în urma sa, în loc de semnătură, același text în care își indică filiația și înrudirea cu Iacov, fără ca lucrările respective să aibă vreo legătură cu fratele său. Ne putem deci afla în fața unei banale consemnări, foarte importantă ca izvor istoric, pentru că este prima sursă care vorbește despre originea rășinăreană și relația de rudenie între cei doi zugravi⁹⁶, dar irelevantă pentru atitudinea pe care ei au avut-o în acele zile de cumplit zbucium sufletesc.

Un alt detaliu care ar putea fi într-adevăr important în configurarea profilului confesional al celor doi frați este zugrăvirea în același an 1761 a bisericii din Pianu de Sus, ocupată încă din 1757 de preoții ortodocși Ion, Dumitru și Moise⁹⁷, aceiași care au comandat și pictura⁹⁸. Reparațiile și înfrumusețarea lăcașului de cult trebuie să fi fost în legătură cu înstăpâ-

⁹⁵ Pentru evoluția sa și acțiunea antiunionistă declanșată în vara anului 1748 vezi Dragomir 1930, p. 197-207, Păclișanu 2006, p. 332-333, Tóth 2001, p. 210-212.

⁹⁶ Publicată pentru prima dată de Grigore Tocilescu în 1887, inscripția nu a fost încă descifrată în întregime. Textul său: † Stan zug[rav] i brat ego Iacov zug[rav], sin popei Radul ot Rășinar. Mesța sep[tembrie] 1, leat 7270 (= 1761). Pământ și cenușe, continuă cu încă un rând de slove, pentru care I. D. Ștefănescu a propus lectura *Eu Filipul* (Ștefănescu 1928, p. 62), corectată de Victor Brătulescu în *Filip ucenic* (Brătulescu 1942, p. 23). Pe baza înscrisului de pe epitaful bisericii de lemn din Acmaru, Ioana Cristache-Panait a văzut în acest Filip un frate al zugravilor Stan și Iacov (Cristache-Panait 1984, p. 78). Ipoteza, generoasă, a existenței unui al treilea zugrav în familia popii Radu din Rășinari trebuie însă abandonată, căci la Acmaru ceea ce s-a mai putut recupera din înscris la ultima lectură a fost „Stan zugraf i brat ego Iacov, sin popii Radul” (Dumitran, Cucui 2008/b, p. 150-151), iar la Curtea de Argeș slovele în cauză compun un cuvânt care se încăpățânează să rămână indescrifabil, dar care certamente nu indică nici numele Filip, nici ipostaza de ucenic.

⁹⁷ Dragomir 1920, p. 69.

⁹⁸ Numele lor a fost reținut de pisania zugrăvită pe grinda tâmplii (Cristache-Panait 1987, p. 105).

nirea asupra sa, acum oficială, victoria ortodoxiei întreținând cu siguranță resentimente antiunioniste ce nu se poate să nu se fi răsfrânt și asupra celor doi artiști.

Oricum, atmosfera războinică a acelui an, când tunurile generalului Buccow ținteau spre zidurile lăcașurilor românești de închinăciune și lupta pentru păstrarea bisericilor era în toi, nici un suflet nu a putut rămâne neutru, nici într-un caz sufletul zugravului care, presupunem, ostenise în 1751 la înfrumusețarea bisericii din satul în care își stabilise reședința, Feisa⁹⁹, lăcaș pe atunci unit, dar care în 1761 a ajuns în posesia ortodocșilor¹⁰⁰, fără ca neînțelegerile de natură confesională să înceteze până în 1843, când întreaga comunitate a devenit, din nou, greco-catolică¹⁰¹. Cum tensiunea spirituală a continuat, cu atât mai mult trebuie să bănuim un proces de conștiință în familia lui Iacov, chiar dacă el se va fi încheiat până la atribuirea, în 1761, a bisericii. Că acest proces a presupus o convertire la unire, o reconvertire la ortodoxie ori doar întărirea în convingerile dintotdeauna pravoslavnice ale zugravului este imposibil de precizat. Este însă mai presus de orice îndoială că, măcar prin specificul meseriei sale și al statutului oarecum elitar pe care ea îl conferea în mediul românesc al epocii, Iacov nu a putut rămâne insensibil la drama care a divizat societatea românească în deceniile de mijloc ale veacului al XVIII-lea. Că de acest zbucium va fi fost sau nu legată și relația sa cu Rășinariul nu mai putem stabili astăzi. Îndepărtarea de locul natal a putut avea motivații de cu totul alt ordin decât cel confesional, iar dezavuarea sa de către proprii consăteni, care au preferat să aducă zugravi străini pentru înfrumusețarea bisericii, iarăși nu trebuie explicată neapărat prin considerente religioase, câtă vreme nici fratele său Stan nu a fost solicitat și chiar și ceilalți artiști rășinarieni, Popa Ivan și Nistor Dascălul, nu au primit decât sarcina zugrăvirii ocnițelor și a câtorva scene în exterior. Am prefera totuși să dăm întâietate cauzelor spirituale, care nu puteau lipsi într-o vreme a luptei pentru construirea identității confesionale, considerând că, pe fundalul cooperării între rășinarieni și vlădica Inochentie, apropierea lui Iacov de Blaj până la obținerea comenzii de zugrăvire a catedralei va fi presupus și asimilarea unui discurs teologic cu pretenții de convertire, față

⁹⁹ Fără a menționa și numele artistului, un document vorbește despre „biserica renovată și frumos pictată” în acel an (Miron 2004, p. 326). Acoperită de văruială, fresca nu a apucat să fie studiată înainte de 1937, când edificiul a fost demolat.

¹⁰⁰ Ciobanu 1926, p. 636; Dragomir 1930, p. 271.

¹⁰¹ *Șematism* 1900, p. 176.

de care zugravul să se fi arătat receptiv atâta vreme cât evenimentele nu au luat întorsături dramatice. Problemele interne ale Bisericii Unite după refugierea lui Inochentie la Roma, eventuala atașare la tabăra pro-inochentiană, „apostazia” protopopului Nicolae Balomiri au putut ridica semne de întrebare, mergând până la decizia de crezul la care convenise anterior și, în ultimă instanță, chiar la abandonarea șantierului, deoarece, în afara decorației din cupolă, catedrala blăjeană nu pare să mai fi avut altă frescă lucrată de Iacov ori executată în același interval de timp¹⁰². Dacă aceasta a fost evoluția lucrurilor, atunci stabilirea zugravului la Feisa trebuie să dateze de dinaintea „defecțiunii” sale de la Biserica Unită, persoana sa putând chiar constitui, în anii '50, un punct de sprijin în zona Târnavelor a acțiunilor antiunioniste, întreținute constant de legături cu focarele situate, ca și Rășinariul, în împrejurimile Sibiului.

Dacă renunțarea la ortodoxie va fi fost cauza plecării din Rășinari, revenirea la ea ar fi trebuit să-l reabiliteze pe Iacov în ochii consătenilor săi. Să nu uităm însă că biserica din Rășinari a fost construită sub auspicii greco-catolice și tot lor trebuie să li se fi datorat și angajarea zugravilor, Grigore Ranite și fiul său Ioan, care semnează pictura cupolei în 1760 și pisană din naos în 1761. Dacă Iacov abandonase unirea și gestul său jignise cumva Blajul, implicarea lui în împodobirea lăcașului la a cărui înălțare contribuise financiar și vlădica Petru Pavel Aron era exclusă. Pe de altă parte, despre Popa Ivan, înregistrat ca preot unit în 1733, nu avem știre să fi trecut în cealaltă tabără, dimpotrivă, am putea spune, familia sa a rămas credincioasă vechiului crez, în formula practică pe vremea episcopului Inochentie, la 1767 el însuși sau, mai degrabă, fiul său omonim funcționând ca preot greco-catolic, dar sfințit la Râmnic¹⁰³. Și totuși, principala lucrare i-a fost atribuită unui artist despre care nu avem, deocamdată, nici un motiv să credem că era convertit la greco-catolicism¹⁰⁴. În cazul în care decesul celor doi zugravi localnici nu a survenit tocmai în intervalul 1758-1760, se pare că Ranite a fost preferat pentru că era mai apreciat, deși credem că este util să ne reamintim că el lucrase și pentru

¹⁰² Cf. Grama 1885, p. 347, 349-350, 376-378; Teodorescu 1977, p. 215.

¹⁰³ Miron 2004, p. 206, nota 204; Dumitran, Dumitran, Laslo 2009, p. 172. Nefiind precizat în document anul hirotonirii, nu s-a putut stabili dacă este vorba de cel care era deja preot la 1733 sau de un omonim al său.

¹⁰⁴ La 1766, în actele anchetei referitoare la miracolul lăcrimării icoanei pe care o zugrăvisese în 1736 pentru capela episcopală din Blaj, Grigore Ranite apare ca martor „de ritul greco-unit” (Chindriș 1997, p. 53).

Inochentie, popasul blăjean din biografia sa nefiind de neglijat în eventualitatea că zugravul ce urma să primească comanda trebuia să fie agreat de superiorii Bisericii Unite.

Contratimpul confesional în care s-a aflat Iacov față de necesitățile artistice ale comunității din Rășinari trebuia să-l afecteze și pe fratele său dacă într-adevăr acesta se afla și el de partea ortodoxiei, participând la organizarea adunărilor subversive de la Deal și Săliștea Sibiului. În acest caz, îndepărtarea lui de localitatea natală pare să fi avut cauze contrare celor care l-au exilat pe Iacov la Feisa. Deși stabilirea la Orăștie nu este documentată anterior anului 1767, când ortodoxia era din nou victorioasă în Rășinari, plecarea lui Stan e cu siguranță mai veche și greu de crezut că străină de neimplicarea sa pe șantierul local, condus de fostul său maestru. Să fi fost Stan tocmai în acei ani solicitat de vreo comandă importantă, venită de la mare distanță? Să se fi pierdut între timp contribuția sa la înfrumusețarea bisericii din Rășinari? Departe de a fi retorice, chiar dacă nu pot primi deocamdată un răspuns, aceste întrebări reflectă o realitate astăzi dureroasă și anume că tocmai în localitatea lor de baștină acești doi mari artiști nu au lăsat nici o urmă însemnată¹⁰⁵.

*[...] supusul transilvănean sau iobagul este de fapt țăranul cel mai nefericit care poate fi întâlnit: în afară de viața sa, prin care se strecoară numai cu sudoare amară și în cea mai mare strâmtoare, nu are de-a dreptul nimic al său propriu: el poate fi privit doar ca adevărat sclav al stăpânului său de pământ.*¹⁰⁶

*O casă sărăcăcioasă, protejând puțin de frig, îmbrăcămintă la fel de sărăcăcioasă, o femeie istovită de nevoi, copii privați de hrană, câmpuri semipustii, cămări goale, vite sleite, toate acestea constituie o priveliște chinuitoare și nu oferă nici o speranță în vederea unei schimbări; o viață oribilă.*¹⁰⁷

¹⁰⁵ O Sfântă Treime de mici dimensiuni (37,5 x 32,5 cm) a ajuns, de la Rășinari, în colecția Arhiepiscopiei din Sibiu. Semnată de Stan, ea trebuie să fi fost executată la comanda unui credincios care a vrut să facă o donație bisericii.

¹⁰⁶ Observație a lui Johann Peter baron von Preiss, general comandant al Transilvaniei între 1771-1784, *apud* Bernath 1994, p. 216.

¹⁰⁷ Observație a lui Leopold conte de Clary, trezorier al Transilvaniei între 1770-1772, *apud ibidem*, p. 220.

Cu aceste triste constatări adresate împăratului Iosif al II-lea în contextul pregătirilor pentru călătoria sa din 1773 în Transilvania abatem puțin drumul poveștii, încercând să-i privim pe zugravi prin intermediul contemporanilor și beneficiarilor artei lor, trăitori ai unor vremuri marcate nu numai de războaie, epidemii și calamități naturale ori de zbuciumate tulburări confesionale, ci și de revoluționare transformări politico-ideologice, datorită cărora epoca își merită pe deplin supranumele de Secol al Luminilor.

Veacul XVIII, mai ales în cea de-a doua jumătate, a fost o perioadă extrem de fertilă și efervescentă, ale cărei caracteristici de prim ordin au fost subsumate noțiunilor de absolutism luminat și iosefinism. Mecanismele puse în acțiune de practica de guvernare elaborată sub auspiciile acestor sisteme de gândire politică au răvășit în așa măsură societatea tradițională transilvăneană, cea în care au văzut lumina zilei Stan și Iacov, încât, la capătul vieții lor, cel puțin principial vorbind, lumea era cu totul alta. Astfel, cei care mai înainte erau catalogați doar ca locuitori, supuși și plătitori de dări, au fost considerați îndreptățiți la demnitatea umană și la statutul de buni cetățeni, măsurile luate în domeniul fiscal, administrativ, educațional ținând la egalitatea de drept a diverselor grupuri etnice, emancipare socială și politică, generalizarea instrucției și a unei minime bunăstări materiale față de care tabloul sumbru prezentat la începutul acestor rânduri trebuia să devină doar o regretabilă și îndepărtată amintire a istoriei. Înființarea instanțelor judecătorești permanente, care a deschis calea jalbelor la împăratul, reglementările urbariale, care au asigurat supușilor anumite avantaje economice și au redus în amploare fenomenul de fluctuație a populației, școlile elementare înființate, toleranța religioasă, eliberarea sistemului birocratic de barierele de status social și așezarea sa pe criteriul calificării candidaților la ocuparea de funcții au creat premisele sociale și culturale care au deschis mai apoi porțile spre modernitate, chiar dacă dezideratul desființării privilegiilor de stare a fost lăsat moștenire veacului următor¹⁰⁸.

Datorită piedicilor întâmpinate și a rezistenței structurilor vechii lumi, toate aceste binefaceri și-au făcut cu greu simțite efectele în veacul al XVIII-lea, dar a compensat încrederea și speranța pe care populația aflată până atunci la discreția samavolnică a nobilimii și-a pus-o în „bunul împărat”¹⁰⁹. Călător neobosit, preocupat de soarta celor discrimi-

¹⁰⁸ Pentru toate aceste transformări vezi *ibidem*, p. 187-258.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 223, 246.

nați, efortul său de a cunoaște starea reală și nemulțumirile supușilor i-a conferit, în ochii miilor de suplicanți transilvăneni înșiruiți pe traseul străbătut în 1773, trăsături legendare¹¹⁰. Indiferent dacă numărul celor care au îndrăznit să se înfățișeze împăratului a fost de 19.000 sau doar de 12.000¹¹¹, se poate aprecia că isteria pe care a generat-o vizita capului încoronat s-a resimțit până în cea mai umilă cocioabă. Cunoscând traseul călătoriei¹¹², Orăștia fiind doar unul dintre popasurile unde împăratul ar fi putut fi așteptat, precum și interesul pe care acesta l-a manifestat în alte provincii pentru „oameni cu știință și artiști”¹¹³, nu putem rezista tentației de a asocia cu vizita împăratului contrariantul apelativ Boier ce însoțește numele lui Iacov în pisania bisericii de la Cicău din 1781 și intitulăția de „mai marele între zugravi” cu care este gratulat¹¹⁴.

Singura dată când este menționată condiția socială a artistului, este catalogat ca jeler¹¹⁵. Mobilitatea pe care o presupunea profesia de zugrav era oricum, din oficiu, incompatibilă cu iobăgia, care lega intrinsec persoana de domeniu și de stăpânul acestuia. Posibilitatea deplasării și a schimbării domiciliului, presupuse de apartenența la categoria jelerilor, însemnau foarte mult în epocă, dar, oricât de mult câștig ar fi adus, nu îndreptățeau la titlul nobiliar și nici măcar la cel al boieronatului. Obținerea acestora urma unei judicioase și solid argumentate recomandări, făcute de o persoană cu suficient de mare trecere la Curtea Vienei pentru ca demersul, destul de îndelungat, să nu fie zadarnic. Asemenea încercări au fost numeroase, mai ales în rândul intelectualității române, dar, într-o vreme când autoritatea imperială se străduia din răspuțeri să abroge privilegiile nobilimii, puține au avut sorți de izbândă¹¹⁶. Totuși, obținerea lor, mai ales la nivelul de la care se putea adresa Iacov, mai era, încă, singura modalitate de progres social-economic și de recunoaștere a unor merite personale reale.

În lipsa unui protector suficient de influent, trecerea împăratului prin Transilvania a fost o ocazie pentru astfel de solicitări. Dar răspunsul împăratului nu putea veni instantaneu, ci era nevoie de o chibzuită și îndelungată analiză. La capătul ei, mai greu de înțeles chiar decât

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 226.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 229.

¹¹² *Ibidem*; Bariț 1993, p. 448-452; Bozac, Pavel 2006, p. 49-101, 524-549.

¹¹³ Bariț 1993, p. 447.

¹¹⁴ Porumb 1998, p. 46, 77.

¹¹⁵ Ms. lat. 372, p. 116-117.

¹¹⁶ Vezi câteva exemple la Tóth 2001, p. 347, 351, 354

acordarea titlului râvnit, fie și în forma nedesăvârșită a boieronatului, este caracterul restrictiv al extrapolării sale asupra descendenților, căci apelativul Boier nu a fost folosit decât de fiul mai mare al lui Iacov, Gheorghe. Celălalt moștenitor, Nicolae, a uzat doar de cognomenul Popa, pe care și l-a asociat aproape de la începutul carierei artistice, foarte probabil ca o consecință a obținerii statutului sacerdotal.

Impasul, determinat în primul rând de lipsa actului donațional, obligă la căutarea altor explicații pentru folosirea intitulației Boier, în ciuda caracterului social explicit pe care aceasta îl acoperea în nomenclatura epocii. O posibilă interpretare a fost sugerată de sintagma „mai marele între zugravi”. Nu avem știre, până acum, de funcționarea unei autorități care să gireze activitatea zugravilor români transilvăneni, altfel spus a unei bresle. O singură tentativă de întovărașire a fost semnalată, la Gherla, în 1777, dar ea s-a constituit doar din inițiativa a 11 artiști localnici, „zugravi care zugrăvesc și tipăresc pă hârtie”, care de fapt se așezau sub protecția „stăpânirii Blajului”, reprezentată de protopopul greco-catolic Avram Meheși, sperând ca astfel să poată monopoliza comenzile și să-i scoată de pe piață pe zugravii concurenți. A fost ales și un staroste care, ca „mai mare a lor, va avea grijă și datorie a cerca și a lua sama în ce chip lucră fieștecare zugrav”¹¹⁷. Numărul în creștere al artiștilor, prețurile scăzute practicate de cei mai puțin instruiți, comenzile obținute de zugravii veniți de peste munți spre a-și căuta norocul în Transilvania trebuie să fi stârnit măcar îngrijorarea câtorva, provocând și în Ardeal reacții similare cu cea înregistrată la 1754 în Banat, unde un grup de cinci „moleri”, între care îi recunoaștem pe Gheorghe Ranite, Nedelcu și Șerban Popovici, au înaintat un protest episcopului Timișoarei, cerându-i să-i protejeze împotriva pictorilor peregrini¹¹⁸. Asemenea situații sau pur și simplu orgoliul celor care beneficiaseră de o instrucție solidă ori o puteau oferi ucenicilor dornici de propășire i-au putut determina și pe cei care constituiau spuma artei românești transilvănene să își dorească un for reprezentativ și – de ce nu? – proteguitor, după modelul breslelor care îi grupau pe ceilalți meseriași. Pe fundalul schimbărilor care au răvășit în acea vreme prăfuitul univers al ardelenilor, asemenea tentative de adaptare, oricât ar părea de îndrăznețe, nu sunt, totuși, de neconceput. Într-un astfel de scenariu, calitatea de a fi „mai marele între zugravi”, sintagmă reductibilă în vocabularul funcționăresc sud-carpatic la termenul

¹¹⁷ Porumb 2003, p. 82-83. Vezi și Cristache-Panait 1967, p. 221-222.

¹¹⁸ Pârvulescu 2006/a, p. 40, nota 17.

„boierie”, a putut fi atribuită la un moment dat lui Iacov din Feisa, care, ca deținător al funcției respective, și-a spus Boier, și la fel a putut proceda și fiul său Gheorghe, dacă a moștenit onoranta poziție.

*

Într-un veac în care, indiscutabil, s-a produs procesul de conștientizare națională a românilor, dar din care ni s-au păstrat prea puține surse pentru a vedea cum a decurs acest proces la nivel individual, nu credem că este o exagerare dacă îi includem în rândul celor care l-au pus în mișcare și pe zugravi, în speță pe cei doi artiști rășinăreni, Iacov și Stan. Indiferent că au fost implicați în lupta de emancipare religioasă a ortodocșilor sau în cea de consolidare a identității spirituale greco-catolice, prin mobilitatea profesiei lor, prin componența intelectuală și decizională a mediilor cu care au avut tangență, ei și, prin extrapolare, urmașii lor, s-au aflat în mijlocul fenomenului care a transformat societatea românească. Și, chiar dacă nu au avut putere de decizie, nu a fost mai puțin importantă dispersia mesajului, la care nu se poate să nu fi contribuit. Poate ei înșiși au fost luați prin surprindere de radicalismul unor măsuri imperiale, precum dreptul de concivilitate sau desființarea iobăgiei, dar, în calitate de liber profesioniști, de știutori de carte, de membri, deci, ai unei elite social-economice și intelectuale, oricât de subțire va fi fost ea, acești oameni, care ies cu totul din anonimatul masei lor etnice, nu au putut rămâne indiferenți la tensiunile și neliniștile care au zguduit din temelii lumea transilvăneană.

UCENICUL

Pentru a da coerență demonstrației pe care o propunem în continuare, reluăm concluziile preliminare expuse deja în capitolul anterior. Originea rășinăreană și proximitatea a doi zugravi talentați, Popa Ivan și Nistor, cel de-al doilea recomandat și ca dascăl de zugrăvie, reprezintă baza pe care am așezat – pe firul unei minime logici – presupunerea că Iacov și-a început ucenicia acasă, posibil la o vârstă fragedă, ca „slugă pe procop-seală”, cum li se spunea dincolo de Carpați – și poate și în Ardeal ! – celor dați la învățătură pe lângă vreun meșter¹. Folosind tabloul copilăriei unui alt fiu de zugrav, e ușor să ni-i imaginăm pe cei doi fii ai popii Radu din Rășinari frecând culorile pe piatră, arzând cărbunii de desen sau punând mâna la lucru, pe măsură ce descifrau tainele meseriei. Îi vedem și noi, „la gura sobei, la lumina pâlpâindă a unui tăciune, desemnând cu cărbunele pe cărămizi lustruite de cu ziuă, prin frecarea uneia de alta, în loc de hârtie, prea scumpă și a cărei folosire pentru exercițiu ar fi fost o risipă”². Cu cât va fi fost mai diferită experiența lor de cea cu atâta duiosie rememorată de Costin Petrescu? Oare nu la fel trebuie să fi fost anii în care Iacov și fratele său Stan au învățat să prepare atât de bine grundul și să obțină acele nuanțe care fac din icoanele lor o sărbătoare a culorilor? Oare nu în același mod vor fi învățat ei slovele, cioplitul ramelor și al altor elemente decorative și desenul vechilor modele bizantine, a căror exersare le-a revelat deopotrivă importanța credinței și a curățeniei sufletești, atât de firești zugravului, dar și forța propriei individualități, emoția îmbinării talentului înăscut cu spaima că mâna lor de țărână se încumeta să întruchipeze însuși chipul Atoateziditorului?

Va fi venit însă, la un moment dat, și vremea dorinței de a afla dacă nu mai mult, în orice caz altceva. Faima zugravilor din Oltenia și a minunilor așternute de ei pe pereții ctitoriilor brâncovenesti trebuie să fi atras, în acel timp, orice artist dornic de desăvârșire. Nu altul trebuie să fi fost ecoul resimțit de sufletul lui Iacov, iar căutarea maestrului va fi fost cu atât mai înfierbântată cu cât șansele de a-i cunoaște pe înșiși promo-

¹ Cf. Petrescu 1924, p. 19.

² *Ibidem*.

torii noii direcții artistice se diminuau cu fiecare an care trecea. Răvășit de războiul austro-turc din 1716-1718, grupul de zugravi asupra căruia și-a lăsat atât de puternic amprenta grecul Constantinos s-a împrăștiat, unii plecând în căutarea de târâmurii mai liniștite, alții retrăgându-se pe la mănăstiri, alții mutându-se de-a dreptul în Cerul pe care cu atâta fast l-au ilustrat pe cupolele bisericilor. Nu știm spre atelierul căruia dintre puținii supraviețuitori își va fi îndreptat Iacov pașii, nu știm cum a ajuns el într-o asemenea intimitate cu opera lui Constantinos încât să se simtă îndreptățit să-i imite maniera de a se semna. Cea mai la îndemână ipoteză este ucenicia la unul dintre colaboratorii maestrului de la Hurez, zugravul Hranite, un rol deosebit revenind și fiilor acestuia, Grigore și Gheorghe, cu a căror creație opera lui Iacov are cele mai multe tangențe.

Pentru ilustrarea individualității lui Iacov în peisajul artistic al epocii, respectiv a modelelor pe care considerăm că le-a urmat, vom proceda la o analiză comparativă a detaliilor tehnice și anatomice, încercând să surprindem apropierea sau diferențele în funcție de stereotipiile folosite, de colorit și de maniera de ansamblu a compoziției. Puse alături, imaginile vor da măsura influenței pe care Popa Ivan și Nistor Dascălul, respectiv Hranite sau fiii săi Grigore și Gheorghe au exercitat-o asupra sa, iar dacă măsura stabilită de noi nu va fi suficient de convingătoare, va avea cel puțin meritul de a exclude pe viitor aceste piste de cercetare.

Dacă îl privim pe Iacov prin prisma cronologiei operelor atribuite până acum³, cea mai veche dintre ele poartă anul 1739 și amprenta artistului deplin stăpân pe secretele meșteșugului și deja cunoscut într-un areal

³ Excludem din discuție icoana *Deisis* de la Cecălaca (com. Așintș, jud. Mureș), datată 1728, atribuită de Ioana Cristache-Panait lui „Iacov zugravul de la Rășinari” (Cristache-Panait 1987, p. 160), considerată anterior opera unui Ioan zugrav, a cărui semnătură a fost citită pe o altă icoană *Deisis*, datată 1715, din patrimoniul aceleiași biserici (Cristache-Panait 1984, p. 79, nota 107).

Aproape toată ilustrația la care se face referire pe parcursul acestui volum se află stocată pe DVD-ul care-l însoțește. Ordonată mai întâi în funcție de numele zugravilor, apoi tematic sau după localitatea de proveniență, ea este ușor de consultat, de aceea doar arareori este menționată în notele de subsol, care se limitează la semnalarea bibliografiei și a locului actual de păstrare a lucrărilor discutate. Pentru icoana de la Cecălaca vezi Anonim/Cecălaca/1.

care, circumscris Rășinariului, are o rază de cuprindere considerabilă, prin raportare la căile de acces actuale. Pentru a da o dimensiune precisă întinderii faimei sale, ar trebui să știm ce drum a străbătut Iacov spre a onora comanda popii Dumitru din Șilea. Desigur, nu e vorba doar de distanța geografică între Rășinari și neînsemnata astăzi localitate situată între Cetatea de Baltă și Iernut, ci de acea rută, anevoioasă și lungă, străbătută mai întâi de ucenicul dornic de învățătură alături de maestrii plecați pe șantiere îndepărtate, apoi de tânărul zugrav pornit în lume să-și caute norocul, într-o vreme frământată de războaie, calamități și epidemii. Acest traseu sinuos este astăzi cel mai greu de reconstituit din întreaga sa carieră.

Îndrăznim, totuși, să punem pe seama stângăciei inerente începuturilor un grup de șase icoane provenite din mai multe localități zărândene, păstrate astăzi în colecția Mănăstirii Arad-Gai alături de alte cinci icoane pe care le putem atribui rășinărenilor Nistor Dascălul și Popa Ivan. Aproximarea între comunitățile pentru care au fost zugrăvite poate fi privită ca argument că cei doi au plecat de acasă însoțiți de ucenicul deja suficient de pregătit pentru a prelua el însuși comenzi mai modeste. Frânturile păstrate din opera realizată în acel timp nu permit reconstituirea exactă a itinerariului urmat. Se poate imagina că au ajuns acolo după un ocol prin Apuseni. Icoane ale lor ne întâmpină lângă Câmpeni, la Certege⁴, apoi la Râmeț-Pleașa⁵ și Sălciua de Sus⁶. Una din aceste deplasări a putut devia, prin pasul de la Dealul Mare, spre ținuturile crișene, ajungând până la Gașca, lângă cetatea Șiriei, unde s-au păstrat două icoane împărătești atribuibile lui Nistor⁷. Popasuri au mai fost la Belotin⁸ și Lalașin⁹, deconspirate de alte icoane atribuibile lui Nistor,

⁴ *Maica Domnului cu Pruncul*, icoană semnată de ambii zugravi, datată 1720 (Porumb 2003, fig. 29; Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 241); *Iisus Pantocrator*, *Sf. Nicolae*, opere atribuite Popii Ivan; *Maica Domnului cu Pruncul* și *Sf. Gheorghe*, opere atribuite lui Nistor (Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 240, 242; pentru icoana Sfântului Gheorghe vezi și Porumb 2003, fig. 30).

⁵ *Maica Domnului cu Pruncul*, icoană semnată de Nistor, datată 1730 (Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 243).

⁶ *Arhanghelul Mihail*, icoană atribuită lui Nistor, nedată, inedită, păstrată în colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia, inv. nr. 261.

⁷ *Iisus Pantocrator* și *Maica Domnului cu Pruncul*, icoane păstrate în colecția Mănăstirii Arad-Gai, inv. nr. 171-172.

⁸ *Pogorârea Sfântului Duh*, loc. cit., inv. nr. 239.

⁹ *Maica Domnului cu Pruncul*, loc. cit., inv. nr. 594.

apoi la Ususău¹⁰, de unde provine o icoană atribuibilă Popii Ivan. La Cuvin, Răpsig, Nermiş, Igneşti şi Iosăşel a fost rândul lui Iacov să câştige încrederea comanditarilor. A putut fi, aşadar, un an foarte fructuos, maeştrii nemaiprididind în faţa comenzilor, astfel că cele mai modeste au putut fi lăsate în sarcina ucenicului. Să le luăm pe rând, într-o presupusă ordine cronologică a execuţiei.

Icoana de la Nermiş, o *Maică a Domnului cu Pruncul*, ne surprinde prin forţa de expresie a desenului, comparativ cu simplitatea manierei de redare picturală: nu avem nici valorări ale feţei, nici cromatică prin care să impresioneze, ci doar conturul ochilor şi nasului, care se vor constitui drept model pentru câteva din creaţiile ulterioare ale zugravului. Prin contrast, icoana cu aceeaşi temă de la Igneşti¹¹ iese în evidenţă prin colorit şi ornamentica bogată a coroanei. În ciuda redării schematice a părului Pruncului, a mâinilor, nasului şi urechilor, penelul lui Iacov este deconspirat de ochii mari, cu irisurile rotunde, iar conturul pronunţat al chipurilor şi mâinilor trimite la modelul folosit de Nistor Dascălul la icoana de la Şpring¹². Perechea *Maicii* de la Igneşti este un *Sfânt Nicolae*¹³ cu o fizionomie ce trădează tinereţea artistului, dar şi manifestarea precoce a talentului său. Conturul nasului, cu lobii semicirculari, urmând desenul unei trefle, şi arcuirea sprâncenei drepte, aproape întotdeauna puţin aplatizată în zona de îmbinare cu linia nasului, fruntea înaltă, urechile asimetrice, ochii alveolaţi, cu irisul parcă suspendat, tentativa de evidenţiere a volumetriei obrajilor, toate îl anunţă deja pe autorul icoanelor *Sfântului Nicolae* de la Turda, Şilea şi Ciunga. Performanţa este cu atât mai mare cu cât este mai scurtă perioada care separă execuţia icoanei de la Igneşti de cea similară ca temă de la Răpsig¹⁴, unde modelul este, ce e drept, altul, dar tratarea lui este vizibil tributară începuturilor. Într-un raport valoric similar se plasează şi icoanele *Arhanghelului Mihail*,

¹⁰ *Arhanghelul Mihail*, loc. cit., inv. nr. 243.

¹¹ Mănăstirea Arad-Gai, inv. nr. 787. Vezi Medeleanu 1986, p. 47, fig. 43 (zugrav anonim din Munţii Apuseni, a doua jumătate a secolului XVIII), Cristache-Panait 1989, p. 261 (fără atribuire, nedată) şi Porumb 1998, p. 180 (atribuită lui Iacov din Răşinari).

¹² Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 246, fig. 11.

¹³ Mănăstirea Arad-Gai, inv. nr. 786. Vezi Medeleanu 1986, p. 48, fig. 44 (zugrav anonim din Munţii Apuseni, a doua jumătate a secolului XVIII) şi Porumb 1998, p. 180 (atribuită lui Iacov din Răşinari).

¹⁴ Mănăstirea Arad-Gai, inv. nr. 470.

una – mai grafică – de la Cuvin¹⁵, cealaltă – cu o valorație a culorilor mai pronunțată – de la Iosășel¹⁶. Doar conturul nasului, ce reproduce trefla deja familiară, mărturisește că aceeași mână le-a zugrăvit pe amândouă.

Lucrări de debut, realizate într-o perioadă a acumulărilor, progresul calitativ este vizibil de la o piesă la alta, iar ezitățile în execuție sunt cele mai firești mărturii ale unei datări timpurii. Cât de timpurii, însă, nu putem ști, deoarece niciuna nu este datată.

Un sprijin indirect în elucidarea acestei probleme de cronologie îl oferă un grup de 11 prăznicare pentru care bănuim de asemenea paternitatea lui Iacov și care, începând din anul 1805, împreună cu o serie de icoane împărătești aduse din satul învecinat, Călnic, datate 1749 și semnate de Nedelcu Popovici, au format iconostasul bisericii din Butin (com. Gătaia, jud. Timiș)¹⁷.

Încorporarea Banatului în Imperiul Habsburgic la 1718 a atras un adevărat exod al zugravilor munteni, petrecut însă fie ceva mai devreme, fie mai târziu decât s-ar putea data o experiență similară a lui Iacov din Rășinari. Astfel, plecarea lui Andrei de la Hurez și a echipei sale, cândva între 1724¹⁸ și 1728¹⁹, este prea timpurie, iar cea a fraților Ranite nu s-a putut produce mai înainte de încheierea lucrărilor pe șantierul de la Șcheii Brașovului, din 1738-1739²⁰, dată prea apropiată de momentul execuției icoanelor de la Șilea pentru a-l mai vedea pe Iacov însoțindu-i pe cei doi pictori peregrini. O icoană a *Maicii Domnului cu Pruncul*, datată

¹⁵ Mănăstirea Arad-Gai, inv. nr. 220. Medeleanu 1986, p. 45, fig. 40 (zugrav anonim din Munții Apuseni, datare a doua jumătate a secolului XVIII).

¹⁶ Mănăstirea Arad-Gai, inv. nr. 191.

¹⁷ Nefiind semnate, ele au fost greșit datate în secolul al XVII-lea. Marius Porumb le-a atribuit lui Grigore Ranite, datându-le între 1740-1745 (Porumb 1998, p. 320). Dorina Pârvulescu, pornind de la realitatea că, înainte de a ajunge în colecția Arhiepiscopiei Timișoarei, icoanele făceau parte dintr-un ansamblu constituit în 1805 prin completarea cu icoanele împărătești aduse din satul învecinat, Călnic, datate 1749 și semnate de Nedelcu Popovici, le integrează în „orizontul picturii de tradiție românească”, fără a se putea pronunța pentru care biserică au fost zugrăvite (Pârvulescu 2001, p. 26-27).

¹⁸ Ultima atestare în Țara Românească, la biserica cu hramul „Sf. Dumitru” din Craiova (Porumb 1998, p. 20).

¹⁹ Când Dorina Pârvulescu datează pictura bisericii din Bezdin (Pârvulescu 2006/a, p. 29).

²⁰ Porumb 1998, p. 319-320. La 1740 Gheorghe Ranite mai era încă angajat la o comandă ardeleană, anume icoanele împărătești ale bisericii din Mogoș-Miclești (Porumb 1998, p. 244).

1743 și semnată de Iacov, ajunsă în colecția Muzeului de Artă din Timișoara de la Sintești (com. Margina, jud. Timiș), atrage atenția asupra eventualității deplasării zugravului în Banat la o dată precisă, dar prea târzie, dacă ne raportăm la calitatea execuției prăznicarelor comparativ cu cea a icoanei de la Sintești. Rămâne, deci, să luăm în calcul fie o descindere timpurie în căutarea grupului coordonat de Andrei, fie un periplu mai complicat al celor 12 icoane, care ar fi fost astfel executate la solicitarea unor comanditari străini de Butin și de Sintești. Să justificăm mai întâi atribuirea propusă.

Enigmatice, piesele își găsesc greu similitudini în opera artistului rășinărean, motiv pentru care au și fost până acum atribuite secolului al XVII-lea²¹, apoi lui Nedelcu Popovici²², respectiv lui Grigore Ranite. Dacă pentru alegerea primului zugrav determinantă a fost semnătura din 1749 de pe icoanele împărătești împreună cu care prăznicarele au împodobit tâmpla bisericii din Butin, pentru cel de-al doilea au fost invocate analogii, nenumite însă²³. Ele ar trebui căutate în primul rând în icoanele corespundente ca dimensiuni și tematică, mai precis în prăznicarele de la Blaj²⁴, Rășinari²⁵ și Râmnic²⁶, la care adăugăm un grup de șase piese inedite, păstrate în colecția Muzeului Etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca, dintre care una semnată „Grigore”²⁷. Pentru paternitatea propusă

²¹ Mureșianu 1973, fig. 3, 6, 17, 25, 49.

²² Numele său este menționat pe etichetele care însoțesc icoanele expuse în biserica de lemn din curtea Mitropoliei din Timișoara.

²³ Porumb 1998, p. 320.

²⁴ Patru piese păstrate în colecțiile Muzeului de Istorie din Blaj (pentru ilustrație vezi Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008, p. 56-63).

²⁵ Executate în 1760-1761 pentru iconostasul bisericii cu hramul „Cuvioasa Paraschiva”; s-au păstrat patru piese, dintre care trei sunt expuse în muzeul amenajat în casa care a servit de reședință vlădicilor ortodocși (pentru ilustrație vezi Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008, p. 32-24). Dintre acestea, doar cea ilustrând scena *Învierii lui Lazăr* este certamente opera lui Grigore Ranite, ea purtând, de altfel, pe spate, următorul text, inedit până acum: „Coman Sfranciog cu fămeaia lui Stana au făcut această icoană, de pomenirea lui și a părinților lui. Mai, în zece zile 1761, Grigorie Zugraf”. Cea de-a patra icoană, și ea necunoscută până acum, ilustrând *Sfânta Treime la Mamori*, se păstrează la casa parohială.

²⁶ O icoană reprezentând *Nașterea lui Iisus*, expusă în muzeul Arhiepiscopiei Râmnicului, provine cel mai probabil din iconostasul paraclisului zugrăvit de Grigore Ranite în 1752.

²⁷ Cea ilustrând scena *Adormirii Maicii Domnului* (inv. nr. B. 4512). Celelalte icoane reprezintă *Buna Vestire* (inv. nr. B. 4509), *Nașterea lui Iisus* (inv. nr. B.

de noi avem ca reper prăznicarele de la Șilea și Rădești²⁸ și icoana *Adormirii Maicii Domnului* de la Ciunga²⁹. Toate sunt databile, însă, în faza de apogeu a carierei lui Iacov, ceea ce le îndepărtează considerabil de maniera mai puțin elaborată a icoanelor de la Butin.

Deoarece elementele de decor și arhitecturale sunt mai puțin relevante, caracteristicile definitorii trebuie căutate în redarea fizionomiilor. Observăm astfel că personajele au chipuri rotunde, reprezentate din semiprofil chiar și acolo unde ar putea fi frontale, semn al unei ezitări a artistului, care nu stăpânea suficient elementele de anatomie. Valorația feței pleacă de la o culoare de bază ocru-verzui, peste care se suprapun succesiv, mai ales în zona pomeților și pe frunte, culori de ocru-roșu și alb pentru zonele de lumină, aplicate în tușe grosiere. Nasurile sunt destul de mici, puternic conturate, pornind de la baza unei sprâncene, buzele rămân plate, culoarea lor este ternă, ochii sunt mici, dar pupila iese în evidență datorită albului aplicat lângă iris. Stângăciile semnalate îl scot din ecuație pe maestrul Ranite, iar dacă luăm în calcul și mijloacele destul de modeste cu care au fost realizate icoanele, care nu au permis nici măcar aurirea aureolelor și nici prepararea suportului cu un strat de grund destul de consistent, angajarea unui zugrav aflat la începutul carierei, ambițios și promițător, dar ieftin, ni se pare cea mai probabilă opțiune a comanditarului. În plus, toate caracteristicile enumerate le regăsim – desigur la alte cote calitative – în scenele care încadrează chipul Sfântului Nicolae din icoana zugrăvită de Popa Ivan la 1724 pentru biserica cu hramul „Sfinții Arhangheli” din Ocna Sibiului. Prăznicarele de la Butin pot fi, deci, opera unui ucenic al său, și cel mai îndreptățit să-și aroge o asemenea paternitate este, în opinia noastră, Iacov din Rășinari, chiar dacă în creația sa ulterioară regăsim cu greu trăsăturile figurilor de la Butin, dar nici nu putem spune că îi sunt străine. Nu am vizat un alt zugrav deoarece, în peisajul artistic al Banatului, grupul de icoane de la Butin este unic, nu seamănă cu nimic din ceea ce se cunoaște la ora actuală, iar restul teritoriului românesc nu oferă nici el analogii mai credibile. Ceea ce le-a putut apropia de opera lui Ranite este doar bruma de asemănare cu modelele folosite de acesta, dar ea poate fi pusă pe seama unui scurt sejur în preajma oricăruia dintre

4511), *Stretenia* (inv. nr. B. 4510), *Duminica Floriilor* (inv. nr. B. 4513) și *Schimbarea la Față* (inv. nr. B. 4508).

²⁸ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 151-152.

²⁹ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 62-63, cat. nr. 30; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 153.

artiștii perioadei brâncovenești, iar locația prăznicarelor în Banat ne îndreaptă spre Andrei de la Hurez, care, în 1730, împreună cu fiul său omonim, cu Iovan și cu Chiriac, zugrăvea biserica Mănăstirii Săraca, situată în proximitatea Butinului, pentru care a funcționat și ca edificiu parohial³⁰. Prăznicarele în discuție au putut fi astfel destinate și ele acestui lăcaș, care la 1805 – același an în care era amenajată biserica din Butin ! – a fost transformat în mausoleu familial³¹, zestrea sa de icoane putând fi deci împrăștiată, deoarece nu mai era neapărat necesară. Desigur, ar trebui luată în calcul și eventualitatea ca ele să fi fost zugrăvite de ceilalți membri ai echipei lui Andrei. Lipsa, însă, a elementelor stilistice care să le apropie intrinsec de creația celui care deținea rolul de mentor induce din nou ipoteza insinuării recente în grup a unui străin, făcând astfel probabilă prezența acolo a tânărului Iacov din Rășinari.

Dacă opțiunea lui Iacov pentru Andrei va fi urmat calea consătelor care-și duceau turmele de oi la iernat în Banat³² sau va fi fost consecința unor calcule de altă natură nu putem ști. Întâlnirea lor nu a putut însă depăși cu mult anul 1730, când maestrul s-a aflat la Săraca, și nici nu a putut fi de lungă durată, căci ulterior acestei date el nu mai este atestat și nici nu i se mai atribuie alte lucrări, semn, probabil, că la scurt timp a încetat din viață. Deplasarea lui Iacov în Banat s-a produs, deci, într-un segment cronologic destul de bine delimitat, în funcție de care se poate stabili și datarea icoanelor de la Nermiș, Răpsig, Cuvin, Ignești și Iosășel, execuția lor cu puțin înaintea anului 1730 fiind cea mai probabilă.

Următorii aproape zece ani din viața artistului ne sunt cu totul necunoscuți. Două scenarii se întrevăd însă, ambele cu aceeași finalitate: întâlnirea cu zugravii din familia Ranite. În primul dintre ele, Iacov se întoarce la Rășinari și continuă să-i secondeze pe Ivan și Nistor până la 1736, când Grigore Ranite a venit la Blaj pentru zugrăvirea iconostasului capelei episcopale. În cel de-al doilea, trece Munții, împreună cu fratele său, atestat pe șantierele Raniților cel mai târziu din 1732. Menționarea în pisanii doar a lui Stan îngreunează odată în plus reconstituirea traseului urmat de Iacov. Tăcerea totală a oricărui tip de surse până la 1739, data icoanelor de la Șilea, face însă de prisos orice comentariu sau ipoteză.

³⁰ Pârvulescu 2006/a, p. 21.

³¹ *Ibidem*.

³² Practica este înregistrată de *Conscripția 1750*, vol. I/II, p. 2400.

ZUGRAVUL

Lipsa surselor scrise este principalul impediment în reconstituirea unui fapt istoric, dar, în funcție de specificul acestuia, există întotdeauna paleative, astfel că, măcar parțial sau la nivel ipotetic, el tot poate fi cunoscut. Paleativul care permite recuperarea informațiilor referitoare la viața unui artist este opera sa, ea constituind, până la urmă, cea mai potrivită cale de pătrundere în intimitatea omului, în complexitatea existenței sale. Într-o asemenea perspectivă, cazul lui Iacov Zugravul este unul „clasic”, căci parcimonia documentelor nu ar fi putut fi înfrântă fără ajutorul icoanelor sale. Tăcute cel mai adesea, pentru că numai arareori li s-a dat sarcina purtării unor inscripții, ele s-au bucurat să devină protagoniste călătoriei menite să refacă periplul urmat de autorul lor. Pășind sfioase din cotloane și scuturându-se de colbul care le-a știrbit frumusețea, atenția acordată le-a pus la grea încercare seculara muțenie, astfel că, oricât de greu de crezut ar părea, icoanele au început să vorbească. Nefiind, însă, un limbaj dintre cele ușor de înțeles, povestea șchioapătă pe alocuri, uneori pentru că adevărul a pierit odată cu suratele lor pierdute, alteori pentru că n-au vrut să-și trădeze proverbiala discreție, cel mai adesea pentru că n-am știut cum să le întrebăm sau n-am avut destulă răbdare să așteptăm răspunsul. Totuși, uluitoare interlocutoare, fiecare din ele a reînviat o frântură din viața artistului, amintindu-și duioșia ultimei lui priviri, mâna cu care le-a mângâiat pentru ultima oară, glasul cu care le-a cerut protecție. Ascultându-le, auzim din nou pașii lui Iacov în curtea bisericii, îndreptându-se grăbit să-și reia lucrul întrerupt de oboseala zilei ori de întunericul nopții. Plecăm pe urmele lui, zăbovind pe rând în toate locurile despre care știm sau bănuim că le-a vizitat, iscodind orice ne-ar putea ajuta să-i surprindem sentimentele și să-i înțelegem opțiunile, sperând că la capătul drumului ne va întâmpina el însuși și, văzând că venim atât de departe, ne va îmbărbăta, asigurându-ne că n-am ostenit degeaba.

1739; 1745; 1746; 1749. ȘILEA (com. Fărău, jud. Alba), *rep. nr. 19-20, 44-56, 65, 73-74, 79, 115-116¹, fig. 3-6, 9-11*

Șilea este primul popas cunoscut al lui Iacov. Este vorba de biserica de lemn cu hramul „Sfinții Arhangheli”, pentru care *Șematismul* blăjean publicat în 1900 propune ca dată a înălțării anul 1664², acceptat de Ioana Cristache-Panait fără rezerve, argumentele fiind oferite de decorul sculptat al ancadramentelor și de torul în frânghie de pe grinda tâmplei³. La 1761 însă, protopopul Biei, în jurisdicția căruia se afla Șilea, susține că biserica a fost construită în anul 1745 pe cheltuiala preotului unit și sfințită de Petru Pavel Aron, pe atunci vicar episcopal⁴. Numele preotului, Dumitru, îl cunoaștem din inscripțiile lăsate de Iacov pe icoanele sale, atât în 1739⁵, cât și în anii următori, 1745⁶, 1746⁷ și 1749⁸. Tot ele ajută și la armonizarea celor două datări ale bisericii, în sensul că icoanele comandate la 1739 presupun existența lăcașului de cult, iar cele realizate începând cu 1745 au fost menite să înfrumusețeze lăcașul reconstruit sau care suferise ample reparații. Întinderea execuției lor pe cinci ani, deși urmau să împodobească același iconostas, se poate explica prin lipsa lichidităților, trei dintre ele fiind plătite de preot după ce cheltuise deja cu refacerea bisericii. Cea de-a patra ilustrează relația cu totul specială pe care zugravul a avut-o cu biserica din Șilea și cu preotul Dumitru. Icoana, impunătoare ca dimensiuni și de o mare măiestrie, constituie o donație din partea lui Iacov și a soției sale, Maria. Menționarea numelui său poate fi un indiciu că a cunoscut și ea Șilea și familia preotului-ctitor, altfel spus că, periodic cel puțin, și-a urmat, curajoasă, soțul, însărcinată și purtând după ea copii mici, cei trei pe care îi avea în 1747 nefiind, mai mult ca sigur, singurii. Icoana, o gingașă reprezentare a *Maicii Domnului cu Pruncul*, ilustrează astfel, poate involuntar, imaginea femeii și mamei dedicate familiei și recunoscătoare lui Dumnezeu pentru ceea ce promise în grijă.

¹ Pentru repertoriu, vezi mai jos, capitolul *Opera*. Pentru întreaga ilustrație, vezi DVD/ Iacov Zugravul.

² *Șematism ... 1900*, p. 300.

³ Cristache-Panait 1987, p. 65-67.

⁴ Miron 2004, p. 327.

⁵ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 44, cat. nr. 1, p. 48-49, cat. nr. 9.

⁶ *Ibidem*, p. 60-61, cat. nr. 26.

⁷ *Ibidem*, p. 52-53, cat. nr. 15, p. 58-59, cat. nr. 22.

⁸ *Ibidem*, p. 48, cat. nr. 7.

Frumusețea acestor icoane, neîntrecute de nimic din ceea ce a supraviețuit din creația lui Iacov, și gestul său de generozitate, de asemenea singular, lasă larg deschisă calea unei îndrăznețe ipoteze, din păcate imposibil de verificat la nivelul informației accesibile astăzi. Este vorba de eventualitatea ca Maria să fi fost de loc din Șilea, poate chiar fiica popii Dumitru și a preotesei Ana, caz în care soarta ei de femeie pe drumuri ne apare mult îndulcită. Devine astfel mai ușor de înțeles distanțarea totală a lui Iacov de Rășinari și concentrarea, pentru o vreme cel puțin, a angajamentelor sale în zonă, unde a putut beneficia și de recomandarea socrului, persoană influentă și cu dare de mână din moment ce și-a putut permite să ctitorească o biserică și să o înzestreze cu asemenea odoare. Stabilirea în învecinata Feisa este și ea astfel mai ușor de explicat, câtă vreme socrii săi puteau avea posesiuni acolo, pe care să le fi oferit zestre fetei⁹. Desigur, totul este simplă speculație, poate chiar fabulație. Dar scenariul este credibil și experiențele de viață de acest gen nu au fost străine contemporanilor, mai ales artiștilor¹⁰, obligați să penduleze între diverse locații pentru a-și câștiga, cu greu, cele necesare traiului.

La 1761 nu știm dacă preotul Dumitru mai trăia¹¹. Comunitatea, unită în anii marilor ctitoriri, era acum divizată, cea mai mare parte (62 de familii) declarându-se ortodoxă, cealaltă (12 familii) preferând dependența față de Blaj, dar păstrând biserica. Regula stabilită de Comisia Aulică din Viena spunea însă că lăcașul de cult trebuia să revină majorității, or la Șilea această regulă a fost încălcată. Nu a putut fi vorba de un simplu abuz, ci sigur a contat acea refacere radicală a bisericii și fidelitatea față de unire a familiei ctitorului. Exact invers au stat lucrurile la Feisa, unde majoritatea ortodoxă a preluat biserica. De care parte a baricadei va fi fost sufletul zugravului și ce drame s-au petrecut în acel an în familia sa?

O nouă biserică, ortodoxă, se va înălța în Șilea, dar Iacov nu pare să fi contribuit la înfrumusețarea ei, căci tâmpla a fost zugrăvită de fiul său, Nicolae, la 1794, cu completări în 1804, iar pictura murală a fost realizată

⁹ Fiind vorba de o familie de preoți, înrudirile la distanță sunt și mai ușor de bănuțit, iar „peste plai” distanța între Șilea și Feisa nu depășește 10 km.

¹⁰ Un caz similar este cel al zugravului Savu Moga, originar din Jurtelec (jud. Sălaj), stabilit la Arpașu de Sus (jud. Brașov) în urma căsătoriei cu o localnică, Safta Tudor (Proca 1994, p. 9).

¹¹ Era preot și în 1733 (Bunea 1900, p. 396).

abia în 1871 de ultimul mare zugrav al Feisei, Porfirie Șarlea¹². Nici vechea biserică din Șilea nu mai stârnește interesul lui Iacov. Nu știm dacă și cât din ea apucase să fie zugrăvit înainte de 1761. Ioana Cristache-Panait a recunoscut penelul lui Iacov în pictura pronaosului, menționând că naosul a fost repictat în 1843 de Ioan Jijin¹³ sau Jijiu¹⁴, dar ilustrația cu care a exemplificat, fără a menționa poziția scenei¹⁵, îl indică drept autor al zugrăvelii pe Popa Nicolae, fiul mezin al lui Iacov, a cărui contribuție cercetătoarea nu a observat-o. Dacă cumva a ales o imagine din naos, nu are nici o logică pictarea acestuia ulterior pronaosului, deci zugrăveala lui Iacov nu o putea precede pe cea a fiului său Nicolae. Dacă imaginea aleasă a fost din pronaos, singurul pentru care autoarea manifestă admirație, atunci a fost vorba de o confuzie clară a artiștilor, biserica nefiind de fapt zugrăvită decât târziu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, poate în același timp cu iconostasul lăcașului ortodox. O confruntare a fotografiei publicate cu realitatea surprinsă de cercetătoare nu mai este posibilă. Mutată de pe amplasamentul inițial, astăzi biserica este transformată și repictată, iar zestrea ei de icoane împrăștiată: cele patru icoane împărățești sunt depozitate la Protopopiatul Ortodox din Aiud, ușile împărățești au ajuns la Muzeul din Alba Iulia, iar icoanele din 1739 în colecția Arhiepiscopiei albaiulene.

Tot în colecția Arhiepiscopiei au mai fost descoperite 11 prăznicare și o iconiță a *Maicii Domnului cu Pruncul*, cu locul de proveniență necompletat în registrul de evidență, recuperarea lor pentru biserica din Șilea fiind totuși posibilă printr-o investigație minuțioasă a tehnicii de realizare și o analiză stilistică detaliată. Primele concluzii care ne-au purtat spre așezarea amintită sunt similitudinile cu ușile împărățești păstrate la Muzeul Unirii, pe care le bănuim a proveni de la Șilea datorită afirmației Ioanei Cristache-Panait, care a apucat să viziteze lăcașul înainte de risipirea patrimoniului său. Cercetătoarea le include celui de-al doilea grup de icoane împărățești, zugrăvite de Iacov în perioada 1745-1749, și le descrie ca având „usciorul în frânghie”¹⁶. La o dată ulterioară, ele au fost aduse la Muzeul albaiulian, unde s-au păstrat cu convingerea că

¹² Cristache-Panait 1987, p. 67.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Hărdălău 1981, p. 410.

¹⁵ *Ibidem*, p. 66.

¹⁶ Cristache-Panait 1987, p. 67, nota 7.

provin de la biserica de lemn din Fărău. Cum un rând de uși împărătești împodobește și astăzi iconostasul zugrăvit de Vasile Ban pentru biserica de la Fărău, cum Șilea este o componentă a comunei Fărău și cum alte uși împărătești cu decor în frânghie și atribuibile lui Iacov nu au mai fost semnalate în zonă, piesele intrate în custodia Muzeului Unirii nu pot proveni decât de la biserica cea veche, cu hramul „Sfinții Arhangheli”, din Șilea, cea nouă, cu hramul „Sf. Nicolae”, având și ea, până astăzi, ușile originale, zugrăvite la 1794 de Popa Nicolae din Feisa.

Legătura dintre ușile împărătești și grupul de prăznicare descoperit în patrimoniul Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia este dată de utilizarea acelorași modele pentru redarea chipurilor personajelor. Astfel, Arhanghelul Gavriil din scena *Bunei Vestiri* de pe ușile împărătești are o fizionomie identică cu personajul omonim din icoana *Bunei Vestiri*, Fecioara de pe ușile împărătești are corespondent în icoana cu scena *Tăierii împrejur*, Evanghelistul Matei a fost realizat după același șablon cu Ioachim din icoana *Intrării în biserică a Maicii Domnului* și cu Iosif din scena *Tăierii împrejur*, Evanghelistul Luca are aceeași figură cu unul dintre Apostolii redați în *Învierea lui Lazăr* ori în *Duminica Floriilor*, chipul Evanghelistului Marcu apare și el în *Învierea lui Lazăr*, iar cel al Evanghelistului Ioan revine în icoana *Intrării în biserică a Maicii Domnului*. Diferența este doar una de calitate a execuției, care – cu excepția scenei *Bunei Vestiri* de pe ușile împărătești – avantajează net icoanele-prăznicar.

Aprofundând analiza, observăm că cromatică dominantă este roșu-ocru-albastru, aureolele sunt realizate prin aplicarea unei foițe metalice, pe care o întâlnim la veșminte, mobilier, arhitectură, precum și pe zona interioară a ramei. Elementul de decor nelipsit la aceste prăznicare este șirul dublu de perle, a cărui prezență nu ne surprinde câtă vreme este folosit la ornarea pieselor vestimentare și de mobilier; frapează însă redarea sa în zona de retragere a stâncilor ce completează ambientul în care se desfășoară scenele. Această ornamentație este prezentă și în operele zugravului rășinărean Nistor, a cărui influență asupra pictorului în discuție este indubitabilă, cel puțin într-o anumită etapă de formare. Ornamentul este întâlnit și în icoanele realizate pentru capela castelului episcopal din Blaj de Grigore Ranite, aflat și el în proximitatea lui Iacov în anii desăvârșirii sale profesionale.

În tratarea chipurilor artistul pornește de la o proplasmă ocru-verde, care folosește nu doar ca strat de bază, ci și pentru părțile ce constituie zonele de umbră ale feței. Semicarnația și carnația sunt aplicate

succesiv, prin tușe de ocră și roșu care urmează forma anatomică a obrazilor și a frunții. Tușele finale, cu rostul de a conferi lumină chipurilor, sunt trasate cu alb. Forma ovală a feței apare la personajele principale ale scenelor, în vreme ce forma rotundă este caracteristică îngerilor și unora dintre Apostoli, dar maniera de tratare este identică, cu aceleași tușe, aplicate în aceeași cromatică. Pentru figurile din semiprofil, conturul nasului este lăsat din culoarea de bază, se continuă cu cel al sprâncenelor, care sunt de obicei generos trasate cu o culoare închisă, într-o arcuire frumoasă, ce se păstrează chiar și atunci când sunt lăsate și ele din proplasmă. Ochii sunt alungiți, delicat conturați cu brun, cu un iris perfect rotund, pus în evidență de contrastul cromatic din jur, pictat cu alb. Partea de umbră care înconjoară ochii și cromatica părului sunt elementele care ne dezvăluie senectutea personajelor. Barba și părul sunt minuțios caligrafiate peste culoarea de bază sau peste o nuanță de brun. Elementul mereu evidențiat sunt buzele, redată cu roșu, care își găsesc oarecum corespondent în rumeneala obrazilor și a frunții, doar că diferă nuanța de roșu, care nu este la fel de intens.

Comparând aceste caracteristici cu icoanele împărătești pictate în 1739, respectiv cu cel de-al doilea rând de icoane împărătești, zugrăvite între 1745-1749, analogia cea mai izbitoare, la prima vedere, o oferă iconița *Maicii Domnului cu Pruncul*, un pandant miniatural al monumentalei icoane cu aceeași temă așezată pe iconostas în 1746. Similitudinile se regăsesc în forma și cromatica feței și a mâinilor și în tehnica de aplicare a culorilor. Aceleași procedee și grija pentru detaliu, care în icoanele împărătești deviază într-o adevărată opulență, apropiere însă întregul grup de prăznicare de cele patru icoane împărătești, sugerând execuția lor concomitentă. Propunem, deci, ca datare probabilă, perioada 1745-1749, și ne gândim în special la lunile de iarnă, când zugravul a zăbovit mai mult pe acasă.

1740. IERNUT (jud. Mureș), *rep. nr. 21-25*

Sediu de protopopiat, condus, la 1742, de unul dintre apropiații episcopului Inochentie Micu, călugărul Leontie Mosconas din insula Naxos, numit și arhimandrit al mănăstirii „Sf. Treime” din Blaj¹⁷, Iernutul nu este înregistrat cu biserică în conscripția din 1733, dar inscripția de pe

¹⁷ Miron 2004, p. 470.

ușile împărătești, „Nistor Zugravu ot Rășinari. 1730, mșța martie 19”¹⁸, indică fără dubiu existența lăcașului, probabil înălțat de curând, deoarece la 1735 era zugrăvită și tâmpla, de „Pop Ionașcu zugravul ot Făgăraș”¹⁹, iar icoanele împărătești se adăugau în 1740. La 1931 lăcașul era în ruină, devastat de obiectele de cult, cu „ușile împărătești svârlite încoace și încolo, icoane sparte și distruse, sfeșnicele în aceeași soartă [...] Nimic să nu rămână din ceea ce a fost de mult, semne de sclăvie și de umilire”²⁰.

După un asemenea tablou, e ușor de subînțeles că biserica nu a supraviețuit prea mult și nu ne mai mirăm că din zestrea ei nu a rămas nimic²¹. În aceste condiții, vizita din 1931 a lui Atanasie Popa se

¹⁸ Popa 1930-1931, p. 277.

¹⁹ *Ibidem*, p. 262.

²⁰ *Ibidem*, p. 257-258.

²¹ Este de-a dreptul uimitoare graba și îndârjirea cu care iernuțenii și-au dorit distrugerea a tot ceea ce cu atâta trudă adunaseră înaintașii lor. Ca și cum s-ar fi temut că vocea sa nu va avea destulă rezonanță, protopopul din Iernut a cerut mai întâi sprijinul omologului său clujean, care, la 26 ianuarie 1931, trimitea secției pentru Transilvania a Comisiunii Monumentelor Istorice următoarea adresă, recepționată la 29 ianuarie:

„Domnule Președinte,

În alăturare vă înaintez cererea protopopului din Iernut pentru Comisia Monumentelor Istorice, pentru a primi aprobarea ei la demolarea bisericii de lemn din Iernut, care nu prezintă nici un interes artistic sau istoric deosebit; cum declară protopopul, la Consistoriul din Blaj au primit concesiunea.” (MNIT-CMIT, nr. C3/2608).

În varianta trimisă protopopului din Cluj spre a fi susținută la Comisiune, adresa protopopului din Iernut, înregistrată cu nr. 11 din 18 ianuarie 1931, sună astfel:

„Onor. Comisiunea monumentelor istorice, secția transilvană,

./ Cluj

Edificându-se în Iernut biserică nouă, în care se servește cultul divin deja din 21 Dec. 1930, Preaonoratul Consistor arhiepiscopesc de Alba-Iulia și Făgăraș cu adresa nro 8424/1930 se învoește la demolarea vechei biserice de lemn, dar numai după ce se va esopera concesiunea de lipsă de la Comisiunea monumentelor istorice, secția transilvană – Cluj. Mă rog deci cu toată onoarea se binevoiți a ne da această concesiune cât mai de grabă, după ce biserica în sine nu presintă nice un interes istoric deosebit.” (MNIT-CMIT, nr. C3/2609).

În varianta transmisă câteva zile mai târziu direct Comisiunii, cu nr. de înregistrare 70 din 9 februarie 1931, recepționată la 19 februarie, adresa este ceva mai explicită în privința grabei cu care se dorea distrugerea edificiului, motivația

dovedește salutară, chiar dacă demersurile sale pentru salvarea măcar a unor componente ale monumentului nu au avut nici un rezultat²². Grijii

fiind desigur cea financiară. Pentru a evita o deja obositoare corespondență, nerăbdătorul protopop care își aroga competențe de critic de artă anexează și un scurt istoric al monumentului.

„Către On. Comisiunea monumentelor istorice, secția transilvană,

./ Cluj.

În legătură cu cererea acestui oficiu de dto 19 Ian. a. c., nro 11/1931, pentru încuviințarea de a se desface vechea biserică de lemn din Iernut, după ce parochia și-a edificat biserică nouă, considerându-se că vechea biserică nu prezintă ceva interes istoric, ear de altă parte ca se pot valoriza materialul din ea și ca se putem vinde și locul pe care se află clădită, încă o dată ne rugăm se binevoiați a ne da învoirea ca se demoleze vechea biserică, ori dacă cu orice preț trebuie se fie văzută de un esmis al On. Comisiuni, ne rugăm ca acela se vie cât mai curând la fața locului, spre a putea dobândi apoi concesiunea cerută mai sus.

Istoricul Bisericei Gr.-Cat. Română din Com. Iernut, Jud. Târnava Mică

La 1610 ca proprietar asupra terenului pe care azi se găsește situată comuna Jernut a fost contele Corniss, care fiind amestecat într-un complot, din ordinul Principelui Gavril Báthori a fost ucis, instalându-se acesta ca proprietar asupra acestui teritoriu, iar la 1648 avem urme de stăpânirea moșiilor pe Principele George Rákóczi I., care clădește pe malul stâng a Mureșului un castel, cu concursul arhitectului venețian Augustinus Serena.

Acest principe și-a adus – pentru lucrul câmpului și îngrijirea animalelor – servitori de prin Gurghiu și Craifalău.

La 1735 acești servitori – deveniți în parte liberi și stăpâni pe câte o falcă de pământ – sub episcopatul lui Samuil Micu Klain [*recte* Inochentie Micu], clădesc biserica greco-catolică din bârne și șindrile. Între cei cari au contribuit la ridicarea bisericei sunt menționați Stoica, Lazar, Eva, Ana și Aldea, sora lui Dragomir, cu alți 115 credincioși.

Pereții sunt capitonați cu pânză pictată, fără însă a trăda opera vreunui pictor maestru, așa că din nici un punct de vedere valoare artistică nu reprezintă. Icoanele și celelalte ornamente în vara anului 1930 au fost trecute în noaua biserică gr. cat. de piatră.

Parte din date sunt extrase din archiva castelului și Șematismul editat de Ep. Blajului la 1900.” (MNIT-CMIT, nr. C3/2605).

²² Raportul său din 11 martie 1931, înregistrat două zile mai târziu de secretariatul Comisiunii Monumentelor Istorice, cu aceeași fatidică dată de 13 fiind probabil expediat și la Iernut, are următorul cuprins:

„Domnule Președinte,

Din încredințarea On. Comisiuni, în 8 Martie 1931 am cercetat biserica de lemn din Iernut, județul Târnava-Mică.

lui pentru notarea inscripțiilor și fotografiere îi datorăm puținul, dar esențialul la care ne putem raporta astăzi. Pe baza cercetării sale și a ilustrației publicate îi cunoaștem pe numeroșii zugravi angajați pentru înfrumusețarea lăcașului și mai putem vedea încă frânturi din osteneala lor. Selectăm aici elementele care interesează din perspectiva subiectului acestui demers.

Descoperite, „unele la particulari ca să nu fie distruse, altele așezate în podul bisericii celei noi”²³, cele patru icoane împărătești, „de o factură aleasă”²⁴, erau dedicate *Mântuitorului*, *Maicii Domnului*, *Sfântului Nicolae* și *Arhanghelului Gavriil*. Cea a *Sfântului Nicolae*, datată 1740, este singura a cărei imagine a fost publicată. Din fericire, ne putem face o idee despre cum arăta privind chipul aceluiași Sfânt din icoana aproape identică descoperită la Cetatea de Baltă. Icoana *Mântuitorului* era semnată de Iacov, iar cea a *Maicii Domnului* purta mențiunea, notată pe picioarele tronului: „aceste 4 icoane le-au făcut Iacov și cu David zugravul”.

Tot lor, și pe bună dreptate, Marius Porumb le-a atribuit și pictura altarului²⁵, din fericire ilustrată de Atanasie Popa cu o fotografie, după o amplă descriere a registrului tematic²⁶. Compoziția scenelor este cea con-

Biserica este de prin 1730, e zugrăvită la 1730, 1735 și 1763.

Azi e în ruină, dușumeaua a fost ridicată pentru gard, obiectele răsfirate și parte distruse, dintre icoane unele sunt la biserica nouă.

Până la un raport detaliat, dat fiind că această biserică dă posibilitate la stabilirea unor fapte foarte importante, cred că ar fi bine să fie consemnate:

- a. Iconostasul, cu grinda care are o inscripție, numai partea superioară
- b. Peretele dintre naos și pronaos, partea superioară
- c. Partea de Sud și mijlocul bolții cu medalioanele
- d. Aripile ușilor împărătești
- e. Sfeșnicile fixate în uși și pereți, din fier îndoit
- f. Parte din peretele de N de la femei, unde Hs. este în groapă
- g. Cele 4 icoane mari, lucrate de acelaș zugrav /a. 1740/
- h. Toate cărțile din veacul al XVIII-lea pe cari le are biserica.

Aceste obiecte și parte din boltă sau pereți pot fi păstrate în podul bisericii celei noi, care este încăpător, până când vor putea fi transportate într-un muzeu.

Biserica fiind prea slabă, se poate permite dărâmarea ei.” (MNIT-CMIT, nr. C3/2602).

²³ Popa 1930-1931, p. 278.

²⁴ *Ibidem*, p. 277, cu fig. 11.

²⁵ Porumb 1998, p. 176.

²⁶ Popa 1930-1931, p. 260-261, cu fig. 4. Vezi DVD/Iacov Zugravul/Iernut/1-2.

sacrată sau, poate mult mai corect spus, la a cărei consacrare Iacov a avut o mare contribuție, căci anterior prea puține biserici de lemn din Transilvania apucaseră să fie zugrăvite. Este vorba, pornind de la proscomidiar, de *Viziunea Patriarhului Petru*, apoi *Sfinți Ierarhi* până în partea opusă a absidei, redați în mărime aproape naturală; pe boltă *Sfânta Treime*, la nașterea bolții un registru de medalioane cu chipuri de prooroci, iar pe lateral *Soborul Arhanghelilor*; în axa absidei, *Maica Domnului Platytera*, iar pe dosul tâmplei *Jertfa lui Avraam*²⁷.

Revenind la icoanele împărătești, ele ridică problema, mereu delicată când este vorba de o semnătură comună, cât din operă aparține unuia și cât celuilalt zugrav? Imaginea *Sfântului Nicolae*, semnătura lui Iacov pe icoana *Mântuitorului* și pe cea a *Maicii Domnului*, unde ce e drept e secondată de numele lui David, îl indică pe principalul ostenitor, celuilalt rămânându-i cel mult icoana *Arhanghelului Gavriil*. Nici pe aceasta nu credem însă că i-o va fi încredințat integral²⁸, chiar dacă îl gratulează cu titlul de zugrav. Presupunem această restrânsă contribuție a celui care, cu altă ocazie, se va recomanda ca David Zugravul de la Curtea de Argeș, pe baza comparării lucrărilor sale cu cele ale lui Iacov, căruia – din punctul nostru de vedere – i-a fost fără nici un dubiu discipol, cel puțin în ultima etapă a formării sale. Asupra acestui aspect vom insista însă într-un capitol special.

1742. TURDA (jud. Cluj), rep. nr. 30-32, fig. 14

Despre biserica pe care Iacov a fost chemat să o înfrumusețeze nu avem decât informația că, în 1761, a fost restituită uniților²⁹. Identitatea ei cu „biserica unită din sus”³⁰, care conserva la începutul secolului trecut o zestre importantă de obiecte aparținând veacului al XVIII-lea, este însă sigură³¹. Din perspectiva subiectului nostru, contează doar supraviețuirea

²⁷ Vezi și Cristache-Panait 1987, p. 232.

²⁸ Vezi și remarcă lui Atanasie Popa din raportul redat mai sus, înaintat Comisiunii Monumentelor Istorice la 11 martie 1931, unde susține că cele patru icoane împărătești sunt opera unui singur zugrav.

²⁹ Miron 2004, p. 495.

³⁰ Denumirea consemnată de Nicolae Iorga a bisericii unde ajunseseră icoanele lui Iacov (Iorga 1906, p. 195-196).

³¹ Șematismul din 1900 nu cunoaște anul înălțării, specificând doar materialul construcției: „biserica de piatră” (*Șematism ... 1900*, p. 591).

icoanei *Sfântului Nicolae*³², semnată de Iacov, ajunsă în patrimoniul Arhiepiscopiei Ortodoxe din Cluj-Napoca³³. Inscripția ei, publicată de Nicolae Iorga în 1906³⁴, vorbește de două icoane executate în 1742: „chipul Precistii și Sfetâi Nicolae”. Prima e posibil să fi dispărut încă înainte de vizita lui Iorga, care nu o semnaleză printre icoanele ce i-au reținut atenția, deși dezinteresul său se putea datora și lipsei sau nesesizării informațiilor colaterale, de tipul celor conținute de icoana *Sfântului Nicolae*, care o vizau oricum și pe ea. O a treia icoană, *Deisis*, nu a fost menționată de Iorga, deși i-a publicat inscripția, în continuarea însă a dedicației altei icoane, semnate de Ștefan Zugravul la 1760³⁵. Ea a fost studiată de Marius Porumb, care a descoperit semnătura lui Iacov pe mâneca tunicii lui Iisus³⁶. Această icoană nu a mai ajuns în colecția Arhiepiscopiei clujene.

1743. RĂDEȘTI (jud. Alba), *rep. nr. 33-40, fig. 17-18*

SINTEȘTI (com. Margina, jud. Timiș), *rep. nr. 41, fig. 2*

Prezența lui Iacov la Rădești este o descoperire de dată recentă³⁷, anterior ea fiind estompată de cea a ucenicului său, Toader, autorul picturii murale, căruia însă i-a fost atribuită și zugrăvirea celorlalte odoare ale bisericii de lemn strămutate după 1910 în satul învecinat, Șoimuș³⁸.

Construit în 1675³⁹, lăcașul a putut beneficia de înfrumusețare doar după șapte decenii. Venerabilă pentru o construcție de lemn, biserica trebuie să fi necesitat însă o renovare prealabilă, înaintea așternerii stratului pictural, tocmai pentru a-i asigura acestuia o existență mai îndelungată. O asemenea grijă o bănuim mai ales datorită prestigiului echipei alese. Căci chiar dacă pictura murală a căzut în sarcina pe atunci foarte

³² Porumb 1971, p. 612, fig. 2; Porumb 1983-1984/a, pl. LXV; Porumb 1998, p. 171-172; Porumb 2003, p. 123; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 60, cat. nr. 25.

³³ Inv. nr. 275.

³⁴ Iorga 1906, p. 196.

³⁵ *Ibidem*, p. 195-196.

³⁶ Porumb 1998, p. 172; vezi și Porumb 1978, p. 112.

³⁷ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 122-154.

³⁸ Cristache-Panait 1987, p. 115-117.

³⁹ An indicat în *Șematism ... 1900*, p. 130, după pisania de pe un stâlp al catapetesmei: „de când s-au făcut biserica an 1675, când s-au zugrăvit an 1743” (Radu 1911, p. 103).

tânărului ucenic Toader, maestrul său era alături și zugrăvea iconostasul, ale cărui piese, fără a fi la fel de monumentale ca cele cu care ne-am obișnuit până acum, nu sunt cu nimic mai prejos în ceea ce privește migala și materialele investite. Păstrat parțial (doar trei icoane împărătești⁴⁰, două prăznicare⁴¹ și ușile împărătești⁴²), el dă întreagă măsura rafinamentului extraordinar cu care Iacov și-a înzestrat operele din acei ani.

O mostră similară de perfecțiune este icoana *Maicii Domnului cu Pruncul* de la Sintești, executată tot în 1743, ajunsă în patrimoniul Muzeului de Artă din Timișoara⁴³. Valoarea icoanei este dublată de inscripția de pe mediana sa dreaptă, descifrabilă din păcate doar parțial, „P[omeni] G[ospodi] Toader cu[...]”, dedesubtul căreia se află semnătura zugravului Iacov. În mod obișnuit ar trebui să vedem în Toader un donator oarecare, dornic să-și vadă consemnat numele pe obiectul menit să-i immortalizeze pioșenia, și nu pe colaboratorul lui Iacov de la Rădești, împreună cu care maestrul să fi luat iarăși drumul Banatului. Desigur, este valabilă și ipoteza ca doar icoana să fi călătorit, nu și autorul său.

1744. BĂRDEȘTI (com. Sântana de Mureș, jud. Mureș), rep. nr. 62-64

O icoană a *Arhanghelului Mihail*, cu anul de execuție - 1744 - repetat pe sabia sfântului, deasupra mânerului, indiciu clar că este o operă a lui Iacov⁴⁴, și o alta a *Sfântului Nicolae*, semnată de Toader⁴⁵, sunt astăzi singurele mărturii ale frumuseții deosebite a tâmplii bisericii dispărute încă de la 1791⁴⁶, când un lăcaș nou, tot de lemn, a luat locul celui străbun. Icoanele nu au fost, desigur, singurele. Inscripția de pe icoana *Arhanghelului* este concludentă în acest sens: „Aceste sfinte 2 icoane și

⁴⁰ Cristache-Panait 1987, p. 115 (icoana *Maicii Domnului cu Pruncul*); Dumitran, Cucui 2008/c, p. 136, 138, 140.

⁴¹ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 151-152.

⁴² Cristache-Panait 1987, p. 117; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 144.

⁴³ Pârvulescu 1994, p. 465, 467-468, cat. 4, foto 5; Pârvulescu 1997, cat. 10; Efremov 2003, p. 154, 231, cat. 167; Pârvulescu 2006/b, p. 38; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 50, cat. nr. 10; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 138.

⁴⁴ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 131, cu ilustrația la p. 142. Icoana se păstrează în colecția Mănăstirii Recea.

⁴⁵ Cristache-Panait 1987, p. 282.

⁴⁶ Cf. *Șematismul ... 1900*, p. 422.

cruce să știe că le-u făcut toț săteni[i] din Bărdăș, în[...] Arhanghel și [Pre]cista, leat 1744” (anul redat cu slove și cifre). Cea de-a doua icoană era acea reprezentare a *Maicii Domnului* cu care *Arhanghelul* făcea pereche în biserica de lemn din Reghin, unde le-a văzut Atanasie Popa în perioada interbelică⁴⁷ și unde cel mai probabil au fost duse de Petru Maior, nepotul preotului de la Bărdești din anul când au fost zugrăvite⁴⁸.

1745. ȘILEA (com. Fărău, jud. Alba), *rep. nr. 65*

1746. PETEA (com. Band, jud. Mureș), *rep. nr. 66-67, fig. 19-20*

PATA (com. Apahida, jud. Cluj), *rep. nr. 68*

CIUNGA (azi Uioara de Jos, or. Ocna Mureș, jud. Alba), *rep. nr. 69-72, 103, fig. 12, 24*

ȘILEA (com. Fărău, jud. Alba), *rep. nr. 73-74, fig. 5-6*

După un nou popas la Șilea, în 1745, când a zugrăvit icoana *Sfântului Nicolae*, prima din șirul celor destinate să împodobească biserica recent restaurată de popa Dumitru, Iacov a ajuns, la începutul anului 1746, la Petea, unde, la 8 februarie, în casa lui Horgoși Lica, a primit plata cuvenită pentru execuția a două icoane împărătești⁴⁹: *Deisis*⁵⁰ și *Maica Domnului cu Pruncul*⁵¹, cu un colorit strălucitor și o redare impecabilă a trăsăturilor chipurilor. Atribuite inițial, și acestea, ucenicului său Toader, pe considerentul că o altă icoană, a *Arhanghelilor Mihail și Gavriil*, a fost semnată de el în 1747, *Mântuitorul* și *Maica* de la Petea și-au recuperat recent adevărata paternitate, printr-o riguroasă comparație cu lucrări similare ale celor doi artiști. Biserica unde au fost adăpostite, împreună cu lucrările lui Toader din 1747, a ars în 1758. Cea actuală, despre care ampla inscripție săpată pe ancadramentul intrării ne spune că „s-au început a se rădica” în 1764, adună la un loc trei generații de zugravi, lui

⁴⁷ Popa 1932-1938, p. 78.

⁴⁸ Tampa 1980, p. 291.

⁴⁹ Conform însemnării de pe spatele icoanei *Deisis*: „† Să știe că aceste icoane, Hs și Precista, le-au plătit Pălaghie Onea, Horgoși Lica, Buhuța Ion, Giurca Vasilie. 1746, fev. 8 zile, la Horgoși Lica în casă”.

⁵⁰ Todea 1979, p. 152 și pl. XCIV; Cristache-Panait 1987, p. 168; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 131, 136.

⁵¹ Todea 1979, p. 153 și pl. XCVI/2; Porumb 1998, p. 423; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 131, 138.

Iacov și Toader adăugându-li-se, spre mijlocul secolului XIX, Porfirie Șarlea, care a zugrăvit pereții și icoanele prăznicare⁵². Chemarea sa, un veac mai târziu, poate fi rezultatul unei pure întâmplări, artistul având numeroase lucrări în zonă, dar, la fel de bine, acestea pot fi interpretate ca o consecință a faimei peste timp a școlii de pictură de la Feisa și, implicit, a întemeietorului său, a cărui memorie o perpetuau icoanele cele bătrâne.

După o logică prin care încercăm să îl aducem mai aproape de Blaj, nu neapărat și cea a desfășurării efective a evenimentelor, din păcate imposibil de reconstituit, Iacov a ajuns în 1746 și la biserica de lemn din Pata, lângă Cluj. Tot în acel an a fost consemnată prezența acolo a lui Matei Voileanu, ca executor al picturii murale⁵³. Semnalate la 1932 de Ștefan Meteș⁵⁴, icoanele semnate de Iacov au dispărut, fără a lăsa altă urmă, la fel ca și biserica, intens disputată în anii '60 ai secolului al XVIII-lea de uniți și neuniți⁵⁵.

Conform itinerariului reconstituit până acum, ultimul popas al lui Iacov din 1746 este mănăstirea de la Ciunga, pentru care a zugrăvit o serie de icoane împărătești foarte asemănătoare cu cele de la Șilea, doar că de mai mici dimensiuni. Bănuim pentru ele, mai precis pentru *Deisis*, *Maica Domnului cu Pruncul* și *Sfântul Nicolae*, o sursă comună de inspirație în icoanele zugrăvite la 1736 de Grigore Ranite pentru capela din curtea palatului episcopal din Blaj. Semnate și datate printre complicatele vrejuri ale tronurilor pe care sunt așezați Iisus Hristos⁵⁶ și Sfântul Nicolae⁵⁷, icoanele de la Ciunga nu formează, totuși, un grup unitar. Din șirul celor împărătești, icoana *Maicii Domnului* iese în evidență prin tehnica de execuție și coloritul diferit⁵⁸. În cazul ei, bănuim un accident în urma căruia piesa inițială a dispărut, zugravul fiind invitat să o înlocuiască cu una similară, dar mai puțin costisitoare, căci s-a renunțat la fondul de aur. Alte două piese, un *Arhanghel Mihail*⁵⁹, care are ca dublet o icoană pictată de Toader poate în aceeași perioadă⁶⁰, și o *Adormire a Maicii*

⁵² Pentru cele din urmă vezi Dumitran, Cucui 2009/b, nr. 7-8.

⁵³ Porumb 1998, p. 282, 455.

⁵⁴ *Apud ibidem*, p. 172, 282.

⁵⁵ Miron 2007, p. 32, 76, 114, 149, 154, 156, 171, 327-328.

⁵⁶ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 46-47, cat. nr. 6.

⁵⁷ Porumb 1998, p. 171; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 60-61, cat. nr. 27.

⁵⁸ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 54-55, cat. nr. 18.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 56-57, cat. nr. 21.

⁶⁰ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 143.

*Domnului*⁶¹ – icoana de hram –, au putut fi amplasate în lateralele iconostasului.

Biserica în care au fost adăpostite, lovită de Buccow – când va fi dispărut și icoana Maicii Domnului și poate și altele –, apoi de politica antimonahală a Curții vieneze, care i-a permis inițial să ființeze „pentru grija sufletelor și învățătura pruncilor”⁶², după care a fost trecută în rândul parohiilor⁶³, a fost reconstruită și zugrăvită în 1830, dar revitalizarea nu a fost de lungă durată. La 1932 odoarele sale, câte mai rămăseseră, au fost duse la Blaj, de unde au ajuns în patrimoniul Muzeului local de Istorie, cu excepția icoanei *Maicii Domnului*, care a fost instalată pe iconostasul bisericii zise „a grecilor”.

De o rară frumusețe, icoanele mănăstirii Ciunga, executate cu doar un an înaintea angajării pe șantierul catedralei din Blaj, trebuie să fi contat și ele în procesul de selecție a zugravului. E posibil ca Iacov însuși să fi ținut spre acel obiectiv, pregătindu-și terenul în toți anii în care edificiul s-a aflat în construcție, prin execuția impecabilă a lucrărilor contractate, prin eventuale sugestii strecurate de presupusul său socru unor importanți oficiali ai Bisericii Unite și mai ales vicarului de la Biia, mâna dreaptă a vlădicului în partea nordică a diecezei. Poate tocmai grija de a obține comanda zugrăvirii catedralei l-a determinat să pună atâta măiestrie în cele două icoane așezate în același an 1746 pe iconostasul bisericii din Șilea și să le caute modele în capela episcopală din Blaj, în încercarea de a demonstra că poate zugrăvi la fel de bine sau – de ce nu? – chiar mai bine decât meșterul Ranite, peregrin în acei ani în Banat.

1747-1749. BLAJ (jud. Alba), rep. nr. 77, fig. 29-30

Cupola catedralei din Blaj este pictată cu mai toate scenele însemnate din viața Mântuitorului. Coloritul său este diametral opus celui al iconostasului. Pictorul cupolei însă a fost cât se poate de primitiv, nefiind cu nimic mai presus decât zugravii de la sate. Pictura aceasta atâta este de nenaturală cât se văd pe ea oameni stând cu picioarele pe două dealuri. Dacă s-ar fi pictat imagini mai puține sau și numai cerul cu

⁶¹ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 62-63, cat. nr. 30; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 143.

⁶² Conform circularei episcopului Ioan Bob din 20 noiembrie 1785 (Dumitran 2007, p. 81).

⁶³ Conform statisticii din anul 1788 (*ibidem*, p. 345).

stelele, cupola ar fi, și din punctul de vedere al picturii, la fel de frumoasă precum este din punct de vedere arhitectural.

Acesta este, într-un limbaj accesibil cititorului de azi, primul comentariu la adresa frescei lui Iacov din catedrala Blajului publicat în literatura istorică. Opinia, cu totul depreciativă, care surprinde cu atât mai mult cu cât aparține unuia dintre cei mai importanți intelectuali ai Blajului⁶⁴, e posibil să fi avut și un alt scop, cu efecte mult mai distructive decât așternerea ei pe hârtie. Cel puțin așa ne sugerează, printre rânduri, cea de-a doua apreciere, notată la începutul veacului trecut de Nicolae Iorga, pentru care catedrala a prezentat doar două lucruri demne de admirație: „catapiteasma, [care] e desigur cea mai impunătoare prin întindere și bogăție din toată românimea“, și „bolta, [pe care] se văd picturi foarte bune, din timpurile întemeierii, și *ar fi un mare păcat ca ele să fie înlocuite* [s. n.], pentru cine știe ce motive de moralitate fricoasă“⁶⁵. O discuție despre eventualitatea rezugrăvirii se vede deci că va fi avut loc, pictura de inspirație bizantină nemaifiind pe gustul Blajului.

Ulterior, dificultatea studierii acestui ansamblu mural, datorită înălțimii la care este situat și care îl face aproape inaccesibil, a lăsat în obscuritate valoroasa pictură⁶⁶. Prilejul de a o putea vedea de aproape, oferit de lucrările de restaurare desfășurate acum circa un deceniu, nu a fost folosit de nici un istoric de artă, astfel că marile descoperiri care au ieșit atunci la iveală – semnătura zugravului și anul terminării execuției – au intrat în circuitul științific doar prin intermediul unei note de subsol bazată pe informații transmise oral⁶⁷. Dintre acestea, data, 1749, a venit să confirme, în sfârșit, o veche aserțiune a lui Augustin Bunea, cum că la 1748 interiorul bisericii fusese zugrăvit, costurile, de 4850 florini renani, fiind achitate de Tezaurariat⁶⁸. În condițiile în care nu se cunoaște o imagine sau măcar o descriere a modului cum a fost redactat anul, pentru a avea certitudinea că a fost citit corect, diferența nu trebuie să surprindă.

⁶⁴ Grama 1885, p. 350.

⁶⁵ Iorga 1977, p. 235.

⁶⁶ Singura mențiune remarcabilă descoperită în literatura de specialitate o identifică drept „un valoros ansamblu mural, ce presupunem că a fost realizat de un pictor din Țara Românească de factură brâncovenească“ (Porumb 1998, p. 44).

⁶⁷ Prima semnalare bibliografică a inscripției, după informații oferite de Cornel Tatai-Baltă, îi aparține lui Marius Porumb (Porumb 2002, p. 174, nota 8). Vezi și Tatai-Baltă 2005, p. 8.

⁶⁸ Bunea 1900, p. 25.

Surprinzătoare rămâne suma plătită. Întrebarea noastră, dincolo de cea exprimată deja dacă ea acoperea zugrăvirea întregii biserici sau doar a cupolei, este cât din acei bani au revenit zugravului? Pentru că pare de necrezut că un biet valah care abia putea încasa câțiva florini pentru o icoană a fost recompensat cu câteva mii, fie și pentru pictarea unei suprafețe atât de vaste cum era cea a cupolei catedralei blăjene⁶⁹. Sigur, din acei bani trebuie scăzut prețul materialelor și leafa celor care l-au ajutat, așa că nu va mai fi rămas poate nici jumătate din ei. Dar chiar și așa este de nedepășit clișeu atât de familiar al artistului peregrin obligat să-și câștige existența bătând drumurile din sat în sat, zugrăvind pe sume derizorii biserici minuscule și icoane arareori mai acătării.

Până la urmă, dacă judecăm lucrurile din perspectiva uriașului spațiu care s-a desfășurat în fața ochilor artistului, așteptând să fie acoperit cu strat pictural, suma a fost una cinstită, mai ales dacă a vizat de la început doar cupola, nu și restul pereților. Amplitudinea arhitecturii trebuie să îl fi speriat pe Iacov, căci, socotind după dimensiuni, biserica era, la acea oră, cea mai impunătoare construcție dată spre zugrăvire unui pictor român, dincolo de valențele sale spirituale, ca reper terestru al unei Biserici nevoite să-și deschidă cu atâta efort calea în istorie. Ambele realități trebuie să fi ridicat întrebări cu privire la ce se cădea zugrăvit în asemenea împrejurări. Desigur, existau erminiile și nu se putea face abstracție de ele, dar ceea ce se oferă astăzi ochiului este mult mai mult decât recomandau erminiile, semn că zugravul și-a asumat cu toată seriozitatea rezolvarea situației. Pe de o parte, trebuie să îl fi preocupat raportul între proporțiile scenelor reprezentate și capacitatea privitorului de a se raporta la ele, aspect asupra căruia pe bună dreptate a atras atenția Alexandru Grama, copleșit de imensitatea cupolei și de numărul de personaje care o populează, de neputința de a citi textele explicative și, pentru cei cu vederea mai slabă, chiar de a distinge temele reprezentate. Ne întrebăm dacă Iacov a avut de ales între a da personajelor sale dimensiuni colosale și a umple astfel ușor și repede, dar și mai la îndemână pentru privitor, un spațiu atât de greu accesibil, respectiv a înghesui în cupolă cât mai mult din ceea ce trebuia ilustrat într-o biserică, în ideea că doar acel spațiu urma să cuprindă pictură cu tematică religioasă. Sau pur și simplu artistul nu a fost capabil să-și supradimen-

⁶⁹ Pentru a ne face o idee asupra echivalentului sumei, precizăm că la 1755 cu 44 de florini se puteau cumpăra 6 cai (Miron 2004, p. 454).

sioneze șabloanele și atunci a trebuit să adauge mai multe registre, completând astfel ciclul Liturghiei celeste și reprezentările Părinților Bisericii cu încă două șiruri de imagini, unul dedicat praznicelor și celălalt unei serii de evenimente din viața Mântuitorului. De asemenea, prezența lanternoului în prelungirea cupolei a făcut imposibilă reprezentarea centrală a chipului Pantocratorului, care a fost redistribuit într-un grup de medalioane izometrice, identificarea sa devenind oarecum problematică.

Comparând lucrarea lui Iacov de la Blaj cu cea a lui Grigore Ranite din biserica de la Rășinari, următoarea într-o ierarhie stabilită pe baza dimensiunilor arhitecturii, desigur nu la fel de complexă în ceea ce privește compartimentarea spațiului, trebuie să acceptăm că nu se practica supradimensionarea personajelor ci, dimpotrivă, se uza de un număr cât mai mare de scene, pe care însă proporțiile reduse ale monumentelor le făceau accesibile. Iacov nu ar fi putut, deci, abdice de la acele standarde care, până la urmă, îl consacraseră ca cel mai merituos artist al epocii și demn de a fi angajat pentru ducerea la bun sfârșit a unei sarcini atât de dificile, care presupunea în plus și adaptarea repertoriului pictural de tradiție bizantină la arhitectura de sorginte occidentală.

Și mai delicată trebuie să fi fost problema ridicată de mesajul identitar pe care această ilustrare a credinței trebuia să-l transmită. Ideea de a face din ea un punct de sprijin în dificilul demers de reabilitare elaborat sub presiunea valului destabilizator pornit de călugărul Visarion Sarai și a mișcărilor care pregăteau dezastrul sofronian nu a putut fi străină celor care au fost însărcinați cu alegerea zugravului. Ne gândim aici în primul rând la asocierea calității papale unei întregi suite de patriarhi orientali și mai ales la accentuarea, la fel ca și în discursul livresc, pe figurile anumitor episcopi ai Romei, cei mai mulți regăsibili, ce e drept, și în sinaxarul Bisericii Ortodoxe, precum Leon cel Mare, Grigore cel Mare, Nicolae al V-lea, Clement I, Silvestru I, Ioan al VIII-lea, Martin I și alții, cărora li se adaugă un lung șir de Sfinți Părinți occidentali⁷⁰ dintre care destui se regăsesc și pe cupola bisericii „Cuvioasei Paraschiva” din Rășinari, a cărei frescă a fost executată aproape consecutiv cu desfășurarea răscoalei lui Sofronie. Astfel, alături de mesajul ce urma să fie transmis

⁷⁰ Pentru acest apel sistematic la teologii occidentali în procesul de constituire a discursului identitar de către corifeii Bisericii Unite vezi Ghișa 2006, în special p. 135, 153, 156-161, 168-169, 177, 232.

prin intermediul clerului, căruia, pentru întărirea atașamentului față de unire, îi vor fi puse la dispoziție lucrări de edificare precum *Floarea adevărului*, *Învățătura creștinească* sau *Păstorniceasca poslanie*, de mesajul destinat direct credincioșilor, pentru care vor fi tipărite catehisme, bucoavne și cărți de rugăciuni, pictura murală și, în primul rând, cea a catedralei din Blaj a fost gândită ca o cale de întărire a unirii, Hristos între papi fiind ilustrarea care trebuia să inducă cel mai ușor gândul că Biserica Unită și credința sa sunt cu adevărat mântuitoare.

Zugrăvind un asemenea mesaj, va fi fost oare și artistul convins de adevărul său? Îl va fi descoperit atunci sau aderase deja la el? Întrebări la care nu vom avea, poate, niciodată răspunsul, ele nu pot evita realitatea că Iacov a avut contact direct cu lumea care, tocmai în acei ani, se străduia din răputeri să-și păstreze și întărească credibilitatea în ochii unei mulțimi tot mai derutate de discursuri antiunioniste, abandonată de arhiereul legiuit, care fusese nevoit să ia drumul exilului tocmai pentru că crezuse prea mult în binefacerile terestre ale unirii. Rămas în Blaj timp de cel puțin doi ani pentru a urca în fiecare zi schela instalată în mijlocul catedralei, Iacov s-a aflat suficient de mult timp în locul cel mai potrivit pentru a-i întâlni pe înșiși autorii acestui mesaj, care nu se poate să nu se fi interesat de munca sa și, mai ales, de părerea sa despre unire. Leontie Mosconas, Ioan Săcădate, Ioan Dragoș, Ștefan Timandi, Avram din Daia, Nicolae Balomireanul – viitorul erou al luptei antiunioniste –, Gherontie Cotore, Silvestru Caliani, Grigore Maior și chiar Petru Pavel Aron trebuie să se fi întreținut măcar în treacăt cu zugravul căruia îi dăduseră dificila sarcină de a da chip propriilor lor țeluri. Acele discuții trebuie să fi fost lămuritoare, dacă existau dubii, edificatoare o dată în plus, dacă Iacov nu mai era un novice în însușirea teologiei unirii. La capătul lor și a sejurului său blăjean, artistul trebuie să fi fost un unit convins, tot așa cum trebuie să fi fost convins de perfecțiunea operei pe care o lăsa în urmă și pe care, copleșit de autoadmirație sau pur și simplu din responsabilitate, a semnat-o discret, într-un cotlon unde privirile muritorilor au mai ajuns abia peste două veacuri și jumătate.

1749. ȘILEA (com. Fărău, jud. Alba), *rep. nr. 78*

1751. FEISA (jud. Alba), *rep. nr. 79*

În același an 1749 în care a coborât pentru ultima dată de pe schela din catedrala blăjeană, Iacov a zugrăvit pentru biserica din Șilea o

spectaculoasă icoană a Mântuitorului ca Mare Arhiereu și Învățător, care s-a alăturat celorlalte trei de pe iconostas, poate și ca semn de mulțumire pentru ducerea la bun sfârșit a comenzii abia încheiate.

Apoi, pentru o vreme, nu mai avem știri despre el, lipsa angajamentelor pentru această perioadă justificându-se perfect prin interesul pentru întemeierea unei gospodării proprii. Căci, fie că familia sa rămăsese în Rășinari, fie că a fost găzduită în casa popii Dumitru din Șilea, în eventualitatea că Iacov i-a devenit ginere, în anii cât a lucrat în Blaj, poate și pentru că rezidența acolo a presupus o perioadă mai îndelungată, el și-a luat cu sine copiii și, fără îndoială, și soția, de ale cărei servicii și atenție aceștia aveau absolută nevoie, mai ales că cel mic, Nicolae, avea doar trei ani. Nu ne îndoim că cei mai marișori, Gheorghe, pe atunci de șapte ani, și Vasile, care va atinge aceeași vârstă la finalul lucrărilor, îi vor fi fost tatălui de ajutor la prepararea vopselelor, îi vor fi stat în preajmă pentru a-i pune la îndemână uneltele, pentru a-i ușura munca afectată de contorsionatele poziții în care a trebuit să se așeze pentru a-și face accesibil peretele. Nu putem accepta însă nici gândul că marele zugrav și-a asumat o asemenea responsabilitate de unul singur, bazându-se doar pe ajutorul copiilor, fără să aibă lângă el ucenici destoinici, care să participe și la efortul de zugrăvire. Aducerea familiei este deci, mai degrabă, consecința șederii îndelungate presupuse de execuția comenzii și a lipsei gospodăriei proprii, aceasta fiind dedusă mai ales din pericolul ciumei care bântuia în Blaj în 1747, și totuși zugravul i-a adus cu sine pe ai săi, instalându-i, ce-i drept, la Ciufud, unde erau mai în siguranță⁷¹. Prezența lor acolo denotă, în acest context, chiar o undă de disperare, determinată nu atât de neputința de a le oferi celor dragi un adăpost stabil, cât mai ales de peregrinajul neîntrerupt, care-l împiedica să-și vadă copiii crescând, să-i poată instrui, să se bucure de tinerețea soției.

O porțiță spre universul casnic al zugravului, singura de altfel până în acest moment, o deschide tocmai șederea sa la Ciufud, unde semnatarul urbaniului din 1747 l-au surprins printre inquilini, plasându-l pe poziția 32, ultima, semn poate că se stabilise acolo abia cu puțin înainte de trecerea lor. Dincolo de prețioasele informații referitoare la cei trei copiii pe care îi avea cu sine, documentul relevă o serie de detalii care confirmă, fie și indirect, afirmațiile noastre de mai sus. Astfel, „Iacov Zugravu” ocupa o sesie împreună cu „Fratr uxoratus Marin”. Acest

⁷¹ Mircea 1996, p. 57.

frate, deși căsătorit, neavând copii, bănuim că era mai tânăr și că fusese chemat să locuiască împreună cu familia zugravului pentru a-l ajuta în chivernisirea averii acumulate până în acel moment și care consta în doi cai, patru boi, trei vaci, trei juninci și șase porci. Toate acestea par să constituie o avere comună, dar, chiar și în această eventualitate, partea cea mai mare era proprietatea lui Iacov, deoarece restul informațiilor se referă exclusiv la el și anume că nu închiriasse, cel puțin nu încă, pământ arabil, fânețe și vie, fiind, deci, „sine appertinentijs”, tot numai lui revenindu-i, în versiunea concriptorilor, și calitatea de „pictor valachicus”⁷².

Departate de a fi neobișnuită, averea zugravului era una considerabilă, iar purtarea sa cu sine un serios inconvenient, dacă ne gândim că vitele aveau nevoie de adăpost și hrană. Iată de ce ni se pare mult mai probabil transferul lor dintr-o localitate apropiată Blajului, decât aducerea de la Rășinari, fie și împreună cu cineva care să contribuie la îngrijirea lor, fratele său putând face același lucru și poate chiar mai bine în Rășinari decât în Ciufud. În acest context, apelul lui Iacov la rudele rămase acasă denotă, pe de o parte, desprinderea sa deja îndelungată de spațiul natal, dar și păstrarea unor legături strânse, grija față de fratele care nu se putea, cel puțin deocamdată, procopsi prin forțele proprii, prin exercitarea unei profesii aducătoare de venituri suficiente pentru întreținerea familiei proaspăt întemeiate. Asta dacă nu cumva în viața lui Iacov nu s-a petrecut o tragedie. Ne gândim aici, din nou, la dedicația icoanei Maicii Domnului de la Șilea, dăruită un an mai devreme, în 1746. Să fie oare vorba de un gest mânat doar de fireasca pioșenie a creștinului sau în spatele său se ascunde disperarea unei boli care la scurtă vreme a și răpit-o pe „Maria lui”? Văduv, cu trei copii mici, zugravul a fost nevoit să găsească pe cineva de încredere care să-i vegheze asupra gospodăriei și a micuților, solicitând astfel ajutorul fratelui care încă nu-și găsise un rost mai bun. Nedumerește faptul că Iacov nu a făcut apel (și) la celălalt frate, Stan, singurul cunoscut până acum și care l-ar fi putut ajuta nu doar în gospodărie, ci și la zugrăvirea cupolei. Nedumerirea este cu atât mai mare cu cât pentru acei ani nu știm nimic despre artistul Stan, lucrările sale fiind date abia începând cu 1752, dacă într-adevăr el este acel Stan Muntean de la Sânpetru de Câmpie; dacă nu, atunci cea mai timpurie lucrare semnată „de robul lui Dumnezeu Stan Zugravul” este datată 1759-1760⁷³. Și totuși, cel chemat este Marin, despre care nu avem

⁷² BAR-CN, Ms. lat. 372, p. 116-117.

⁷³ Provenind de la Mănăstirea Radu-vodă din București, icoana se păstrează la

nici un indiciu că ar fi practicat zugrăvia. Să fi fost Stan invitat mai târziu? Să nu fi fost în acel moment disponibil? Dar ce alt șantier l-ar fi putut reține, când propriul său frate conducea cel mai important șantier al epocii? Urbariul domeniului Blaj din 1747 nu ne ajută să găsim un răspuns și, din păcate, nu o fac nici alte surse ale vremii. El oferă însă o nouă perspectivă asupra familiei celor doi artiști, recuperându-le astfel un frate care pare să nu se fi remarcat prin niciun talent deosebit și a cărui subzistență a depins la un moment dat de generozitatea celui mai norocos și mai înzestrat dintre ei.

Slugă credincioasă și de încredere, îl va fi urmat oare Marin pe Iacov și la Feisa? Ori s-a întors în Rășinari unde, în calitate de frate mai mic, a preluat gospodăria părintească? Dar sub ce nume s-ar fi putut ascunde aceasta ca să o putem identifica în conscripțiile anilor 1750-1754? Nu putem ști, tot așa cum nu știm de ce câștigul încasat de Iacov la Blaj, că vor fi fost 4850 de florini renani, că vor fi fost mai puțini, nu a fost folosit pentru achiziționarea sau construirea unei locuințe într-o așezare mai acătării decât Feisa, o comunitate care, în acel timp, număra mai puțin de 400 de locuitori⁷⁴ și nu atrăgea, ea însăși, prin nimic atenția contemporanilor. Din acest punct de vedere, fratele său Stan se va orienta mult mai bine când se va stabili în Orăștie, deși nici motivațiile reale ale acestei alegeri nu le cunoaștem. Vom presupune că la acea dată reputația lui Iacov atrăgea destule comenzi pentru a nu mai avea nevoie să-și asocieze numele cu cel al unei localități capabile să-i sporească prestigiul, astfel că așezarea la Feisa poate rămâne în limitele unei motivații casnice, determinată de relațiile stabilite anterior în zonă, poate chiar de o moștenire acolo a unui teren, o opțiune la îndemână, mai puțin costisitoare și poate și sentimentală, dacă a fost vorba de o dotă a soției sau de instalarea într-un loc familiar acesteia. De asemenea, apropierea de Feisa este mai de bănuیت să se fi produs în 1751, când vechea biserică a fost „renovată și frumos pictată”⁷⁵. Însăși această acțiune a putut demara în legătură cu instalarea acolo a zugravului, într-un moment de mare interes pentru revitalizarea ansamblurilor ecleziastice din zonă⁷⁶.

Muzeul Național de Artă al României, sub inv. nr. 172 i (*Inscripții București*, p. 747).

⁷⁴ Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 79 (*apud* Augustin Bunea, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, făcută de vicariul episcopesc Petru Aron*, în *Transilvania*, an XXX, 1901, nr. 9).

⁷⁵ Miron 2004, p. 326.

⁷⁶ Pentru amploarea fenomenului, vezi *Ibidem*, p. 326-328.

În acest început de deceniu ne aflăm practic la apogeul faimei și prestației artistice a lui Iacov. Dacă stabilirea la Feisa nu a fost de natură să contribuie la sporirea celebrității sale ca zugrav, a avut cu siguranță darul de a-i spori prestigiul în cadrul comunității locale, transformându-l într-un reper pentru edificarea în special în privința principalei griji care îi anima atunci pe români, și anume corectitudinea afilierii lor religioase. Aceasta a devenit tot mai arzătoare pe parcursul anilor '50, iar la începutul deceniului următor Ortodoxia câștiga o victorie decisivă, aducând și biserica din Feisa în patrimoniul neuniților⁷⁷. Tot atunci numele lui Iacov apare consemnat pe zidul bisericii de la Curtea de Argeș, indicând posibila sa prezență într-un loc care numai străin de ce se întâmpla în Transilvania nu era. Dincolo de tensiunea psihică presupusă de evoluția spirituală a românității transilvănene în epocă, la capătul acelor ani Iacov a fost fie oponentul mesajului celor doi preoți din Feisa rămași fideli unirii, fie – dacă într-adevăr a trecut Carpații – solul lor la Nicolae Balomireanu, fostul vicar greco-catolic al episcopului Inochentie ajuns egumen la Curtea de Argeș și erou al Pravoslaviei, pentru a cere o edificare suplimentară și a se împărtăși din experiența de convertit a acestuia. Nu trebuie exclusă nici eventualitatea ca familia lui Iacov să se fi numărat printre cele șapte rămase în comuniune cu Blajul, care au tot sporit, pentru ca la 1843 unirea cu Roma să redevină singura confesiune înregistrată în Feisa⁷⁸. Acest proces recuperatoriu ar fi fost oare mai alert dacă avea de partea sa familia zugravului? Posibil, dar întinderea lui pe aproape opt decenii ar demonstra mai degrabă că familia lui Iacov a fost în tabăra adversă, prestigiul său și al urmașilor care au continuat să sporească faima localității asigurând, prin apartenența lor confesională, și coeziunea comunității ortodoxe. Din păcate, informații certe despre confesiunea familiei lui Iacov și a fiilor săi nu avem. Dar, indirect, ortodoxia lor este dovedită de un proces intentat la 1805 zugravului Vasile Ban din Feisa, pentru „nelejiuita sa cununie” cu Rafila Șarlea⁷⁹. Colaborator al lui Nicolae, mezinul lui Iacov, această calitate nu-i impunea automat lui Vasile Ban și profesarea credinței ortodoxe, dar rămâne un fapt cert că „apostazia” s-a produs abia după decesul acestui ultim descendent. În lumina acestor puține indicii preferăm deci să credem că

⁷⁷ Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 93.

⁷⁸ *Șematism ... 1900*, p. 176.

⁷⁹ Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, *Index pro Anno 1805*, poziția 646.

Iacov s-a reconvertit și el, în anii confruntărilor care au pregătit mișcarea sofroniană. În timpul desfășurării acesteia, el a putut fi chiar pe baricade, trecând, măcar pentru liniștea propriei conștiințe, dar cu riscul vieții, în Muntenia pentru o cât mai solidă edificare. Acasă, în lipsa lui sau poate chiar înainte de a pleca spre Curtea de Argeș, biserica la a cărei înfrumusețare ostenise era dată de generalul Buccow ortodocșilor, în acel context născându-se, poate, și gândul ca Nicolae, fiul mai mic al zugravului, să urmeze cariera clericală, ortodocșii din Feisa nebeneficiind în acel moment de serviciile niciunui sacerdot. La 1767 conscripția preoților ortodocși îl înregistrează la Feisa pe Nicolae Morar⁸⁰. Cum numele acestuia este identic cu cel al preotului de la Cetatea de Baltă din rubrica anterioară, bănuim dacă nu o scăpare a editorilor, atunci o consemnare greșită a autorilor documentului. Nu că n-ar fi putut exista în Feisa un Nicolae Morar care să acceadă în acei ani la statutul de preot, ci pentru că decenii la rând zugravul Nicolae din Feisa își va spune Popa, iar acest apelativ trebuie să fi acoperit o realitate profesională, căci nu este vorba de o denominație moștenită, chiar dacă și bunicul său a fost preot. Este adevărat că, mult înainte de ieșirea sa definitivă din scenă, calitatea de preot a revenit parohului din învecinatul Crăciunel, pentru care Feisa a ajuns filie, această degradare a comunității, surprinsă la 1805⁸¹, fiind mult mai probabil consecința neputinței lui Nicolae de a-și îndeplini cu consecvență atribuțiile sacerdotale, din cauza numeroaselor comenzi de zugrăvire, decât a deprecierii numerice, care nu pare deloc îngrijorătoare, fiind înregistrate, tot atunci, 70 de familii, doar cu nouă mai puțin decât la 1760.

Preluarea din nou a lăcașului de către greco-catolici, la 1843, a putut presupune, dincolo de o eventuală dorință de revanșă față de familia de zugravi, și lucrări de renovare în cursul cărora să fi fost ascunsă privirilor fresca așternută de Iacov. Acoperită de straturi succesive de văruială, ea a dispărut definitiv în 1937, când biserica a fost demolată, spre a face loc unui nou edificiu. Singur, clopotul donat în 1783 de Costin Beianul⁸² mai poate depune astăzi mărturie despre existența anterioară a bisericii și mai poate face legătura între noi cei de azi și cei care i-au ascultat primii cântecul. Între aceștia, dacă a fost acasă, un loc de cinste i-a revenit lui Iacov Zugravul.

⁸⁰ Hitchins, Beju 1984, nr. 7-8, p. 544.

⁸¹ Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 115.

⁸² „† Acest clopot s-au făcut de Costin Beianul. Ano 1783”

1752; 1764. GALDA DE JOS (jud. Alba), *rep. nr. 80, 99*

Din cele patru straturi de pictură identificate în interiorul bisericeții de zid de pe dealul ce domină intrarea în Galda de Jos, două îi aparțin lui Iacov Zugravul. Execuția primului, care acoperă absida altarului, a fost încheiată la 1 iulie 1752, conform unei inscripții situate în proximitatea intrării dinspre proscomidiar, tâmpla de zid fiind prevăzută doar cu două deschideri. Studiat mai întâi de Marius Porumb, acest strat de pictură, nesemnat, a rămas neatribuit⁸³. Ulterior, Ioana Cristache-Panait l-a pus pe seama lui Iacov din Feisa care, în interpretarea sa, are o identitate distinctă de Iacov din Rășinari⁸⁴. Recent, analiza prin prisma insolitei imagini a Sfintei Treimi cu trei fețe ilustrată pe boltă a confirmat atribuirea Ioanei Cristache-Panait, în sensul că, la 1752, Iacov poate fi mult mai corect numit din Feisa decât din Rășinari⁸⁵.

Atribuirea, dar și datarea celui de-al doilea strat, plasat în pronaos, este mult ușurată de o însemnare notată de zugrav pe un *Triod* dăruit bisericii în timpul șederii sale în Galda de Jos⁸⁶. Declarația finală: „și am scris eu, Iacov zugraf din Feisa”⁸⁷, este, la ora actuală, singura mențiune documentară păstrată în care numele său este asociat cu cel al Feisei.

Dezafectată cultului în perioada 1906-1966, biserica a avut foarte mult de suferit de pe urma deteriorării acoperișului, nepăsarea și chiar disprețul față de sacralitatea locului au făcut ravagii, chipurile sfinte din altar răsărind astăzi cu greu de sub stratul de funingine minuțios scrijelit de mâinile profanatoare. Pe cele din naos ploaia le-a șters cu totul. Doar câteva au supraviețuit în pronaos, fiind descoperite de Nicolae Iorga după ce a desfăcut cu briceagul straturile de tencuială și var care le țineau prizoniere⁸⁸.

1753-1754. CUCI (jud. Mureș), *rep. nr. 81-83*

Podoabele bisericii de lemn din Cuci vorbesc și ele, ca multe altele

⁸³ Porumb 1980, p. 520, 528.

⁸⁴ Cristache-Panait 1984, p. 83-84.

⁸⁵ Dumitran, Cucui 2007-2008, p. 160-162.

⁸⁶ Mârza 1979, p. 344. Volumul se păstrează în colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia, inv. nr. 678.

⁸⁷ Vezi o imagine a textului la Dumitran, Cucui 2008/a, p. 13, fig. 14.

⁸⁸ Iorga 1929, p. 26.

din zonă, de îndelunga rezonanță a școlii de la Feisa, pereții săi adăpostind până de curând icoane zugrăvite de Iacov și de ucenicul său Toader și pictură murală de Porfirie Șarlea, aceasta din urmă executată în 1834. Contribuția lui Iacov s-a adăugat la scurtă vreme după construirea bisericii, în 1752, prin grija preotului Ilie din Orosia⁸⁹. Prezența sa simultană cu cea a lui Toader este deconspirată de însemnarea de pe spatele icoanei *Sfântului Nicolae*: „Hs și Precesta și crucea sub [?] alte date de jupân Dumitru din Petrilaca la Cuci. 1754”. Lui Iacov i-a revenit zugrăvirea *Pantocratorului*⁹⁰ – slovele semnăturii și ale datării, în 1753, constituind brâul decorativ al mânecii care îmbracă brațul drept al lui Iisus –, apoi, în anul următor, a icoanei *Sfântului Nicolae*⁹¹ și, poate tot atunci, a celei a *Arhanghelului Mihail*⁹². Icoana *Maicii Domnului* este opera lui Toader⁹³, iar crucea nu s-a mai păstrat, ca să o putem atribui. Datarea celor patru icoane în doi ani consecutivi este, foarte probabil, consecința primirii comenzii spre sfârșitul anului 1753, când a fost zugrăvit *Pantocratorul* și, eventual, și icoana *Maicii Domnului*, restul rămânând să fie executate la începutul anului 1754.

Este interesantă reîntâlnirea celor doi zugravi. Poate că Toader a fost atras la Cuci de vestea prezenței maestrului său, iar reluarea colaborării s-a impus sub presiunea timpului prea scurt în care Iacov a avut de executat în primul rând cele două icoane împărătești principale. Sau poate comanditarii să fi gândit astfel, văzându-l poposind în satul lor pe cel de-al doilea zugrav și gândindu-se că ar putea avea de sărbătorile Crăciunului ambele icoane în biserică. Scenariul este sugerat de vizibila grabă în care Toader a executat icoana *Maicii Domnului*, comparativ, spre exemplu, cu cea de la Hărțău din același an⁹⁴, față de care este o replică palidă, cu chipuri deformate de simplitatea desenului și fizionomii lipsite de profunzime.

⁸⁹ Miron 2004, p. 332.

⁹⁰ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 44-45, cat. nr. 3.

⁹¹ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 140. Pentru aceeași atribuire vezi și Cristache-Panait 1987, p. 205, și Porumb 1998, p. 172.

⁹² Dumitran, Cucui 2008/c, p. 142. Anterior, icoana a fost atribuită lui Toader (Cristache-Panait 1987, p. 205) și lui Iacov (Porumb 1998, p. 172).

⁹³ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 139. Anterior, icoana a fost atribuită lui Toader (Cristache-Panait 1987, p. 205) și lui Iacov (Porumb 1998, p. 172).

⁹⁴ Vezi ilustrația ambelor la Dumitran, Cucui 2008/c, p. 139.

1754 (?); 1760 (?); 1767 (?). SÂNBENEDIC (com. Fărău, jud. Alba), *rep. nr. 93, 111-114*

Fără a exclude posibilitatea ca Marius Porumb să fi citit corect anul 1754 pe o icoană a Maicii Domnului⁹⁵, alta decât cea ajunsă în colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe din Alba Iulia, și ca Ioana Cristache-Panait să fi găsit o icoană a Mântuitorului datată 1767 într-adevăr atribuibilă lui Iacov⁹⁶, alta decât cea zugrăvită de fiul său Gheorghe⁹⁷, dispariția între timp a acestor piese face imposibilă probarea prezenței lui Iacov în acei ani la Sânbenedic.

De comenzi executate la date diferite vorbesc însă cele două icoane ale *Sfântului Nicolae*⁹⁸, una asociabilă cu reconstrucția din 1760 a bisericii⁹⁹, foarte diferită ca manieră de cealaltă, care, împreună cu o icoană a *Maicii Domnului cu Pruncul*¹⁰⁰ și două ale *Arhanghelului Mihail*¹⁰¹, formează o serie aparte, mai târzie.

1755. TIOCU DE JOS (com. Cornești, jud. Cluj), *rep. nr. 84-85, fig. 21-22*

Cele două icoane împărătești semnate de Iacov în acest an pentru biserica de la Tiocu de Jos¹⁰² reprezintă, deocamdată, cea mai nordică atestare a zugravului.

⁹⁵ Porumb 1998, p. 172.

⁹⁶ Cristache-Panait 1987, p. 64.

⁹⁷ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 16, fig. 20.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 62-63, cat. nr. 28.

⁹⁹ Miron 2004, p. 326.

¹⁰⁰ Colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia, inv. nr. 65; Hărdălău 1981, p. 396, fig. 4; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 54-55, cat. nr. 17. În fișa analitică de evidență nr. 5881 pe care i-a alcătuit-o în 3 martie 1979, când icoana se afla încă în biserica „de sub vii”, Gelu Mihai Hărdălău consemna ca fiind inscripționate pe spate semnătura Iacov Zugraf și anul 1757, redat cu cifre și slove. Din păcate, nu această icoană a purtat prețioasa informație. Enigma rămâne de nedezlegat, deoarece o altă icoană a Maicii Domnului semnată și datată în acest an nu a mai fost identificată, nici la Sânbenedic, nici în altă localitate cercetată de Gelu Mihai Hărdălău.

¹⁰¹ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 14-15, fig. 18.

¹⁰² Porumb 1976/a, fig. 11; Porumb 1998, p. 171 (pentru icoana *Deisis*).

1756. CUȘTELNIC (or. Târnăveni, jud. Mureș), *rep. nr. 86*

Bisericuța de lemn dedicată Sfântului Nicolae a fost înălțată la mijlocul secolului al XVIII-lea, într-un climat confesional deosebit de ostil, dacă inscripția săpată pe ancadramentul ușii de intrare în naos a fost citită corect¹⁰³. La scurtă vreme după construcție, plasată de tradiție în anul 1751, Iacov a primit comanda zugrăvirii absidei altarului și a tâmplei, pentru restul comunitatea reușind să strângă spezele necesare abia în 1787. Atunci, lucrarea a fost continuată de fiul său mezin, Popa Nicolae, secondat de Vasile Ban, invitarea celor doi fiind un indiciu evident al prestigiului primului meșter și al celor cărora le predase ștafeta. Iacov este singurul care nu și-a pus semnătura, astfel că autorul insolitei Treimi cu trei fețe de pe bolta absidei altarului a fost cunoscut abia după cercetarea întreprinsă de Ioana Cristache-Panait, prima care a avut curajul atribuirii¹⁰⁴.

1758. FĂRĂU (jud. Alba), *rep. nr. 87-88*

Dacă, în 1757, e posibil ca Iacov să fi zăbovit la Sânbenedic, în anul următor îl găsim semnând icoanele împărătești din învecinatul Fărău¹⁰⁵. Biserica, renovată cu contribuția preotului unit Dumitru¹⁰⁶, a devenit obiectul disputelor religioase, fiind atribuită la 1760 ortodocșilor¹⁰⁷. Refăcut din nou în 1842, prin combinarea materialelor recuperate de la două biserici: cea anterioară și una adusă, împreună cu meșterul, de la Sâniacob¹⁰⁸, lăcașul mai păstrează urme ale unei zugrăveli care, mai degrabă cu ajutorul coloritului, căci figurile sunt aproape cu totul șterse, este atribuibilă lui Porfirie Șarlea, execuția ei putând fi datată tot atât de bine și înainte și după anul 1842. Tatălui său, Vasile Ban, îi revine meritul de a fi executat pictura tâmplei, cu friza Apostolilor și ușile împărătești, atribuirea fiind făcută prin analogie cu lucrarea similară, semnată și

¹⁰³ Conținând o listă a ctitorilor scrisă într-o grafie astăzi aproape ilizibilă, inscripția se termină cu blestemul: „să fie afurisit cine o va da la cei uniți” (Cristache-Panait 1987, p. 210).

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 211. Vezi și Ștefănescu 1981, p. 43.

¹⁰⁵ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 44-45, cat. nr. 2, p. 52-53, cat. nr. 14.

¹⁰⁶ Miron 2004, p. 332.

¹⁰⁷ Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 90.

¹⁰⁸ Cristache-Panait 1987, p. 61-62.

datată 1822, de la Noșlac. Grav avariate, aceste podoabe stau cel puțin mărturie că Iacov nu a mai avut aici alte contribuții, a căror pierdere să o regretăm.

1759. HEREPEA (com. Adămuș, jud. Mureș), *rep. nr. 90-91*

Aflate într-un avansat stadiu de degradare care, chiar dacă le-a știrbit frumusețea, nu a putut afecta măiestria execuției, o icoană a *Sfântului Nicolae* și una a *Arhanghelului Mihail* atribuibile lui Iacov, ajunse în colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș, sunt astăzi singurele relicve ce mai amintesc de biserica de lemn de la Herepea. Construit în 1738 de parohul Dumitru, sprijinit financiar de credinciosul Ion Dubiale din Dileu Vechi¹⁰⁹, lăcașul a fost surprins pentru ultima oară în 1941¹¹⁰.

1760. ALECUȘ (com. Șona, jud. Alba), *rep. nr. 92*

SÂNBENEDIC (com. Fărău, jud. Alba), *rep. nr. 93*

Icoana *Deisis*, semnată și datată pe omoforul Mântuitorului¹¹¹, nu va fi fost singurul motiv al angajării artistului. Căci, fără să cunoaștem data exactă, știm doar că tot cam pe atunci biserica din Alecuș a fost dotată și frumos pictată prin contribuția lui Tode Puskás¹¹². La foarte scurtă vreme lăcașul a fost atribuit ortodocșilor¹¹³, dar conflictul confesional nu a încetat, unirea cu Roma, reprezentată de urmașii ctitorului, recuperând, până în 1774¹¹⁴, terenul pierdut în 1759-1760. La 1815 parohia, acum greco-catolică, își construia o biserică nouă, de zid¹¹⁵, cea veche dispărând discret și fără a mai lăsa altă urmă decât icoana lui Iacov.

Tot în acest an e posibil să fi fost executată una dintre icoanele *Sfântului Nicolae* de la Sânbenedic.

¹⁰⁹ Miron 2004, p. 327.

¹¹⁰ I. Bálog, *Les edifices du bois dans l'architecture hongroise*, Budapesta, 1941, p. 100, *apud* Cristache-Panait 1987, p. 157-158.

¹¹¹ Porumb 1998, p. 171; Porumb 2003, fig. 112; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 48-49, cat. nr. 8.

¹¹² Miron 2004, p. 327.

¹¹³ Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 90.

¹¹⁴ În acel an episcopul Grigore Maior declara Alecușul reconvertit (Miron 2007, p. 171, nota 118).

¹¹⁵ *Șematism ... 1900*, p. 173.

1761. PIANU DE SUS (com. Pianu, jud. Alba), *rep. nr. 97-98, fig. 31-33*
CURTEA DE ARGEȘ (jud. Argeș)

Anul 1761, atât de tumultuos pentru oricare dintre contemporanii săi, se pare că pentru Iacov a fost unul rodnic din punct de vedere profesional, fiind angajat să picteze un lăcaș care ieșise de ceva vreme din anonimat prin agitația antiunionistă promovată de preoții care i-au comandat și înfrumusețarea, după victoria definitivă a Ortodoxiei, proclamată prin autoritatea generalului Buccow. Este vorba de biserica cu hramul „Cuvioasa Paraschiva” din Pianu de Sus, unde Ioana Cristache-Panait, prin analogie cu pictura tâmplei de la Acmaru, atribuită lui Stan Zugravul pe baza semnăturii acestuia de pe un epitaf, a crezut că vede mâna rășinăreanului stabilit în Orăștie¹¹⁶. Mult mai versat în opera celui din urmă, Marius Porumb s-a mulțumit să-i constate picturii de la Pianu de Sus doar realele calități artistice și „înfrâuririle picturii de tradiție brâncovenească” resimțite de „autorul rămas necunoscut”¹¹⁷.

Analiza puținului care a mai supraviețuit din biserica cu dimensiuni impresionante, dar abandonată după construirea lăcașurilor de zid, la 1810 și 1837¹¹⁸, a scos la iveală un chip care, dacă nu-i aparține lui Stan, atunci trebuie să-l acuzăm pe Iacov de neglijență, învinovățindu-l că, pe ici pe colo, a dat în seama unui ucenic încă insuficient instruit sarcina dificilă a tratării fizionomiilor. Această afirmație nu are câtuși de puțin intenția să stabilească o ierarhie între cei doi frați, în acest caz evident defavorabilă lui Stan, ci doar să sublinieze că arta acestuia este cu totul diferită de a fratelui său și că respectiva figură, care nu a fost cu siguranță singura, aduce foarte mult cu stilul său frust, simplificator, fără răbdare pentru detalii.

Acea imagine ne face să credem că Stan a ajuns destul de târziu la Pianu de Sus, astfel că i-a rămas puțin de lucru mai înainte de a lua, singur sau împreună cu fratele său, drumul peste Munți. În ce context s-a produs reîntâlnirea celor doi, cine a avut inițiativa și în ce măsură a avut ea motivații profesionale sunt întrebări la care, din păcate, inscripția lăsată pe zidul bătrânei ctitorii voievodale de la Curtea de Argeș¹¹⁹ nu ne oferă nici un răspuns.

¹¹⁶ Cristache-Panait 1987, p. 107.

¹¹⁷ Porumb 1998, p. 290.

¹¹⁸ Pentru un istoric al monumentului vezi Rustoiu 2008, p. 77-81.

¹¹⁹ Pentru imagine vezi DVD/Iacov Zugravul/Curtea de Argeș/1.

1764. GALDA DE JOS (jud. Alba), *rep. nr. 99*

CHINCIUȘ (com. Adămuș, jud. Mureș), *rep. nr. 100-101*

MĂNĂSTIREA COZIA (jud. Vâlcea), *rep. nr. 102*

În afară de revenirea, în 1764, a lui Iacov la Galda de Jos, pentru zugrăvirea pronaosului, mai cunoaștem, din același an, două icoane realizate pentru biserica din Chinciuș, păstrate în colecția Protopopia-tului Ortodox din Târgu-Mureș, grav afectate de o repictare de pe la mijlocul veacului trecut. Pe cea a *Pantocratorului* Ioana Cristache-Panait a văzut semnătura zugravului și datarea, propunând ca lectură anul 1761¹²⁰, rectificată de noi în 1764.

O altă icoană, ilustrând scena *Deisis*, cu dimensiuni impresionante (133x106 cm), păstrată în colecția Mănăstirii Cozia¹²¹, a fost semnată „[...] robul lui Dumnezeu Iacov zugrav, 1764, aprilie 5”¹²². Trei aspecte fac această icoană cu totul specială în creația lui Iacov: alegerea sa dintre artiștii timpului, maniera de execuție și faptul că este singura lui lucrare semnată identificată în sudul Carpaților. În primul caz, nu credem că singură faima lui Iacov poate explica revenirea în locurile unde și-a desăvârșit măiestria, bănuind mai degrabă un pelerinaj al zugravului, prilej cu care i-a fost comandată icoana, decât o deplasare a comandita-rilor în Transilvania, în căutarea artistului. În cel de-al doilea avem de-a face cu o adevărată mostră de pictură academică, o imagine cu totul străină de chipurile Mântuitorului zugrăvite de Iacov, mai degrabă pictură de șevalet decât icoană. Nu este mai puțin adevărat că trăsăturile sale sunt foarte apropiate de cele ale figurii lui Iisus așa cum o cunoaștem din lucrările lui Stan, dar la acesta influențele occidentale sunt o componentă stilistică mult mai puternică și constantă. Să se fi molipsit oare Iacov de la fratele său? Și dacă da, câte asemenea icoane va mai fi zugrăvit sau, altfel spus, câte asemenea icoane rămân fără paternitate, în lipsa semnăturii, fără de care nimic nu le face asociabile cu numele său?

Desigur, insolitul acestei icoane ar putea fi mult mai ușor explicat dacă am porni de la considerentul că autorul ei este un alt Iacov. Fără a fi exclusă, această posibilitate, care ar aduce în scenă un zugrav omonim la fel de înzestrat, își așteaptă deocamdată confirmarea de la cercetările viitoare.

¹²⁰ Cristache-Panait 1987, p. 155.

¹²¹ O etichetă, pe care se mai poate citi cu oarecare dificultate *Dint'un lemn*, indică posibila apartenență anterioară a icoanei.

¹²² Semnătura a fost inclusă în volumul *Inscripții din județul Vâlcea*, p. 339.

1781. CICĂU (com. Mirăslău, jud. Alba), rep. nr. 121

Până în 1781 nu mai cunoaștem altă lucrare datată care să-i aparțină sigur lui Iacov Zugravul. Avem în vedere aici icoana *Mântuitorului* de la Sânbenedic, din 1767, executată de fapt de fiul său Gheorghe¹²³, apoi o icoană a *Maicii Domnului cu Pruncul* de la Șilea, datată 1774¹²⁴, azi dispărută sau posibil o confuzie, aceleași afirmații fiind valabile pentru o icoană *Deisis* datată 1775¹²⁵ și pentru o *Maica Domnului cu Pruncul* datată 1776¹²⁶, ambele tot de acolo. Nici prezența sa la Gura Râului nu se susține, semnătura de pe icoana *Maicii Domnului cu Pruncul* – „Stan Zugrav, brat ego Iacov, Dumnezeu să-i ierte. 1769, ghenarie 10, în Orăștie” – fiind în realitate doar una din numeroasele și derutantele pomelnice așternute de fratele său pe creații pe care le-a executat de fapt singur.

Cei 17 ani de tăcere coincid cu perioada de lansare a fratelui și a fiilor săi, harnici și talentați ca și el, dar nu putem pune pe seama lor ieșirea din scenă a lui Iacov, așa cum nu putem accepta că artistul a încetat să mai picteze pentru a nu-și concura băieții, în condițiile în care, locuind în aceeași gospodărie cu mezinul său, Nicolae, nu va fi suferit de lipsuri, datorită veniturilor aduse de numeroasele comenzi ale acestuia.

Suspecta dispariție ar putea fi o concluzie pripită, deoarece există câteva icoane nedatate care ar fi putut fi realizate în această perioadă. Ele sunt însă doar o fărâamă din ceea ce ar fi putut picta, astfel că este cu atât mai de neînțeles cum s-a putut pierde atât de mult din creația unei perioade atât de îndelungate, când pentru cea anterioară avem repere aproape din fiecare an. Să se fi produs un accident, care să-l fi împiedicat pe Iacov să picteze multă vreme, după care să o fi făcut tot mai rar și mai puțin, nu ne vine a crede, deoarece la 1781 îl vedem urcând din nou pe schele la Cicău, deși vârsta, acum venerabilă, ar fi trebuit să-i afecteze serios mobilitatea. Nu putem pune absența sa nici pe seama dedicării exclusive formării unei noi generații de zugravi, deoarece aceia cărora se știe sau se poate bănuși că le-a fost maestru erau deja artiști consacrați în anii de mijloc ai veacului. Între zugravii activi în ultimele decenii se vor fi

¹²³ Pentru imaginea ei vezi Dumitran, Cucui 2008/a, p. 16, fig. 20.

¹²⁴ Cf. Cristache-Panait 1984, p. 84.

¹²⁵ Cf. Porumb 1998, p. 172.

¹²⁶ Cf. Hărdălău 1981, p. 398, 407, unde este vorba clar de o lectură greșită a anului 1746 și de icoana dăruită de Iacov împreună cu soția sa. Pentru un detaliu concludent al semnăturii și datării vezi Dumitran, Cucui 2008/a, p. 13, fig. 13.

aflat, cu siguranță, și ucenici ai lui Iacov, dar creația lor lasă mai greu să transpară calitatea învățaturii pe care au primit-o sau măcar a dascălului care i-a instruit.

Inexplicabila, cel puțin pentru noi, lacună din existența lui Iacov face cu atât mai spectaculoasă revenirea sa, în 1781, în calitate de „mai marele între zugravi” și „boer”. Astăzi acoperită de tencuială, inscripția care a conținut această orgolioasă intitulare a fost văzută de Atanasie Popa, care a citit numele zugravului semnat sub forma „Iacob Boer din Teiuș”¹²⁷. Ne-am exprimat deja îndoiala în legătură cu corectitudinea citirii numelui localității, susținând că este mult mai probabilă o confuzie a slovelor, explicabilă printr-un grad oarecare de degradare a inscripției, decât o schimbare a domiciliului zugravului, fresca fiind, în opinia noastră, indubitabil opera lui Iacov din Feisa¹²⁸. Un oarecare dubiu se ridică și în legătură cu datarea, deoarece informații documentare plasează renovarea și împodobirea bisericii cu decenii mai devreme, prin grija preoților uniți Ion și Gavrilă¹²⁹, ajutați de câțiva săteni, și ei uniți, care i-au dat popii Ion 100 de florini¹³⁰. Amintită în anul de cumpănă 1761, această înfrumusețare este relaționată cu pierderea bisericii, ajunsă pentru scurt timp în posesia ortodocșilor¹³¹. Să se fi petrecut atunci asemenea distrugerii încât să fi devenit necesară o nouă împodobire? Sau, de fapt, renovarea din prima jumătate a secolului a constat doar în reparații și tencuirea vechii fresce din secolele XV-XVI, afumată și inestetică¹³², poate și în zugrăvirea unor icoane? O lectură greșită a slovelor care indicau anul, mai precis a cifrei zecilor, este foarte puțin probabilă și, oricum, mai devreme de mijlocul secolului al XVIII-lea Iacov nu avea cum să fie gratulat cu onorantele apelative folosite în inscripția de la Cicău. În plus, deși afirmația este viciată de starea precară de conservare a picturii, există diferențe calitative între această lucrare și cele similare ca tehnică de la catedrala din Blaj și Galda de Jos. Măiestria lui Iacov nu a putut fi însă cu totul îngenunchiată nici de fumul care s-a depus pe pereți, nici de zelul cu care ei au fost răzușiți, într-o tentativă altfel bineintenționată de a le reda frumusețea de odinioară, nici de văruiala așternută peste pictura

¹²⁷ *Apud* Porumb 1998, p. 46 și 77.

¹²⁸ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 13.

¹²⁹ Atestați de conscripția inochentiană, în 1733 (*Șematism ... 1900*, p. 162).

¹³⁰ Miron 2004, p. 335.

¹³¹ *Ibidem*, p. 367, inclusiv nota 338.

¹³² O porțiune însemnată din acel strat pictural a ieșit recent la iveală în altar.

din exteriorul bisericii și nici măcar de vârsta zugravului, care trebuie să fi fost destul de înaintată. Doar acoperirea inscripției a lăsat pentru o vreme în uitare ostenitoarea sa contribuție.

1783. FRUNZENI (com. Lunca, jud. Mureș), *rep. nr. 123-125, fig. 26*

La 1804¹³³ o nouă biserică de lemn lua locul lăcașului pentru care, cu două decenii mai înainte, „Iacov Zugrav i Toader și Lica” executaseră cel puțin trei icoane împărătești. La 1946 a fost și aceasta demolată¹³⁴, astfel că singure cele trei icoane au mai rămas să spună istoria credinței românilor înaintea construirii lăcașului actual. Deși sunt semnate în comun, ele sunt de departe opera lui Iacov, astfel că pentru Toader și Lica trebuie să bănuim alte comenzi, lucrări care nu s-au mai păstrat, alte icoane sau poate chiar pictură murală.

Cele trei piese de la Frunzeni, o *Maică a Domnului cu Pruncul*¹³⁵, un *Arhanghel Mihail*¹³⁶ și o *Pogorâre a Sfântului Duh*¹³⁷, ultima unicat deocamdată la asemenea dimensiuni, cel puțin în creația lui Iacov, aduc, prin contururile chipurilor personajelor, o notă de arhaic, ce amintește de lucrările lui Gheorghe și Nicolae din anii începuturilor, când se aflau încă sub înrâurirea tatălui lor și se străduiau să reproducă vechile modele moștenite din timpurile brâncovenesti. Imaginea Fecioarei se regăsește în icoanele de la Sânbenedic, Ciunga și Ludișor, iar cea a Arhanghelului o mai găsim la Crăciunelu de Sus și Boian. Dar la Frunzeni se vede că a fost vorba de o comandă mai specială, fundalurile aurite și grija pentru tratarea carnației figurilor din icoanele Fecioarei și a Arhanghelului solicitând mai mult măiestria zugravului. La cea de-a treia icoană însă zugravul a obosit și, deși atenția pentru detaliu a rămas trează, în ansamblu icoana pare mai puțin reușită decât ne-am aștepta de la o lucrare semnată de Iacov.

¹³³ Cf. *Șematism ... 1900*, p. 323.

¹³⁴ Cristache-Panait 1987, p. 245.

¹³⁵ Porumb 1983-1984/a, pl. LXVI; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 56-57, cat. nr. 20.

¹³⁶ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 58-59, cat. nr. 23.

¹³⁷ Porumb 1976/a, fig. 10; Cristache-Panait 1987, p. 245; Porumb 1998, p. 171; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 64-65, cat. nr. 31.

Cu popasul de la Frunzeni se încheie și periplul cunoscut al zugravului pentru care se pot oferi și repere cronologice. Continuăm cu o încercare de inserare în acest itinerariu a lucrărilor nedatate, dar pentru care se cunoaște locul de proveniență. Includem aici și localitățile unde există măcar vaga bănuială că ar fi putut fi prezent, câtă vreme informații din alte surse indică înfrumusețări ale bisericilor petrecute în anii când zugravul era angajat de comunități cât de cât învecinate. O asemenea supoziție este îndreptățită de existența acelor icoane ale lui Iacov pentru care nu avem știre de unde provin și care, prin caracteristicile lor stilistice, se pot asocia cu datele la care documentele menționează înnoiri în respectivele biserici.

ACMARIU (com. Blandiana, jud. Alba)

Pe un epitaf pictat în 1771, destinat bisericii construite la 1768¹³⁸, Stan Zugravul din Orăștie consemna și numele fratelui său Iacov¹³⁹, indicând astfel și posibila sa prezență la Acmarium. A fost zugrăvită doar tâmpla, pe care Ioana Cristache-Panait o consideră, pe baza semnăturii de pe epitaf, operă a lui Stan și a fratelui său Filip, personaj rezultat din lectura greșită a textului. Asocierea pe care o face însă cu pictura murală de la Pianu de Sus – pe care o atribuie lui Stan tocmai în virtutea semnăturii de pe epitaful de la Acmarium și pe care noi am reatribuit-o lui Iacov – și puținul care se vede din fotografia publicată¹⁴⁰, care nu-l indică pe Stan ca autor, ne fac să bănuim că zugravul tâmplei de la Acmarium a fost Iacov. Cum o analiză a picturii nu mai este astăzi posibilă, deoarece ansamblul, ajuns o ruină, a dispărut, iar din zestrea sa nu a supraviețuit decât epitaful, nu putem emite în acest sens mai mult decât această simplă ipoteză.

BIIA (com. Șona, jud. Alba)

La 1862¹⁴¹ o nouă biserică de piatră lua locul celei construite la 1744

¹³⁸ Cf. Cristache-Panait 1987, p. 56.

¹³⁹ Redăm acum, pentru prima dată integral, inscripția epitafului: „1771 [cu slove] Stan Zugrav i brat ego Iacov, sin Popi[i] Radu, Ilinca, Dumnezeu să-i erte. Toma. 1771 [cu cifre]”.

¹⁴⁰ Cristache-Panait 1987, p. 57 și 107.

¹⁴¹ Cf. *Șematism ... 1900*, p. 174.

de vicarul episcopal Nicolae Pop de la Biia¹⁴² și pe care, în testamentul redactat la 23 noiembrie 1750, fratele său, protopopul Iosif, îl ruga să o zugrăvească din banii obținuți de pe pământurile sale de la Chețani¹⁴³, ceea ce vicarul a și făcut, nu doar pentru a îndeplini dorința răposatului, ci și pentru a da el însuși un exemplu preoților pe care îi avea în subordine și pe care i-a mobilizat ca nimeni altul în epocă să se implice în renovarea și înzestrarea bisericilor pe care le păstoreau¹⁴⁴. Cum evenimentul s-a petrecut după 1750, deci după zugrăvirea catedralei din Blaj, și cum o bună parte din comunitățile pe care le avea în jurisdicție apelasera până atunci la Iacov pentru înfrumusețarea lăcașurilor de cult, alegerea sa și pentru zugrăvirea bisericii din Biia ni se pare cea mai probabilă. Din patrimoniul artistic constituit atunci nu a supraviețuit nimic.

BLĂJEL (jud. Sibiu)

Tot vicarul de la Biia relatează, la 20 iunie 1761, că vechea biserică din Blăjel fusese renovată de săteni, iar preotul Ion a împodobit-o¹⁴⁵. Construirea, în 1864, a unei biserici de piatră¹⁴⁶ a fost, ca în multe alte cazuri, începutul aneantizării lăcașului străbun, cu tot ce moștenise el de la veacul anterior.

BOIAN (com. Bazna, jud. Sibiu), *rep. nr. 108, fig. 27*

Despre biserica din Boian, aflată de asemenea în jurisdicția vicarului de la Biia, nu se face, la 1761, decât o mențiune referitoare la locul unde a fost construită, și totuși credincioșii nu s-au mulțumit doar cu această investiție, ci s-au îngrijit și de dotarea ei, o icoană a *Arhanghelului Mihail* ajunsă în colecția Mitropoliei de la Sibiu fiind atribuibilă lui Iacov. Coloritul, în măsura în care ar putea fi luat ca reper în evoluția creației zugravului, indică, pentru prezența sa la Boian, o dată posterioară anului 1764.

BOTENI (com. Mociu, jud. Cluj), *rep. nr. 75*

La 19 iulie 1760, în directă legătură cu mesajul antiunionist transmis

¹⁴² Miron 2004, p. 327.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 169-170.

¹⁴⁴ Pentru fenomenul respectiv vezi *ibidem*, p. 326-328.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 326.

¹⁴⁶ *Șematism ... 1900*, p. 394.

de Popa Ioan din Sadu în adunarea de la Frata, din 17 iulie, biserica din Boteni, împreună cu întreaga comunitate, reveneau la ortodoxie¹⁴⁷. Înainte de această dată, prin grija sătenilor și a parohului, lăcașul fusese ridicat sau doar renovat¹⁴⁸, prilej cu care va fi fost și înzestrat cu icoane noi. Una dintre ele, a *Arhanghelului Mihail*, cu o stare precară de conservare, ajunsă în patrimoniul Arhiepiscopiei Ortodoxe din Cluj-Napoca¹⁴⁹, este atribuită lui Iacov Zugravul. Datarea ei se poate asocia cu zăbovirea artistului în localitățile învecinate, la Pata, în 1746, și Suatu, prin 1751.

BRATEIU (jud. Sibiu), *rep. nr. 106, fig. 23*

O superbă icoană a *Cuvioasei Paraschiva* a ajuns de la Brateiu în colecția Mitropoliei din Sibiu. Informații despre lăcașul care a găzduit-o, în afară de cedarea sa ortodocșilor, printr-o dispoziție de partaj din 6 aprilie 1770¹⁵⁰, nu am găsit. În 1873 o biserică ortodoxă nouă, de zid, înlocuia vechea construcție, a cărei amintire a rămas doar în seama minunii atribuite lui Iacov Zugravul. Analogiile sunt oferite de chipurile arhanghelilor, regăsite în icoanele Fecioarei de la Ciunga, Sânpetru de Câmpie și Ludișor.

BROȘTENI (com. Păuca, jud. Sibiu)

La 1742 protopopul Maniu din Broșteni a înălțat biserica pe care, la 1743, a zugrăvit-o și a dotat-o, pe propria cheltuială, cu toate cele necesare serviciului divin, inclusiv clopotele¹⁵¹. La 1900 lăcașul de bârne mai adăpostea încă portretele ctitorilor¹⁵². Astăzi el nu mai există. Prezența lui Iacov aici este bănuită în prelungirea altor bănuieli, dar ceea ce o face mai greu de acceptat nu este o astfel de succesiune de necunoscute, ci celelalte lucrări angajate în acel an, la Rădești, lângă Aiud, și la Sintești, în Banat. Desigur, dacă nu absolutizăm distanțele, nu este de neacceptat că zugravul putea face la 1743 și drumul între cele trei localități și putea

¹⁴⁷ Miron 2007, p. 75.

¹⁴⁸ Miron 2007, p. 19. Comunitatea era înregistrată cu biserică la 1733 (Bunea 1900, p. 329).

¹⁴⁹ Inv. nr. 200.

¹⁵⁰ Miron 2004, p. 352.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 330.

¹⁵² *Șematism ... 1900*, p. 190.

și executa lucrările angajate. Cea de la Broșteni, dacă a fost opera sa, a ieșit într-un fel din tiparele cu care ne-au obișnuit creațiile cunoscute. Chiar neprobată, ipostaza de portretist nu trebuie cu totul exclusă, în cazul său.

CETATEA DE BALTĂ (jud. Alba), *rep. nr. 27, fig. 13*

Conform raportului din 1761, în jurisdicția vicarului de la Biia doar bisericile de la Curciu și Cetatea de Baltă nu fuseseră până la acea dată renovate¹⁵³. Cea din urmă a beneficiat, totuși, de înzestrarea cu cel puțin o icoană nouă, a *Sfântului Nicolae*¹⁵⁴, similară cu cea executată de Iacov la 1740 pentru biserica din Iernuț, pe care o luăm ca reper și pentru datare.

CHEȚANI (jud. Mureș), *rep. nr. 110*

Ioana Cristache-Panait atribuia „fără îndoială” lui Iacov Zugravul o icoană a lui *Iisus Mare Arhiereu și Învățător* și o *Maică cu Pruncul* datată 1763. Dacă pentru prima nu avem nici noi nici o îndoială în privința atribuirii¹⁵⁵, pe cea de-a doua am considerat-o mult mai probabil o lucrare a lui Gheorghe decât a tatălui său¹⁵⁶. Desigur, aceasta nu exclude execuția lor în același an, 1763, ca și prezența simultană a celor doi zugravi la Chețani, unde mezinul Nicolae va zugrăvi biserica, la 1783¹⁵⁷, și două rânduri de prăznicare, la 1784 și 1807¹⁵⁸, semn al unei relații speciale a comunității cu familia lui Iacov.

CIUFUD (azi Izvoarele, or. Blaj, jud. Alba)

Documentată pentru anul 1747, șederea lui Iacov la Ciufud s-a putut prelungi până la încheierea lucrărilor de zugrăvire a catedralei din Blaj. Prezența aici a artistului la doar un an după construcția bisericii de

¹⁵³ Miron 2004, p. 326.

¹⁵⁴ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 58-59, cat. nr. 24.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 46-47, cat. nr. 5.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 74-75, cat. nr. 47.

¹⁵⁷ Dată pe bolta naosului, pe marginile medalionului cu chipul lui Dumnezeu Savaot. Anterior, pictura murală a fost datată în 1769 (Popa 1930-1931, p. 245, nota 1, și p. 273, nota 2), și 1779 (Cristache-Panait 1987, p. 186).

¹⁵⁸ Pentru ele vezi Dumitran, Cucui 2008/a, p. 108-109, cat. nr. 98, p. 114-115, cat. nr. 107, p. 116-130, cat. nr. 108-129.

zid¹⁵⁹ ar putea fi deci interpretată și ca un angajament la înfrumusețarea noii construcții, nu doar ca un refugiu din calea ciumei care bântuia la Blaj. Dar pictarea în 1979 a bisericii nu a scos la iveală o zugrăveală anterioară. Cu câteva decenii mai înainte însă fusese înlocuit vechiul iconostas, despre care a rămas amintirea unei piese de excepție. Ea se putea datora și altor zugrăvi, și ne gândim aici în primul rând la Simon Bălgrădeanul, care la 1789 a zugrăvit iconostasul bisericii din învecinata Veza și, cam tot pe atunci, și pe cel al bisericii parohiale din Blaj, așa-numita biserică „a grecilor”¹⁶⁰. Și chiar dacă iconostasul a fost opera oricărui alt zugrav, ni se pare de neacceptat ca șederea de aproape doi ani a lui Iacov la Ciufud să nu fi lăsat nici o urmă în biserică de acolo.

CIUMBRUD (or. Aiud, jud. Alba), *rep. nr. 94*

O biserică a fost construită pentru prima dată în această localitate la 1758¹⁶¹ și cam tot de atunci datează icoana *Sfântului Nicolae*¹⁶², ieșită din atelierul lui Iacov, singura relicvă care mai perpetuează existența respectivului lăcaș.

CRĂCIUNELU DE SUS (com. Cetatea de Baltă, jud. Alba), *rep. nr. 109, fig. 28*

Cu puțin înainte de 1761 uniții de aici reconstruiau biserica înălțată demult, în timpul principelui Ioan Bethlen (!), pictând-o și împodobind-o cu icoane. A rămas mărturie a aceluia efort ctitoricesc o icoană a *Arhanghelului Mihail*, restul dispărând odată cu biserica, înlocuită în anul 1887¹⁶³, și ulterior, pe măsură ce piese noi luau locul celor recuperate din vechiul lăcaș.

Similitudinile stilistice între icoana de la Crăciunelu de Sus și cea de la Ciumbrud, cu corespondentele lor de la Sânbenedic, indică date apropiate de execuție, care se dovedesc convergente cu cele când au fost construite bisericile, respectiv anii 1758 (Ciumbrud, poate și Crăciunelu de Sus) – 1760 (Sânbenedic).

¹⁵⁹ Cf. *Șematismului Eparhiei*, în *Îndrumător Pastoral*, XXI, 2005, p. 112.

¹⁶⁰ Pentru aceste lucrări și pentru biografia zugravului, care a interferat cu cele ale lui Iacov, Stan și Gheorghe, vezi Dumitran, Cucui 2009/a.

¹⁶¹ Miron 2004, p. 332.

¹⁶² Dumitran, Cucui 2008/a, p. 62-63, cat. nr. 29.

¹⁶³ Cf. *Șematism ... 1900*, p. 175.

HOPÂRTA (jud. Alba), rep. nr. 57

Renovarea, înainte de 1761, a bisericii de la Hopârta¹⁶⁴ nu a putut rămâne indiferentă față de dotarea lăcașului din învecinatul Silivaș cu două icoane împărătești impunătoare, de o remarcabilă finețe. O icoană a *Maicii Domnului cu Pruncul* la fel de impozantă, ajunsă în colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia¹⁶⁵, este cel mai bun argument în favoarea acestei aserțiuni. Edificarea bisericii de piatră, în 1894¹⁶⁶, a șters însă orice altă urmă a posibilei prezențe aici a lui Iacov Zugravul.

LUDIȘOR (com. Voila, Jud. Brașov), rep. nr. 117

În timpul unei vizitații canonice a episcopului Atanasie Rednic, efectuată în a doua parte a anilor '60 ai veacului al XVIII-lea, biserica din Ludișor a fost surprinsă în stare de ruină¹⁶⁷. E posibil ca icoana *Maicii Domnului cu Pruncul*¹⁶⁸ ajunsă în colecția Mănăstirii „Brâncoveanu” de la Sâmbăta de Sus să fi fost zugrăvită pentru comunitatea care, la 1761, a abandonat unirea și și-a construit o biserică nouă.

LUNA [DE ARIEȘ] (jud. Cluj), rep. nr. 28-29

La 1761 se știa că biserica de lemn din Luna fusese construită cu cheltuiala lui Anton Macavei din Sâncrai și Jancsi Mészáros din Luncani, în timpul episcopului Inochentie, care contribuise el însuși cu trei aurei, dar a fost sfințită de vicarul Petru Pavel Aron¹⁶⁹. Contribuția episcopului ne ajută să datăm construcția în anul 1744, lucrările de edificare trebuind să înceapă cândva înaintea plecării sale la Viena. Sfințirea se va fi oficiat în a doua jumătate a anului 1745, după investirea lui Petru Pavel Aron ca vicar general. Comunitatea credincioșilor a avut deci suficient timp și pentru înzestrarea lăcașului cu cele necesare, iar pentru că zestrea bisericii era una dintre cele mai frumoase din zonă¹⁷⁰, au putut chiar să

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 332.

¹⁶⁵ Inv. nr. 578.

¹⁶⁶ Cf. *Șematism ... 1900*, p. 123.

¹⁶⁷ Miron 2004, p. 337.

¹⁶⁸ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 56-57, cat. nr. 19.

¹⁶⁹ Miron 2004, p. 334.

¹⁷⁰ Avere, deja considerabilă la 1733, când consta din teren arabil cu o capacitate

comande odoare dintre cele mai de preț. Cel puțin așa sugerează două icoane-prăznicar ajunse astăzi în colecția Muzeului Etnografic al Transilvaniei¹⁷¹, a căror execuție impecabilă se datorează zugravului Iacov. În inscripția dedicatorie a uneia dintre ele numele său ne apare din nou asociat cu cel al lui David de la Curtea de Argeș.

LUNCA (com. Valea Lungă, jud. Alba)

Renovarea, în 1751, a bisericii¹⁷² a putut presupune și o înzestrare cu odoare noi, așa cum am văzut că s-a întâmplat și în alte locuri. În acel an Iacov era cel mai vestit zugrav din zonă și, prin stabilirea la Feisa, era și cel mai la îndemână celor din Lunca. Construirea, la 1884, a bisericii de zid¹⁷³ a condus curând la pierderea oricărei urme a vechiului lăcaș, lăsând fără obiect orice încercare de lămurire a problemei.

LUNCA (jud. Mureș)

La 16 septembrie 1931 curatorul Ioan Nistor și administratorul parohial Ioan Borza înaintau secției pentru Transilvania a Comisiunii Monumentelor Istorice solicitarea de a li se permite să vândă magazinului „Antica” din București vechea biserică „din lemn de stejar, zugrăvită în interior de pictorul (zugravul) Toder în anul 1785”. Prețul convenit, 50.000 lei, urma să fie încasat în două rate: prima după obținerea aprobării vânzării din partea autorităților, restul la predarea bisericii, cu întregul său inventar, despre care cumpărătorul se angaja că „nu vor ajunge în comerț înjositor, destinația lor fiind muzee sau biserică [*sic* !] sau capele particulare, de oameni credincioși, pătrunși de valoarea și frumusețea artei primitive bisericești a neamului român”¹⁷⁴. Buna credință a acestei declarații este pusă sub semnul întrebării de către Atanasie Popa, trimis la Lunca pentru evaluarea situației la fața locului¹⁷⁵. În baza

de 32 de câble și fânețe de 7 care (Bunea 1900, p. 401), ajunsese la 1760 la 56 de câble teren arabil și fânețe de 15 care (Ciobanu 1926, p. 640; Miron 2004, p. 386, nota 403).

¹⁷¹ Inv. nr. 8219-8220.

¹⁷² Miron 2004, p. 326.

¹⁷³ Cf. *Șematism ... 1900*, p. 195.

¹⁷⁴ MNIT-CMIT, nr. C3/2641.

¹⁷⁵ MNIT-CMIT, nr. C3/2642.

informațiilor culese atunci, istoricul a publicat o descriere detaliată a bisericii și odoarelor sale¹⁷⁶, considerată de Ioana Cristache-Panait salvatoare pentru recuperarea imaginii monumentului, care supraviețuia astfel prin ceea ce s-a scris despre el¹⁷⁷. Destinul bătrânului lăcaș a fost, totuși, altul. Nemulțumirile exprimate de Atanasie Popa se pare că au stârnit ecoul scontat, astfel că, în ciuda sumei impresionante negociate și a aprobării vânzării, dată de Comisiunea Monumentelor Istorice în 22 octombrie 1931 „cu condiția [...] ca biserica să nu fie distrusă, nici desființată în urma acestei cedări, ea rămânând întreagă și păstrând caracterul ei original”¹⁷⁸, comunitatea s-a răzgândit și, în 1933, a dăruit-o credincioșilor din Albeștii Bistriței¹⁷⁹, unde dăinuie și astăzi. Dar, pentru că între timp ea a fost tencuită și repictată, iar icoanele au avut aceeași soartă, fiind desfigurate de buna intenție a celor care au vrut să le redea strălucirea, descrierea publicată de Atanasie Popa rămâne la fel de valoroasă. În special o fotografie a sa atrage atenția, în ea fiind vizibile două icoane izbitor de asemănătoare cu cele semnate la 1783 de Iacov, Toader și Lică pentru localitatea proximală Luncii, Frunzeni¹⁸⁰. Pentru *Maica Domnului*, stângăcia execuției, ce caracterizează în special ovalul feței Fecioarei și expresia chipului Pruncului, divulgă o mână mai puțin pricepută, a lui Toader sau Lică. *Arhanghelul Mihail* însă are toate șansele să fi fost opera lui Iacov.

LUPU (com. Cergău, jud. Alba)

Cândva spre mijlocul veacului al XVIII-lea, înainte de 1761, prin strădania protopopului Maniu, ctitorul de la Broșteni, a fost renovată și pictată și foarte vechea biserică din Lupu¹⁸¹. E de presupus că acesta a apelat la serviciile aceluiași zugrav pe care l-a angajat și acasă. Cum biserica a dispărut după 1948, artistul a pierdut și această șansă de a fi identificat.

¹⁷⁶ Popa 1932-1938, p. 57-79.

¹⁷⁷ Cristache-Panait 1987, p. 240.

¹⁷⁸ MNIT-CMIT, nr. C3/2629.

¹⁷⁹ MNIT-CMIT, nr. C3/3031.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 75, fig. 9.

¹⁸¹ Miron 2004, p. 330.

MESENTEA (com. Galda de Jos, jud. Alba), *rep. nr. 122*

În 1781-1782 biserica de zid din Mesentea a fost zugrăvită de Stan din Orăștie, prezența sa aici fiind o ocazie pentru Iacov de a-și revedea fratele. O icoană a *Sfântului Nicolae*¹⁸² stă încă mărturie pentru întâlnirea celor doi venerabili maestri.

MEȘCREAC (com. Rădești, jud. Alba), *rep. nr. 58-59*

Biserica de lemn cu hramul „Sfinții Ioachim și Ana” a fost înălțată în 1703, an de când se considera că datau și două icoane pe lemn existente încă la 1900¹⁸³. Disparația sa a fost pusă în legătură cu ridicarea, în 1912, a bisericii de zid¹⁸⁴. Din zestrea vechiului lăcaș au supraviețuit ușile împărătești¹⁸⁵ și o icoană a *Maicii Domnului*¹⁸⁶ zugrăvite de Iacov cel mai probabil în jurul anului 1743, când se afla în învecinatul Rădești.

PĂUCEA (com. Blăjel, jud. Sibiu)

Credincioșii din Păucea și-au reconstruit și împodobit biserica în 1753¹⁸⁷. Având în apropiere Brateiul și Boianul, unde cam tot pe atunci Iacov și-a găsit de lucru, precum și Blăjelul, unde de asemenea a putut fi prezent, un popas la Păucea nu trebuie cu totul exclus.

PIETROASA (com. Moldovenești, jud. Cluj), *rep. nr. 26, fig. 15*

Construirea, la 1750, a lăcașului de cult¹⁸⁸ a presupus și dotarea sa măcar cu șirul icoanelor împărătești. O icoană a *Arhanghelului Mihail* ajunsă în colecția Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului probează această afirmație. Atribuită anterior lui David de la Curtea de Argeș, activ în jurul anului 1748 în localitățile apropiate Moldovenești și Stejeriș¹⁸⁹,

¹⁸² Dumitran, Cucui 2008/c, p. 140.

¹⁸³ *Șematism ... 1900*, p. 125.

¹⁸⁴ Cristache-Panait 1987, p. 114.

¹⁸⁵ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 146-147.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 147; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 52-53, cat. nr. 13.

¹⁸⁷ Miron 2004, p. 326.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 334.

¹⁸⁹ Chiriac 1996, p. 57, 58-59, 77 (nota 136) și fig. 50.

piesa este, în opinia noastră, opera lui Iacov. Apropierea între cei doi zugravi sunt explicabile pe filiera maestru-ucenic. Această icoană este însă net superioară calitativ creației lui David, lucrările sale de dinainte de stabilirea în Bihor datorându-i foarte mult lui Iacov.

SĂLCIUA DE SUS (jud. Alba), *rep. nr. 104-105, fig. 16*

Nu știm în care din cele două biserici de lemn¹⁹⁰, ambele dispărute, va fi fost așezată admirabila icoană a *Nașterii Maicii Domnului*, operă a lui Iacov databilă în ultimele decenii de activitate, cu analogii în grupul de icoane realizat la 1783 pentru biserica de la Frunzeni, în chipurile Arhanghelilor care o încadrează pe Fecioară în icoanele de la Ciunga, Sânpetru de Câmpie și Ludișor și pe *Cuvioasa Paraschiva* de la Brateiu, precum și în imaginea *Arhanghelului* de la Boian și *Crăciunelu de Sus*. O a doua icoană, a *Maicii Domnului cu Pruncul*, ieșită tot din atelierul său, o donație din 1772, conform inscripției greu lizibile de pe spate, are o execuție stângace, fără strălucire, cu corecții vizibile ale conturului incizat în grund.

SĂLCUȚA (com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud), *rep. nr. 76*

Despre această parohie știm doar că rămăsese integral unită la 1762¹⁹¹, dar biserica, de lemn, datează din 1788¹⁹². Icoana *Sfântului Nicolae*, ajunsă în colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița¹⁹³, este însă cu câteva decenii mai veche, după maniera de execuție. Și tot timpurii par să fie și icoanele *Mântuitorului* și *Arhanghelului Mihail*, zugrăvite de Toader¹⁹⁴. Acest considerent ne îndeamnă să credem că ele au fost executate pentru lăcașul la care s-a renunțat încă în secolul al XVIII-lea, vechimea sa la mijlocul aceluia veac, dar mai ales lipsa fondurilor suficiente pentru reparații sau înălțarea atunci a unui nou lăsând atât de modestă contribuția celor doi zugravi.

¹⁹⁰ Cf. *Șematism ... 1900*, p. 372.

¹⁹¹ Miron 2004, p. 94, 167.

¹⁹² Cf. *Șematism ... 1900*, p. 210.

¹⁹³ Inv. nr. 360.

¹⁹⁴ Inv. nr. 359 (*Isus Pantocrator*) și nr. 140 (*Arhanghelul Mihail*).

SÂNCEL (jud. Alba)

Înainte de 1761 preotul de aici a împodobit, din banii proprii, biserica ridicată la 1710 și renovată cu concursul credincioșilor¹⁹⁵. Atribuim lui Iacov, cel mai activ artist în zonă în acei ani, lucrările plătite de harnicul paroh. Construirea, la 1847, a bisericii de zid¹⁹⁶ a condus curând la risipirea lor, mai ales dacă a fost vorba și de pictură murală.

SÂNMICLĂUȘ (com. Șona, jud. Alba)

Biserica din Sânmiclăuș a fost construită la 1751, prin contribuția unui credincios unit din protopopiatul Bistra și a unui „arhimandrit episcopal”¹⁹⁷, în persoana căruia ne permitem să-l vedem pe Leontie Mosconas. Un dezastru, care a presupus refacerea bisericii sau poate doar o renovare de mai mari proporții, a păstrat în memoria comunității ca moment al înălțării anul 1799¹⁹⁸. După ridicarea, în 1911, a edificiului de zid, vechea biserică a fost demolată¹⁹⁹. A supraviețuit din zestrea ei doar o icoană a *Mântuitorului*, realizată la 1775 de Gheorghe, fiul lui Iacov. Ea trebuie să se fi alăturat unor odoare mai vechi, pentru a căror execuție presupunem invitarea tatălui său, mai ales dacă ctitorul lăcașului a fost mai vechea cunoștință a acestuia de la Iernut.

SÂNPETRU DE CÂMPIE (jud. Mureș), rep. nr. 119, fig. 25

Din grupul de icoane rămase de la biserica de lemn înălțată în 1711 și dăruită în 1953 *Maica Domnului cu Pruncul încadrată de Arhangheli* se distinge cu deosebire, prin calitatea execuției. Semnată „Iacov Zug[rav] și Toader Zug[rav]”, ea este fără îndoială doar opera primului. Reproducând același șablon ca și icoanele de la Ciunga, Ludișor și Frunzeni, scăzută atenție pentru detaliu și coloritul o apropie mai ales de cea din urmă, databilă în 1783 și realizată și ea tot în compania lui Toader, a lui Toader Popovici, pentru a fi mai explicit, a cărui semnătură apare pe o a doua icoană cu aceeași temă, datată 1781. Această dată vine în completarea

¹⁹⁵ Miron 2004, p. 326.

¹⁹⁶ Cf. *Șematism ... 1900*, p. 178.

¹⁹⁷ Miron 2004, p. 327.

¹⁹⁸ Cf. *Șematism ... 1900*, p. 180.

¹⁹⁹ Cristache-Panait 1987, p. 131.

informațiilor oferite de pisania care, după o zugrăvire a bisericii în anul 1752 de o echipă formată din logofătul Matei Voileanul, Irimie Săvășteanul și Stan Munteanul²⁰⁰, cel din urmă identificat în literatura de specialitate cu fratele lui Iacov, vorbea de o zugrăvire a lăcașului a doua oară, în 1780. Cele două icoane ale *Maicii Domnului* divulgă, deci, numele zugravilor angajați la 1780, rămase nedeconspirate de pisania atât de atentă la cele care se nevoiseră să o înfrumusețeze cu trei decenii mai devreme.

SILIVAȘ (com. Hopârta, jud. Alba), *rep. nr. 42-43*

Despre biserica de aici raportul din 1761 nu mărturisește nimic referitor la înfrumusețarea petrecută cândva la mijlocul secolului, cu maximum 20 de ani mai înainte. Splendidele icoane împărătești ale *Pantocratorului*²⁰¹ și *Fecioarei cu Pruncul*²⁰² sunt astăzi singurele mărturii ale respectivei ctitorii. Ioana Cristache-Panait bănuia și o decorație murală, distrusă de reparațiile din 1820, când nava a fost radical refăcută, sau doar acoperită de tencuială²⁰³. Dezafectat de curând, bătrânul lăcaș a dispărut mai înainte de a putea fi verificată această presupunere.

SIMERIA VECHE (or. Simeria, jud. Hunedoara), *rep. nr. 126*

La 1889 un nou lăcaș lua locul celui pentru care, la o dată necunoscută, situabilă însă undeva în deceniile imediat următoare mijlocului de veac XVIII, Iacov a zugrăvit o impozantă icoană a lui Iisus, după modelul celor de la Cuci și Tiocu de Jos, lipsită astăzi de strălucirea acelora datorită neinspiratelor metode prin care a fost curățată de patina timpului. Păstrată în colecția Protopopiatului Ortodox Orăștie²⁰⁴, ea este astăzi unica dovadă a intruziunii zugravului în aria de supremație a fratelui său, aducând mărturie despre relațiile apropiate dintre cei doi artiști, probate de altfel copios de semnăturile-pomelnice ale lui Stan, dar cu totul absente în sursele documentare emise de și în preajma lui Iacov.

²⁰⁰ Șematism ... 1900, p. 476.

²⁰¹ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 44-45, cat. nr. 2.

²⁰² Cristache-Panait 1984, p. 83, fig. 17; Cristache-Panait 1987, p. 74 (în ambele publicații atribuită lui Toader Zugravul); Porumb 1998, p. 171; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 50-51, cat. nr. 11.

²⁰³ Cristache-Panait 1987, p. 74.

²⁰⁴ Inv. nr. 540.

Tăceri similare ale documentelor, dar care nu mai pot fi astăzi contraccarate ca în fericitele cazuri deja enumerate, pot ascunde alte lucrări executate de Iacov, în special pentru comunitățile învecinate Feisei, respectiv pentru cele din protopopiatul Biiei, unde artistul a fost deosebit de activ. Ne gândim în special la bisericile renovate în anii de mijloc ai veacului al XVIII-lea, precum cele de la Mănărade, Roșia de Secaș, Lunca Târnavei, Iclod, Lodroman, Chesler, Sântămărie, Valea Lungă, Pănade și Tăuni²⁰⁵. Icoanele ajunse în patrimoniul Muzeului de Istorie din Blaj sunt mărturii – mute din păcate sub aspectul provenienței – ale activității sale în aceste localități sau în cele deja numite mai sus, pentru care există măcar un indiciu că au beneficiat de serviciile lui, tot așa cum cele ajunse în colecția Mitropoliei din Sibiu vorbesc despre prezența sa în comunități mai îndepărtate, asupra cărora, în anii colectării vechilor valori din parohii, își exercita jurisdicția Arhiepiscopia sibiană. Excludem însă din listă Poiana Vadului (jud. Alba), cu atribuirea, ce-i drept nesigură, a icoanei *Maicii Domnului cu Pruncul*, considerată de Ioana Cristache-Panait opera „unuia din harnicii zugravi postbizantini, peregrin prin satele moșilor (poate Iacob zugravul din Rășinari)”²⁰⁶, și Necrilești (com. Întregalde, jud. Alba), unde tot neobosita cercetătoare a crezut că vede, în icoana *Mântuitorului*, mâna aceluiași zugrav rășinărean²⁰⁷.

Dintre toate lucrările a căror proveniență este necunoscută, cea mai dureroasă senzație de neputință o determină o icoană a *Sfântului Nicolae* descoperită în colecția Muzeului Național de Artă al României²⁰⁸, piesă datată 1794, de mari dimensiuni, semn că a împodobit iconostasul unei biserici importante. Întrebarea care biserică e chiar mai arzătoare decât interogația dacă mai era posibil ca Iacov să fie activ în 1794. Căci dacă celei din urmă i se poate răspunde cu un „de ce nu?”, câtă vreme fratele său Stan, atestat ca ucenic în 1732, semna și el o icoană în 1794²⁰⁹, celei dintâi, din cauza locației Muzeului deținător, nu i se poate oferi nici

²⁰⁵ Pentru refacerea acestor lăcașuri în perioada menționată vezi Miron 2004, p. 325-328.

²⁰⁶ Cristache-Panait 1987, p. 108. Icoana, care nu are nicaieri menționat anul 1753, se datează spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar autorul nu a putut fi intuit.

²⁰⁷ Astăzi icoana nu mai există, dar mai probabilă ni se pare o încurcare a fișelor și descoperirea sa într-o altă locație, nu la Necrilești. Pentru reproducerea piesei vezi Cristache-Panait 1986, p. 38-39, fig. 9.

²⁰⁸ Inv. nr. 1474 i.

²⁰⁹ Păstrată la Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, inv. nr. Et. 10755.

măcar evaziva replică „de undeva din Transilvania“. Neavând nici un reper geografic cu ajutorul căruia să putem sonda, pentru ultima oară, faima Zugravului de la Feisa, ne vom mulțumi cu speranța de a-i mai fi recuperat un deceniu de viață, chiar dacă nu putem umple cu nimic acest interval, care desparte icoanele de la Frunzeni, din 1783, de icoana acum bucureșteană din 1794. Existența ei ne-a inspirat însă gândul că cei doi artiști au putut fi frați gemeni, destinul lor comun fiind astfel parcă mai ușor de înțeles, ca și insistența cu care Stan și-a pomenit fratele în propriile pisanii. Dar de ce nu a făcut și Iacov același lucru? De ce aproape tot ce știm despre el se datorează altora? De unde această atitudine taciturnă la un om care dialoga cu sfinții? Ca multe altele, și aceste întrebări sunt condamnate să aștepte încă multă vreme răspunsul.

Ca formă de expresie a sacralității, arta iconografică, indiferent că este vorba de cea parietală sau de icoană, a fost definită în complementaritate cu mesajul Evangheliei, pe care este menită să-l întregască, să-l facă mai clar, mai direct și mai rapid, ambele fiind, de fapt, subiect și mijloace de transmitere ale aceleiași Revelații²¹⁰. În viziunea practică în partea răsăriteană a Creștinătății acest rol a fost într-o asemenea măsură asumat încât imaginea a ajuns să fie privită ca o taină, un mod privilegiat de încorporare a *prezenței* divine, similar cu însăși prefacerea Sfintelor Daruri în Trupul și Sângele Mântuitorului²¹¹. Într-o astfel de ipostază, *chipul* din icoană trebuie să trimită fără nici un echivoc la *prototip*, adică să fie realizat în conformitate cu exigențele dogmatice, sacramentale, ascetice și artistice ale Tradiției, așa cum a fost ea stabilită de către întâiul iconograf²¹². Doar o asemenea percepție face inteligibil caracterul static al imaginilor în lumea ortodoxă și dă sens autenticității acestor reprezentări, care au atât de puțin de-a face cu realitatea din care s-au inspirat pictorii Occidentului, deoarece sunt rodul participării însuși Duhului Sfânt la actul creator. Prin aceasta, mâna zugravului este împiedicată să

²¹⁰ Pentru o amplă și bine documentată teoretizare asupra rolului catehetic al icoanei vezi Vanca 2005, *passim*. Vezi și Bizău 2005, p. 107-108.

²¹¹ Pentru o asemenea teoretizare a sacramentalității icoanei vezi Bobrinskoy 2005, p. 42-45.

²¹² Bizău 2005, p. 92-102.

producă un rod al ficțiunii sau improvizației sau, altfel spus, un tablou cu subiect religios.

Înțelegând icoana de o asemenea manieră, devine o adevărată impietate să-i disecăm părțile componente, căutând individualitate și personalitate acolo unde nu ar trebui să fie decât *comuniunea sfinților*. Arta lui Iacov este, însă, o fiică a veacului al XVIII-lea, un timp în care căutările și tentațiile nu i-au scutit pe niciunul din marii zugravi, conturând în activitatea lor perioade și etape în care incontestabil, prin valorificarea mijloacele artistice sau tehnice ale epocii, s-au îndepărtat de regulile artei liturgice așa cum a fost ea canonizată în scrierile patristice. Credem, deci, că, mult mai mult decât în secolele anterioare, lucrările acestor zugravi au fost nu doar rezultatul unei experiențe duhovnicești autentice și profunde, exprimată prin asceză și rugăciune, ci și manoperă în sensul cel mai propriu pe care îl poate transmite vanitoasa expresie „de mâna lui ...”, de care, fără a abuza, nici Iacov nu a fost străin. Fără a încerca să ne scuzăm investigația abuzând noi de acest detaliu, vom încerca să extragem din limbajul lăuntric al operelor sale acele informații de natură tehnică prin care să putem măcar creiona acel ceva ce ar trebui să se numească stilul lui Iacov.

Deși, prin icoanele păstrate la Mănăstirea Arad-Gai, am avut șansa de a-i coborî în timp activitatea cu aproape un deceniu, totuși zugravul se dezvăluie în toată plenitudinea artei sale tot prin icoanele de la Șilea, datele 1739. Acestea, prin modul de aplicare a cromaticii fețelor, cu zona marginală de proplasmă și umbrele lăsate din culoarea de bază, prin maniera de așternere a zonelor de carnație și lumină, dar în primul rând prin combinația de portocaliu pentru fond și verde pentru ramă, îl indică pe autor ca un apropiat al Popii Ivan din Rășinari, exemplul cel mai potrivit fiind icoana *Sfântului Nicolae* păstrată astăzi în colecția Muzeului de Istorie din Blaj, semnată și datată 1732²¹³. Trecând la analiza ochilor, nasului și a gurii, Iacov ne pune în fața unor modele în care găsim elemente specifice manierei Dascălului Nistor din icoanele de la Șpring, semnate și datate 1733²¹⁴. Ele sunt însă deja filtrate de personalitatea lui Iacov, care a fost tentat mereu de experiențe noi, astfel că de foarte puține ori putem spune despre un detaliu că îi este specific altfel decât pentru un număr oarecare de lucrări și într-o anume perioadă.

²¹³ Vezi DVD/Popa Ivan/Sf. Nicolae/Blaj.

²¹⁴ Vezi DVD/Nistor Dascălul/Iisus/Spring, respectiv Maica Domnului/Spring.

Spre exemplu, pentru redarea chipului Mântuitorului, artistul folosește o cromatică de bază ocru-verzui, peste care suprapune straturile de semicarnăție și carnație aplicate în zona feței, gâtului și mâinilor prin treceri succesive de la roz-roșu spre alb-roz. Zonele de lumină sunt tratate prin tușe ample redată cu alb pe forma anatomică. Partea inferioară a ochilor este subordonată celei superioare, care are un contur pronunțat, terminat marginal cu o suprafață orizontală. Forma ochilor este ușor alungită, puțin proeminentă în zona centrală, irisul este oval, rareori circular, iar albul ochiului contrastează cu zona închisă a culorii de bază din proximitate. În partea inferioară a ochilor, pentru a reda volumetria feței, tușele sunt aplicate pe forma anatomică, fiind vizibile și zonele de umbră din proplasmă, care adesea sunt câte una de fiecare parte. Sprâncenele, barba și mustața sunt redată cu o culoare închisă peste nuanța proplasmiei. Nasul pornește de la baza sprâncenelor, este realizat prin treceri succesive de la zona închisă la roz-roșu și alb pentru partea de lumină. Conturul său, trasat prin linii rigide, pleacă fie din partea dreaptă a feței, de la baza sprâncenei (icoanele de la Petea, Rădești, Simeria Veche), fie din partea stângă (icoanele de la Șilea – 1739, Cuci, Tiocu, Chețani). Buzele sunt mici, de un roșu intens, despărțite printr-o linie de contur. Stratul de bază ocupă o suprafață considerabilă în partea marginală a feței, din zonele de umbră din jurul ochilor, nasului și bărbiei. Părul și barba sunt realizate din linii arcuite de brun închis peste culoarea de bază. Urechile au diferite forme, de la cele destul de stilizate, conturate cu alb, roz-roșu sau brun (icoanele de la Petea, Rădești, Simeria Veche, Șilea – 1739, Cuci, Tiocu, Chețani), la cele redată anatomic și la o dimensiune considerabilă (icoana păstrată la Mănăstirea Cozia). Forma feței este ovală, cu sprâncene puternic arcuite mai ales în zona terminală, distanțate față de ochi.

La tema *Deisis* cu Mântuitorul reprezentat bust și personajele secundare redată miniatural în partea superioară (Petea, Silivaș, Tiocu, Rădești, Cozia), cromatică dominantă pentru tratarea veșmintelor lui Iisus este roșu-albastru, doar în icoana de la Tiocu folosindu-se roșu-ocru, în vreme ce pentru Maica Domnului și Evanghelistul Ioan zugrăvit folosește o paletă mai largă, constând din roșu, verde, ocru și albastru. Fondul este de obicei portocaliu, ocru sau realizat cu foiță metalică.

În versiunea cu Mântuitorul redat pe tron și personajele din plan secund prezentate în picioare (Ciunga – 1745, Șilea – 1749, Alecuș – 1760), cromatică excelează în verde sau albastru pentru veșmântul lui Iisus și

roșu-verde sau ocru-albastru pentru Maică și Ioan, în vreme ce suprafața fondului este masiv tratată cu foiță de aur. La acest tip de reprezentare, modelul, urmat cu maximă fidelitate, este cel folosit la 1736 de Grigore Ranite pentru icoana destinată capelei episcopale de la Blaj²¹⁵. Modificările operate de Iacov la acest izvod sunt vizibile doar la forma și ornamentica tronului, a pernelor și a coroanelor.

Pentru tema *Iisus Pantocrator* (Șilea – 1739, Cuci, Fărău, Chețani, Simeria Veche, Chinciuș), cromatica dominantă este roșu-albastru, iar fondul icoanei este portocaliu sau tratat cu foiță metalică.

Pentru o cât mai bună înțelegere a morfologiei figurii lui Iisus în aceste icoane în care Mântuitorul este personajul principal, un mare ajutor oferă analiza elementelor specifice icoanei lui Ranite de la Blaj, al cărei model a fost urmat cu insistență de Iacov. Ne vom limita la o comparație cu replica executată la 1745 pentru Mănăstirea Ciunga, cea mai fidelă, deoarece ulterior, beneficiind de mai multă experiență, Iacov își va permite unele modificări ale cromaticii și formei. În icoana de la Ciunga, diferența față de cea de la Blaj o constituie trăsăturile ușor mai pronunțate ale feței și ochilor. Pentru cei din urmă, Iacov a încercat să se apropie de forma obținută de Ranite, cu irisul acoperit de pleoapa superioară și ușor oval. Forma nasului este diferită: conturul este pe partea dreaptă și mult mai energic decât la Ranite, dar pentru urechi grija reproducerii modelului a fost mult mai mare, chiar dacă au ieșit ușor mai alungite. Cromatica feței, părului și gâtului este asemănătoare, cu treceri de la ocru-brun la roz-roșiatic și alb la icoana lui Iacov. La cea a lui Ranite, frumusețea cromatică de odinioară a fost afectată de o revernisare, care a modificat transparența verniului. Acestor diferențe de detaliu, regăsitele întotdeauna când se compară două icoane, chiar ale aceluiași zugrav, se adaugă marea și esențiala diferență a expresiei chipului, care, la Grigore Ranite, te predispune la meditație și te copleșește prin blândețe, o asemenea profunzime a atitudinii fiind mai greu regășibilă la Iacov, ale cărui icoane fastuoase te îndeamnă să le admiri, să te bucuri de ele, fără a transmite acel sentiment de reculegere interioară.

O imagine cu totul insolită a Mântuitorului ne oferă icoana *Deisis* ajunsă în colecția Mănăstirii Cozia, piesă datată 1764 și semnată de Iacov Zugravul. Starea precară de conservare ne împiedică s-o privim în detaliu, dar puținul care s-a păstrat este totuși suficient pentru a recunoaște

²¹⁵ Vezi DVD/Ranite/Grigore Ranite/Blaj/icoane împărătești/1a.

modelul urmat de artist, anume chipul lui Iisus din repertoriul fratelui său, Stan, așa cum îl vedem, spre exemplu, în icoana ajunsă în colecția Mănăstirii Arad-Gai²¹⁶. Ineditul acestei icoane nu constă însă în preluarea unui izvod din alte surse decât cele invocate până acum, ci maniera pur occidentală în care este tratată fizionomia, cu trecerile atât de fine de parcă ne-am afla în fața unui portret academic. Singularitatea acestei icoane obligă la constatarea că, deși a fost tentat să-și pună la încercare talentul și chiar i s-au solicitat și a executat lucrări în spiritul noii mode, baroce, Iacov a preferat să rămână fidel vechilor sale modele de tradiție bizantină.

Pentru chipul Maicii Domnului, tot Șilea ne oferă prima capodoperă. La icoana din 1739 contururile fețelor și mâinilor sunt accentuate, ochii, și ai Maicii și cei ai Pruncului, sunt mari, cu irisul aproape rotund, cu contur dublu în partea superioară, nasul și gura sunt tratate energic. Modul de redare a pleoapelor într-o nuanță de roșu a fost împrumutat cel mai probabil de la Dascălul Nistor.

Icoanele dedicate Fecioarei se pot împărți în două categorii, ale căror elemente diferențiatore pot indica chiar o anume succesiune cronologică, nu doar utilizarea în paralel a două modele distincte.

În prima categorie se includ icoanele de la Sintești, Rădești, Ciunga, Șilea - icoana din 1746 și cea de mici dimensiuni, Petea, Silivaș, Tiocu, Sânpetru de Câmpie și două icoane cu localitatea de proveniență necunoscută, păstrate la Muzeul de Istorie din Blaj. Vom începe cu cea de la Sintești²¹⁷, pe care o vom considera un reper pentru celelalte, deoarece, alături de icoana de la Rădești, datată și ea în 1743, este cea mai veche dintre reprezentări. Cromatica de bază a fețelor și mâinilor este redată prin ocru-brun, peste care se aștern straturile de roz-roșu, roșu și alb pentru lumini. Culoarea este aplicată prin tușe care urmează forma anatomică, proplasma se constituie în zone de umbră în jurul ochilor și în partea marginală a feței, sprâncenele sunt trasate cu brun închis. Conturul din partea superioară a ochilor este realizat cu o nuanță închisă, urmează apoi o linie albă, căreia i se alătură o suprafață tratată cu roșu, regăsită și în alte icoane ale lui Iacov, dar cromatica nu va mai fi la fel de pronunțată. Irisul este rotund, puternic conturat, iar lumina ochiului este sugerată prin puncte roșii. În partea inferioară a ochilor este redată volumetria

²¹⁶ Semnată și datată 1767; vezi Medeleanu 1986, fig. 52.

²¹⁷ Vezi DVD/Iacov Zugravul/Sintești.

feței, prin aplicarea succesivă a cromaticii, pornind de la o zonă de umbră obținută prin păstrarea culorii de bază. Nasul este realizat prin același procedeu al aplicării gradate a cromaticii, de la proplasmă la roșu și alb pentru lumină. Buzele sunt mici, de un roșu aprins. Forma feței Maicii este ovală, cea a Pruncului mai alungită și ușor geometrizată. Veșmintele și coroana sunt decorate cu șirul dublu de perle, element prezent în aproape toate icoanele cu această temă.

În cele mai spectaculoase icoane din această categorie Maica este așezată pe un tron bogat ornamentat, flancat de cei doi Arhangheli. Este vorba de icoana de la Șilea din 1746, care impresionează prin cromatica veșmântului roșu al Maicii alăturat fondului masiv de aur și prin somptuozitatea decorației tronului. La redarea fețelor lipsesc însă acele zone intense de roșu întâlnite în icoana de la Sintești. În cea de-a doua astfel de icoană, de la Sânpetru de Câmpie, fețele sunt ușor alungite, destul de schematizate, iar nasul este redat printr-un contur simplu. Într-o a treia, de la Ciunga, chipurile sunt și mai simplificate, mai mici și mai rotunde, dar mâinile sunt ușor supradimensionate.

O a doua categorie a icoanei *Maicii Domnului cu Pruncul* cuprinde piesele de la Sălciua, Sânbenedic, Meșcreac, Hopârta, Fărău, Ludișor și Frunzeni. La acestea cromatica feței nu are trecherile elaborate, tușele sunt ample, culoarea de bază este ușor vizibilă în zona marginală a feței și în porțiunile de umbră. Conturul nasului Maicii este reprezentat pe partea dreaptă, destul de schematizat, iar la Prunc pe partea opusă. Irisul are o formă rotundă, este puternic conturat și ocupă o suprafață considerabilă a ochiului. Forma feței Maicii este aproape rotundă, cea a lui Iisus este ușor alungită, iar urechile sunt reprezentate schematic. Cromatica dominantă folosită pentru veșminte este roșu, verde, ocru și albastru, iar pentru fond albastru, verde sau foița metalică, aplicată uneori peste o decorație realizată din stratul de preparație.

Oarecum înrudite cu icoanele Maicii, datorită folosirii uneori a acelorași elemente ambientale (coroana, tron bogat ornamentat, flancat de cei doi arhangheli) sunt imaginile Cuvioasei Paraschiva, redată însă frontal, însoțită de atributul specific – crucea, eventual și ramura înflorită.

O atenție deosebită a acordat zugravul chipului Sfântului Nicolae. În funcție de modalitatea de tratare a volumetriei feței, se disting și în acest caz două categorii de reprezentări: una în care senectutea este redată printr-o accentuată geometrizare a musculaturii fizionomiei (Turda, Rădești, Șilea, Ciunga), cealaltă în care aceeași sugestie vine în primul

rând de la pletele cărunte, pe fruntea înaltă și pe obraji fiind trasate riduri obținute mai ales prin accentuarea zonelor de lumină (Cetatea de Baltă, Sânbenedic, Cuci, Herepea, Sălcuța, Ciumbud). În toate cazurile însă tratarea părului și a bărbii se realizează printr-o grafie foarte fină, minuțioasă.

Și icoanele Arhanghelului Mihail se caracterizează printr-o diversitate reductibilă la două categorii: cele în care forma feței urmează un contur rotund, iar coafura buclată încadrează fruntea și cade pe umeri (Ciunga, Șilea, Bărdești, Pietroasa, Herepea), și o a doua în care chipul are o formă ușor ovală, iar părul este pieptănat cu cărare pe mijloc (Cuci, Crăciunelu de Sus, Boian, Sânbenedic, Frunzeni). O caracteristică a acestor chipuri este modul de reprezentare a urechilor, care întotdeauna sunt schematizate. De asemenea, anatomia brațelor lasă foarte mult de dorit, nefirescul contrastând de fiecare dată cu vigoarea și fermitatea fizionomiei.

Analiza principalelor teme abordate de Iacov Zugravul permite următoarele concluzii cu pretenția de a-i defini stilul. O primă constatare este atenția deosebită pentru contur, care se evidențiază mai ales la redarea irisului, a pupilei, a pleoapei superioare și a nasului, care urmează întotdeauna o linie îndrăzneță, terminându-se fie în forma unei trefle, fie într-o elaborare sofisticată, care insistă asupra lobilor laterali, fosele nazale fiind tratate cu un desen delicat și un colorit surprinzător de adecvat. Caligrafia sprâncenelor urmează o arcuire în același timp grațioasă și robustă, conferind fizionomiilor o delicatețe deosebită. Ochii, puțin aplatizați, cu irisurile ușor suspendate, au pleoapa superioară terminată lateral cu o linie orizontală care subordonează pleoapa inferioară. Urechile, schematizate în grade diferite, nu sunt niciodată simetrice. Părul și barba, în special la icoanele Sfântului Nicolae, sunt tratate atent, cu maximă grijă pentru detaliu. Decorul este abundent în prezentarea veșmintelor, a tronurilor și a coroanelor, iar motivul ornamental al șirului dublu de perle este un detaliu aproape nelipsit. Cromatica a fost moștenită în egală măsură de la Popa Ivan și Nistor Dascălul, dar izvoadele preferate au fost luate din repertoriul lui Grigore Ranite. Învățătura însușită de Iacov de la maeștrii săi a fost însă de așa natură topită și transfigurată de propriul talent încât este aproape la limita imposibilului de stabilit ce datorează fiecăruia.

DASCĂLUL

Un artist de talia lui Iacov Zugravul nu putea lăsa insensibilă mica lume a celor care cutezau să se angajeze în mânuirea penelului, astfel că în preajma sa trebuie să se fi aflat aproape în permanență ucenici dornici de o însușire cât mai temeinică a tainelor meșteșugului. În jurul numelui său a luat naștere sintagma „centrul de pictură de la Feisa”¹, ridicat uneori la rang de „școală”². Primul a fost definit doar prin prisma liniarității care a condus, de la Iacov Zugravul prin fiii săi Gheorghe și Nicolae, la descendenții lui Porfirie Șarlea, activi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru definirea celui de-al doilea, care presupune o dezvoltare în egală măsură pe verticală și orizontală, o transmitere în timp, dar și în spațiu a unor elemente capabile să se articuleze într-un stil, într-un mod specific de exprimare tematică și artistică, cercetările se află abia la început. Categorie, Iacov Zugravul este întemeietorul deopotrivă al centrului, ca și al școlii de pictură și tot de numele său se leagă încrengătura cea mai stufoasă a fenomenului artistic pe care l-a generat și care a supraviețuit în Feisa, prin fiii săi și apoi prin ucenicii acestora.

Într-o ordine cronologică dependentă de parcimonia informațiilor documentare, primul zugrav pe care îl găsim în preajma lui Iacov, în calitate de cosemnatar al icoanelor de la Iernut, dateate 1740, este DAVID DE LA CURTEA DE ARGEȘ. Aurel Chiriac a definit relația dintre cei doi în virtutea prestigiului pe care îl putea conferi, pentru David, colaborarea cu Iacov, socotită drept „o veritabilă recomandare”, iar pentru Iacov renumele Curții de Argeș³. Din păcate, icoanele în cauză nu s-au păstrat, pentru a putea estima cu ajutorul lor care va fi fost contribuția fiecăruia. Avem însă două prăznicare de la Luna (jud. Cluj)⁴, în care penelul lui Iacov este peste tot, dacă luăm ca repere comparative celelalte icoane ale sale de la Rădești, Șilea și Ciunga, dar ordinea semnăturilor este „David Zugraf [...] Iacov Zugraf”. În ansamblul lucrării angajate, ale cărei

¹ Porumb 1998, p. 125.

² Cristache-Panait 1987, p. 62, 88, 211.

³ Chiriac 1996, p. 19.

⁴ Păstrate în colecția Muzeului Etnografic al Transilvaniei, inv. nr. 8219-8220.

proporții sunt necunoscute, contribuția lui David a putut fi superioară cantitativ, justificând astfel întâietatea semnăturii. E contrariantă însă inscripționarea sa pe o icoană zugrăvită numai de Iacov, cu atât mai contrariantă cu cât evidentele similitudini între icoanele de la Moldovenești⁵ și Stejeriș⁶, realizate de David mai înainte de stabilirea sa în Bihor, și cele cu tematică similară ale lui Iacov indică cel puțin dependența de „modelul impus de centrul de la Rășinari”⁷, dacă nu chiar un stagiul de desăvârșire a meșteșugului pe lângă Rășinărean.

Continuăm cu TOADER, semnatul picturii murale a bisericii din Rădești – astăzi dispărută –, executată în 1743, același an în care Iacov zugrăvea icoanele catapetesmei. Reconstituirea biografiei sale este un demers dintre cele mai dificile, datorită coexistenței în peisajul artistic al vremii a unei întregi pleiade de zugravi cu numele Toader/Teodor. Gravitarea a trei dintre ei (Toader Zugravul, Toader Ciungar și Toader Popovici) în jurul lui Iacov și a familiei sale și suprapunerile de atribuiri din literatura de specialitate ne-au îndemnat, într-o primă fază a cercetării, la luarea în calcul a unei unice identități, singure diferențele onomastice nefiind considerate suficient de concludente⁸. Șansa de a extinde cercetarea în județul Mureș ne-a pus în contact cu o serie de lucrări care, din fericire, lămuresc până la un punct situația, dar ridică alte semne de întrebare. Edificatoare este, desigur, doar creația și pe baza acelei părți din ea care ne este astăzi cunoscută vom încerca în continuare să delimităm, pentru început, identitatea celui Toader care, la 1743, a fost prezent alături de Iacov la Rădești.

Mai întâi, în acel moment riscul unei confuzii este minim, deoarece multiplicarea zugravilor omonimi este documentată abia spre mijlocul celei de-a doua jumătăți a veacului al XVIII-lea. Toader de la Rădești este, deci, mai ușor de surprins, din punct de vedere artistic, chiar dacă lucrarea pe care a semnat-o nu mai există. Cele ulterioare însă denotă o foarte bine încheiată manieră de tratare, care ilustrează în egală măsură descinderă din școala lui Iacov ca și puternica personalitate a zugravului, individualitatea stilului său, aproape inconfundabil. Cu ajutorul lor am

⁵ Chiriac 1996, fig. 47-48; vezi DVD/ David de la Curtea de Argeș/ Cornești.

⁶ Chiriac 1996, fig. 49, Porumb 2003, fig. 58, Dumitran, Cucui 2008/a, p. 37, fig. 74-75; vezi DVD/ David de la Curtea de Argeș/ Stejeriș.

⁷ Chiriac 1996, p. 57-58.

⁸ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 39; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 123.

ajuns la concluzia că întâlnirea dintre Toader și Iacov s-a produs înainte de 1742, an înscris pe o icoană a *Pantocratorului* de la Cuștelnic, atribuită primului împreună cu perechea sa reprezentând-o pe *Fecioara cu Pruncul*⁹. Evoluția lui Toader a fost surprinzătoare dacă deja în anul următor era capabil să zugrăvească o biserică. Bănuim că, deși ucenicia a putut fi considerată încheiată, cei doi au rămas împreună încă o vreme, colaborând probabil în 1744 la Bărdești, de unde cunoaștem icoana *Arhanghelului Mihail* executată de Iacov, alături de care, nedată însă, a fost semnalată o icoană a *Sfântului Nicolae* semnată de Toader, paternitatea acestuia fiind extinsă și asupra operei maestrului său¹⁰. Prima piesă semnată și datată pe care o cunoaștem este icoana *Arhanghelilor Mihail și Gavriil* de la Petea, unde, în 1746, Iacov a zugrăvit icoanele împărătești, a Mântuitorului și a Maicii Domnului, și aici semnătura ucenicului fiind extrapolată asupra lucrărilor maestrului¹¹. Mai veche însă poate fi icoana *Arhanghelului Mihail* ajunsă în patrimoniul Muzeului de Istorie din Blaj, componentă a lotului de piese provenite de la mănăstirea Ciunga, semnate de Iacov în 1746. Execuția sa este impecabilă și conține toate elementele care definesc atât de personalul stil al lui Toader: coloritul strălucitor, grafismul, chipul de păpușă, izvodul lui Iacov în ultimă instanță.

Acest Toader Zugravul este artistul pe care îl mai întâlnim, în afara localităților deja menționate, la Pănet (1745)¹², Icelandu Mare (1745, 1753)¹³, o localitate neidentificată¹⁴, Crăciunești (1749, 1757)¹⁵, Hărțău (1753)¹⁶, Păingeni (1750)¹⁷, Sălcud (1751)¹⁸, Cuiejd (1751)¹⁹, Boiu (1752)²⁰, Cuci

⁹ Pentru atribuire vezi Cristache-Panait 1987, p. 213; pentru imagini vezi Dumitran, Cucui 2008/c, p. 137 și 139.

¹⁰ Cristache-Panait 1987, p. 282.

¹¹ *Ibidem*, p. 168; Todea 1979, p. 151-152; Porumb 1998, p. 287 și 424.

¹² *Sf. Teodor Tiron*; icoana se păstrează la Mănăstirea Recea.

¹³ Ilustrație la Dumitran, Cucui 2008/c, p. 141 (*Sf. Nicolae*, icoană păstrată la Mănăstirea Recea); Cristache-Panait 1987, p. 231 (*Deisis*, icoană păstrată, împreună cu *Maica Domnului cu Pruncul*, *Arhanghelul Mihail*, *Sf. Nicolae* și un alt *Deisis*, în colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș).

¹⁴ Voinescu 1980, p. 49-51, cat. 6, fig. 5.

¹⁵ Cristache-Panait 1987, p. 200.

¹⁶ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 139 (*Maica Domnului cu Pruncul*), p. 143 (*Arhanghelul Mihail*); Cristache-Panait 1987, p. 257 (*Cuvioasa Paraschiva*). Împreună cu *Iisus Pantocrator*, icoanele se păstrează la Mănăstirea Recea.

¹⁷ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 137 (*Iisus Pantocrator*, păstrată, împreună cu icoana

(1753-1754)²¹, Bernadea²², Chinciuș²³, Crăiești²⁴, Dârlos²⁵, Păucișoara²⁶, Roteni²⁷, Sălcuța²⁸, Sângeorgiu de Cămpie²⁹, Șieu³⁰, Șomoștelnic³¹, într-o localitate neidentificată, la 1753³², și, cu două icoane executate în 1755, într-o colecție din Elveția³³. Se mai pot adăuga listei, cu mențiunea că nu

Arhanghelului Mihail, în colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș), p. 139 (*Maica Domnului cu Pruncul*, păstrată la Mănăstirea Recea).

¹⁸ *Ibidem*, p. 141 (*Sf. Nicolae*), p. 143 (*Arhanghelul Mihail*); împreună cu *Maica Domnului cu Pruncul*, icoanele se păstrează la Mănăstirea Recea.

¹⁹ *Maica Domnului cu Pruncul*, *Sf. Nicolae*, păstrate la Mănăstirea Recea; *Sf. Nicolae*, *Arhanghelul Mihail*, păstrate în colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș. Trei dintre ele au fost publicate de Porumb 1998, p. 310, fiind atribuite lui Toader Popovici, după ce, la p. 96, unde este discutată biserica de lemn din Cuiejd, pictorul este declarat anonim, cu un stil „de factură populară [care] în mod evident păstrează unele elemente de tradiție brâncovenească”. Ioana Cristache-Panait le-a atribuit lui Toader Zugravul (Cristache-Panait 1987, p. 257), fără să fie întotdeauna clar la care dintre zugravii cu acest nume se face referire.

²⁰ Dumitran, Cucui 2008/a, p. 39, fig. 81 (*Maica Domnului cu Pruncul*); Dumitran, Cucui 2008/c, p. 137 (*Iisus Pantocrator*). Icoanele se păstrează în colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia.

²¹ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 139 (*Maica Domnului cu Pruncul*).

²² Cristache-Panait 1987, p. 162 (*Iisus Pantocrator* și *Maica Domnului cu Pruncul*).

²³ O icoană a Mântuitorului, păstrată în colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș.

²⁴ Ușă împărătească păstrată în colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș.

²⁵ Dumitran, Cucui 2008/c, p. 141 (*Sf. Nicolae*, acum în colecția bisericii din Sibiel); tot de acolo provine un *Iisus Pantocrator* ajuns în colecția Mitropoliei din Sibiu.

²⁶ Icoana *Maicii Domnului cu Pruncul*, ilustrație la Cristache-Panait 1987, p. 214.

²⁷ *Ibidem*, p. 151 (*Maica Domnului cu Pruncul*); icoana se păstrează la Mănăstirea Recea.

²⁸ *Iisus Pantocrator* și *Arhanghelul Mihail*, păstrate în colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița.

²⁹ *Arhanghelul Mihail*, icoană păstrată în colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș.

³⁰ *Deisis* și *Maica Domnului cu Pruncul*, păstrate în colecția Protopopiatului Ortodox Bistrița.

³¹ *Maica Domnului cu Pruncul*, icoană păstrată în colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș.

³² Icoanele *Iisus Pantocrator* (datată), *Sf. Nicolae* și *Arhanghelii Mihail* și *Gavriil*, păstrate în colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș.

³³ *Icônes* 1968, cat. nr. 200 (*Deisis*) și cat. nr. 201 (*Maica Domnului cu Pruncul*).

au fost cercetate personal, icoanele a căror datare se înscrie între limitele deja trasate mai sus. Ne gândim aici la cele de la Băgău, Berghia, Cecălaca, Crăciunești, Herghelia, Murgești, Porumbeni și Reghin³⁴, poate și cele de la Bobohalma³⁵ și Deag³⁶. De asemenea, îndrăznim să punem pe seama aceluiași Toader pictura murală din absida altarului bisericii de lemn din Reghin, singura realizare de acest tip care i se poate atribui, în virtutea semnăturii pe care Ioana Cristache-Panait a văzut-o pe o grindă a peretului de vest³⁷.

De o mare însemnătate în contextul care interesează aici sunt patru icoane semnate și datate în 1745, realizate pentru bisericile de la Pănet, Icelandu Mare și o localitate transilvăneană necunoscută³⁸, pentru care Toader a folosit, în redarea trăsăturilor fizionomice, modele pe care inițial le-am atribuit lui Nistor Dascălul din Rășinari. Asemănările sunt izbitoare și ele merită toată atenția. Remarcăm astfel chipul Evseviei din icoana *Sfântului Teodor Tiron* de la Pănet³⁹, care este aproape identic cu cel al Maicii Domnului din icoana *Sfântului Nicolae* de la Cuștelnic⁴⁰ și din *Buna Vestire* de la Sânpetru de Câmpie⁴¹, opere atribuite lui Nistor⁴². Chipul Sfântului Teodor are și el analogii cu cel al Pruncului Iisus din icoana Maicii Domnului păstrată în colecția Mitropoliei din Sibiu⁴³. Figura lui Iisus din icoana *Deisis* de la Icelandu Mare este aidoma celei a Mântuitorului din icoana-pereche de la Mitropolia sibiană⁴⁴, iar chipul primului prooroc din șirul din stânga al icoanei Maicii Domnului cu Pruncul de la

³⁴ Pentru toate acestea vezi Porumb 1998, p. 422-424. Excludem din listă: Batoș (unde s-a făcut o confuzie cu icoanele de la Bărdești), Hopârta (unde icoanele aparțin lui Iacov), Meșcreac (unde o icoană este a lui Iacov, iar altele două ale lui Simon Bălgrădeanul; vezi Dumitran, Cucui 2009/a, p. 135-136) și Țiptelnic (pentru care nu avem certitudinea datării în 1740).

³⁵ Cristache-Panait 1987, p. 292.

³⁶ *Ibidem*, p. 233.

³⁷ *Ibidem*, p. 264-265. Pentru ilustrație vezi *Wooden Church Reghin* 2003, p. 12-13, 22-23, 28-29, 32-33, 42-51.

³⁸ Voinescu 1980, p. 49-51, cat. 6, fig. 5.

³⁹ Vezi DVD/Toader Zugravul/Toader 2/Pănet/1.

⁴⁰ Vezi DVD/Toader Zugravul/Toader 2/Cuștelnic/2.

⁴¹ Vezi DVD/Toader Zugravul/Toader 2/Sânpetru de Câmpie/2.

⁴² Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 229-232.

⁴³ Vezi DVD/Toader Zugravul/Toader 2/Sibiu/1.

⁴⁴ Vezi DVD/Toader Zugravul/Toader 2/Sibiu/2.

Iclandu Mare⁴⁵ este identic cu cel al lui Iisus din icoana *Sfântului Nicolae* de la Cuștelnic și cu cel al lui Moise din reprezentarea *Schimbării la Față* de la Sânpetru de Câmpie⁴⁶. În cele două icoane de la Icland se încearcă inclusiv redarea aureolelor profilate, cu același decor în relief ca și la icoanele de la Cuștelnic și Mitropolia sibiană. Iar exemplele ar putea continua. S-ar putea spune chiar că, dacă icoanele în cauză nu ar fi fost semnate de „Toader Zugravul”, atribuirea lor lui Nistor ar fi fost cea mai firească încercare de a le conferi o paternitate. Aprofundarea studiului operei lui Nistor a obligat însă la reevaluarea considerațiilor inițiale, astfel că din creația sa au trebuit șterse toate lucrările aici amintite, anume cele trei prăznicare de la Sânpetru de Câmpie, icoanele *Arhanghelului Mihail* și a *Sfântului Nicolae* de la Cuștelnic și cele două icoane împărătești păstrate în colecția Mitropoliei din Sibiu, pe care, în virtutea analogiilor cu icoanele semnate de Toader de la Pănet, Iclandu Mare și a celei cu proveniența necunoscută, păstrată astăzi în colecția Arhiepiscopiei Craiovei, le reatribuim zugravului Toader. Diferențele dintre acest grup de lucrări datat sau databil în anul 1745 și restul creației artistului pot fi luate în calcul ca elemente constitutive ale unei alte identități, un alt Toader Zugravul, dar aprofundarea acestei ipoteze depășește obiectivele cercetărilor noastre.

Cât despre opera aceluia Toader pe care noi îl considerăm ucenicul lui Iacov, descinderea ei din modelele maestrului este ilustrată cât se poate de credibil de așezarea alături a creațiilor celor doi⁴⁷. Fără a se ridica la același grad de măiestrie a execuției, chipurile ușor mai alungite, cu trăsăturile atent conturate, stilizate chiar uneori, cu o seninătate forțată de coloritul viu și valorațiile de mare finețe ale obrajilor, se impun ca realizări de înaltă calitate artistică, ce fac cinste atât autorului cât și celui care l-a instruit.

În noua versiune identitară, cariera lui Toader Zugravul pare să se fi încheiat undeva pe la începutul anilor '60 ai veacului al XVIII-lea. Dacă atribuirea de la Deag este corectă, cea mai târzie atestare a sa datează din 1764. Vom presupune însă că n-a murit și că, la fel ca și în cazul lui Iacov, în biografia lui urmează o perioadă pentru care ne lipsesc informațiile,

⁴⁵ Vezi DVD/Toader Zugravul/Toader 2/Icland/1.

⁴⁶ Vezi DVD/Toader Zugravul/Toader 2/Sânpetru de Câmpie/3.

⁴⁷ Pentru principalele reprezentări (*Iisus Hristos*, *Maica Domnului cu Pruncul*, *Arhanghelul Mihail*, *Sfântul Nicolae*, vezi Dumitran, Cucui 2008/c, p. 136-143.

pentru ca, în pragul celui de-al nouălea deceniu, să-l regăsim, de această dată în preajma lui Gheorghe fiul lui Iacov și sub o identitate ușor diferită, ca TOADER CIUNGAR, cel de-al doilea apelativ devenind necesar pentru diferențierea de celălalt Toader, Popovici, a cărui carieră tocmai debuta, se pare sub auspiciile aceluiași maestru, Iacov. Indiciul pentru construirea unei asemenea ipoteze îl oferă pictura murală a absidei bisericii de lemn din Reghin, mai precis reprezentarea *Soborului Arhanghelilor*⁴⁸, pe care, dacă o comparăm cu cea de la Valea Largă (com. Sălciua, jud. Alba), singura imagine similară pe care o mai avem astăzi la dispoziție⁴⁹, descoperim surprinzătoare analogii. Desigur, principalul impediment îl constituie contribuția lui Gheorghe, care trebuie să fi fost majoră și căruia i se pot atribui cu ușurință chipurile îngerilor de la Valea Largă, în ciuda faptului că urmează aceleași contururi ca și cele de la Reghin. Poate că elementul de legătură este prea firav și forțat de prea marea noastră dorință de a simplifica tabloul zugravilor cu numele Toader. O inflație a acestui apelativ în peisajul artistic românesc din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este însă, oricum, o stare de fapt.

Cât despre TOADER POPOVICI, din cauza confuziilor și a nesiguranței în verosimilitatea atribuirilor, o identificare a caracteristicilor artei sale doar cu ajutorul literaturii de specialitate nu ni s-a părut oportună până la întâlnirea nemijlocită cu o icoană semnată de artist. Șansa lămuririi a oferit-o grupul de icoane care a supraviețuit bisericii de lemn din Sânpetru de Câmpie, între care o *Maica Domnului cu Pruncul* a fost semnată la 1781 de „Popovici Toader zugrav”⁵⁰, iar o alta de „Iacov Zugrav și Toader Zugrav”⁵¹. Până la vizualizarea efectivă a celei din urmă, am considerat că semnătura se referea la celălalt Toader și, prin asociere cu prezențele lor în localitățile învecinate, am datat execuția sa în 1745⁵².

⁴⁸ *Wooden Church Reghin* 2003, p. 13.

⁴⁹ Dintre lucrările semnalate ca datorându-se și lui Toader Ciungar, deoarece toate sunt opere ale mai multor zugravi care au semnat împreună, bisericile de la Brăzești și Berghin nu mai păstrează astăzi podoaba picturală, cea de la Sartăș a fost zugrăvită în altar – unde este locul temei respective – de o altă echipă, la Galda de Sus fumul a acoperit în întregime trăsăturile fețelor, iar la Ponor prezența sa e mai mult onorifică, adevărații autori ai frescei fiind fiii săi, Nicolae și Iacov. Pentru ultima locație vezi DVD/Toader Ciungar/Ponor.

⁵⁰ Vezi DVD/Toader Popovici/icoane/Sânpetru/1-2.

⁵¹ Vezi DVD/Iacov Zugravul/Sânpetru de Câmpie/1.

⁵² Dumitran, Cucui 2008/c, p. 132.

Trăsăturile fizionomiilor, coloritul și o anume percepție a detaliului specifice icoanelor de la sfârșitul carierei lui Iacov obligă însă la reconsiderarea acestei datări și a identității lui Toader, noul reper cronologic devenind anul consemnat pe icoana zugrăvită de Toader Popovici: 1781. Indirect, și nu numai, alte sugestii au venit dinspre icoanele de la Frunzeni, semnate de Iacov, Toader și Lică în 1783. Ultimii semnavă în 1781 pictura murală azi dispărută a bisericii de lemn din Lunca, localitate situată în proximitatea Frunzenilor, unde cei doi au revenit la 1783 pentru făurirea iconostasului și unde Atanasie Popa a găsit două icoane aidoma celor de la Frunzeni reprezentând-o pe *Maica Domnului cu Pruncul* și pe *Arhanghelul Mihail*⁵³. Presupunem că se referea la cea din urmă atunci când vorbea de „execuția îngrijită, arătând o tehnică superioară”⁵⁴. Neavând aceleași motive de laudă și pentru imaginea Maicii Domnului și beneficiind de fotografia destul de clară a icoanei, am îndrăznit deja să o atribuim lui Iacov, a cărui prezență în imediata vecinătate este oricum certă. Abundența decorului sculptural al ușilor împărătești, specifică și altor creații ale lui Toader, între care enumerăm și rama icoanei menționate adineaori de la Sânpetru de Câmpie, ne ajută să ne facem o idee despre contribuția sa la execuția icoanelor de la Frunzeni, pe care apare semnătura comună a celor trei. Este vorba de spectaculoasa ramă cioplită cu palmete în relief a icoanei *Maicii Domnului*, astăzi singura mărturie a bogăției ornamentale ce trebuie să fi rămas după el în biserică dispărută încă din anul 1804⁵⁵.

Aceste abilități artistice de sculptor, excepționale, înobilează icoanele lui Toader Popovici, caracterizate altfel printr-o simplitate a desenului, un colorit lipsit de armonie, fără valorații, chipuri palide, rigide, tridimensionalitate abia perceptibilă, proporții și gesturi nu întotdeauna firești, toate trădând un zugrav mai puțin înzestrat⁵⁶. Aceste lipsuri ale prestației

⁵³ Popa 1932-1938, p. 64-65, 73, 75 cu fig. 9.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 77.

⁵⁵ Cf. *Șematism* 1900, p. 323.

⁵⁶ Pentru ilustrație vezi Porumb 1998, p. 310, icoanele de la Urisiu de Jos și Reghin; Cristache-Panait 1987, p. 194, ușile împărătești de la Urisiu de Jos, p. 244, icoana de la Băița din 1779, p. 277, icoană de la Sărmășel-Gară, pl. XLIX, ușile împărătești de la Băița, poate și p. 196, ușile împărătești și icoana *Arhanghelului Mihail* de la Urisiu de Jos; *Wooden Church Reghin* 2003, p. 1, 8-9, ușile împărătești de la biserică de lemn din Reghin. Icoane ale lui Toader Popovici mai sunt semnalate la Țiptelnic (1787; Cristache-Panait 1987, p. 170), Glodeni

sale de iconar sunt suplinite de execuția admirabilelor ansambluri murale de la Lăpușna⁵⁷, Sărmășel-Gară⁵⁸, Deag⁵⁹, Urisiu de Jos⁶⁰ și Urisiu de Sus⁶¹, niciunul semnat, dar toate atribuite prin analogie cu icoanele și ușile sale împărătești. Tot lui trebuie să-i aparțină ansamblurile murale de la Moișa⁶², Mura Mare⁶³ și Mura Mică⁶⁴, pentru care analogiile sunt căutate la Sărmășel-Gară, Lăpușna sau Urisiuri. Singura semnată, de „zugravi Teodor și Lica”, a fost, se pare, pictura bisericii de lemn din Lunca, executată în 1781, astăzi dispărută, dar a cărei amintire o păstrează cinci fotografii publicate în perioada interbelică de Atanasie Popa⁶⁵.

Legătura între calitatea indubitabilă a picturii murale și cea mai puțin evidentă a icoanelor o asigură un grup de prăznicare păstrate în colecția Protopopiatului Ortodox Târgu-Mureș⁶⁶, cu personaje ale căror trăsături, de o remarcabilă gingașie, se regăsesc ușor printre cele care populează scenele de pe pereții bisericii din Sărmășel-Gară⁶⁷. Pentru o perfecționare a stilului lui Toader depune serioasă mărturie un prapor semnat în 1801, ajuns în patrimoniul Arhiepiscopiei Ortodoxe a Vadului, Feleacului și Clujului, care pe o parte (cea cu imaginea *Arhanghelului Mihail*) ni-l prezintă pe autorul icoanelor de la Urisiu de Jos, dar pe cealaltă (ilustrând *Sfânta Treime*) ne oferă serioase indicii ale unui progres pe care nu-l putem pune pe seama tehnicii speciale a zugrăvitului pe pânză⁶⁸.

(1799; *Ibidem*, p. 219), Miheșu de Câmpie (*Ibidem*, p. 251-252), Păcureni (*Ibidem*, p. 221), Sânișor (*Ibidem*, p. 238) și, la 1792, într-o localitate necunoscută (fragment de iconostas (șirul Apostolilor), cu semnătura zugravului, expus la Muzeul Național de Artă al României).

⁵⁷ *Ibidem*, p. 229.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 165, scena cu *Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul*, pentru care în mod greșit se indică proveniența de la Oroiu.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 233-234.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 193 și pl. XLIII.

⁶¹ *Ibidem*, pl. XLI.

⁶² *Ibidem*, p. 220.

⁶³ *Ibidem*, p. 223.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 224.

⁶⁵ Popa 1932-1938, p. 63, fig. 3, p. 68, fig. 5, p. 71, fig. 7, p. 74, fig. 8, p. 75, fig. 9.

⁶⁶ Vezi DVD/Toader Popovici/icoane/Tg. Mureș.

⁶⁷ Vezi DVD/Toader Popovici/pictura murală/Sărmășel-Gară.

⁶⁸ Vezi DVD/Toader Popovici/prapor/1-2.

Creația acestui zugrav are numeroase puncte comune cu cea a fiilor lui Iacov, Gheorghe și Nicolae, și, desigur, cu a lui Iacov însuși, alături de care semnează, probând astfel de la cine și-a însușit tainele meseriei. Cele mai ușoare apropieri se pot stabili cu pictura murală a bisericii de la Gheja (or. Luduș, jud. Mureș), zugrăvită de Popa Nicolae fiul lui Iacov în anii '70 ai secolului al XVIII-lea⁶⁹, strămutată un veac mai târziu la Găbud (com. Noșlac, jud. Alba). Avem în vedere nu doar desfășurarea tematică ori elementele decorative care delimitează scenele, ci mai ales contururile figurilor, masculine și feminine deopotrivă. Multitudinea asemănărilor ar induce chiar ipoteza ca autorul să fi fost ucenicul lui Nicolae, nu al tatălui său. Chipurile de la Sărmășel-Gară au însă trăsăturile mai bine reliefate ca la Găbud, valorățile de culoare făcându-le pline de viață, nu doar frumos desenate, aceste diferențe îndreptând atenția spre trăsăturile copilului Iisus din icoana de la Sânpetru de Câmpie semnată de Iacov și Toader, legătura fiind stabilită astfel direct cu Iacov, și nu intermediată de fiul mezin al acestuia.

Un alt element care uimește la Sărmășel-Gară este izbitoarea asemănare a trăsăturilor lui Iisus, în special în scenele de pe timpanul de vest, cu una dintre figurile favorite ale lui Gheorghe fiul lui Iacov. Chipurile arhierilor din absida altarului amintesc de admirabila pictură de la Pianu de Sus, executată de Iacov în 1761, semn că zugravul a fost foarte atent cu modelele alese, căutând să exceleze prin calitatea demersului său artistic.

În ce-l privește pe LICA, despre el nu mai avem alte informații în afara mențiunii din pisană de la Lunca și de semnătura comună cu Iacov și cu Toader de pe icoana de la Frunzeni. Întâlnirea celor trei s-a petrecut cândva după 5 septembrie 1779, când, la Băița, în imediata vecinătate a localității Lunca, un Toader Pop semna pe spatele unei icoane, în calitate de zugrav, alături de alți doi zugravi: Aron Pop și Pavel Dumbrăvean⁷⁰. În 1781 Toader, acum Popovici, era ocupat să zugrăvească biserica din Lunca, icoanele și ușile împărătești de la Sărmășel-Gară, dar și icoanele de la Sânpetru de Câmpie. Posibil ca pe acest traseu să-l fi cunoscut pe Iacov, împreună cu care a semnat impunătoarea icoană de la Sânpetru și

⁶⁹ „Facerea” bisericii, care presupunem că înseamnă construcția ei, este datată de pisană de la proscomidie în 1776. Pe bolta absidei ne întâmpină însă anul 1774, repetat pe bolta naosului, unde apare și anul 1778. Icoanele datează din 1777.

⁷⁰ Cf. Cristache-Panait 1987, p. 240, cu ilustrație la pl. L.

cu care a revenit în 1783 în vecinătatea Luncii, la Frunzeni, unde s-a produs și recuperarea lui Lica, dacă nu cumva, discret, acesta va fi fost mereu în preajma lor.

Surprinderea lui Iacov în ipostaza de dascăl al odraslelor sale nu este câtuși de puțin ușoară, fie numai și pentru acel motiv invocat de Costin Petrescu, el însuși fiu de zugrav, care știa, poate din proprie experiență, că „un meșter își dădea copilul pe mâna altui meșter să-l învețe meșteșugul, căci el ca părinte n-ar fi avut destulă autoritate”⁷¹. Privind opera lui GHEORGHE și a lui NICOLAE, nu putem exclude o asemenea eventualitate, dar pe mâna cui și-ar fi putut da Iacov copiii pentru a-i învăța meserie mai bine decât știa el? Că cei doi și-au petrecut copilăria pe șantierele tatălui, este mai presus de orice îndoială și, ca să folosim o expresie consacrată, este dovedit documentar, cel puțin în cazul zugrăvirii catedralei din Blaj. Că până spre adolescență au putut astfel acumula cunoștințele necesare preparării vopselelor, a lemnului și a grundului, iarăși nu ne îndoim. Că vor fi lucrat pe șabloanele tatălui lor este vizibil din creațiile de început, icoane și pictură murală deopotrivă. Ușor stângace în încercarea de a le da un contur cât mai rotund, chipurile din aceste lucrări aduc cel mai mult cu cele din creațiile lui Iacov sau ale antecesorilor săi, curând uitați, sub presiunea unei precoce personalizări a stilului sau/și a tentației noilor modele și a gustului tot mai barochizat difuzat în lumea românească pe de o parte de Biserica sârbă, pe de alta de Occidentul mereu prezent în Ardeal, intermediat acum de moda vieneză și de iezuiți.

Este interesant că, în fața acestor tentații, fiii lui Iacov au ales căi diferite în aparență, dar unitare în ceea ce privește ruptura cu trecutul. Explicația acestor evoluții stă, poate, și în talentul nativ moștenit în grade diferite de cei doi, dar și în doza diferită de ambiție cu care au fost înzestrați. Nicolae, mezinul, „condamnat” de legile nescrise ale civilizației tradiționale să moștenească gospodăria părintească, urma să aibă, din acest punct de vedere, viitorul asigurat, de aceea trimiterea sa într-un atelier al vreunui confrate nu credem să se fi produs. Calitatea de preot și cea de fiu al lui Iacov i-au asigurat suficiente comenzi în acel mediu care nu-și putea permite o artă aulică, somptuoasă, opulentă. De aceea poate și stilul lui Nicolae a primit adeseori accente populare, personajele sale

⁷¹ Petrescu 1924, p. 19.

neatingând niciodată prețiozitatea celor din icoanele tatălui său. Candide, blajine, cu fețe prelungi și frunți proeminente când sunt redade din semiprofil, ele tânjesc după simplitate, sunt arareori împodobite cu aur, dar nu se sfiesc să imite modele devenite celebre sub penelul fratelui Gheorghe sau al unchiului Stan, a cărui stea se ridică și ea tot mai strălucitoare în sudul Transilvaniei.

Gheorghe, în schimb, a trăit o adevărată aventură profesională, stilul său trecând cu dezinvoltură prin toate formele de exprimare artistică reperabile în Transilvania epocii și ținând dincolo de toate limitele pe care Iacov și-a impus să le respecte. Să fie aceasta consecința studiului său într-un atelier artistic consacrat, măcar de tipul celui în care a fost primit Simion Silaghi la Cluj? Asemănările izbitoare între creațiile celor doi să fie oare expresia învățăturii comune pe care au urmat-o, desigur nu sub îndrumarea lui Iacov, ci a „jupânului Bodor Andraș din Cluj”, al cărui ucenic se recunoștea Silaghi în 1773, în icoana de la Dretea?⁷² Sau se va fi mulțumit să-și arunce ochii peste umărul colaboratorului său de la Albac, reușind să-și însușească în mod autodidact învățătura pentru care Simion a trudit în atelierul pictorului clujean?

Nu ne-am propus să răspundem aici la aceste întrebări, ci doar să contrapunem, cu ajutorul lor, rebela semnătură „Gheorghie zugraf ot Cuculivar”⁷³ celei prin care „Gheorghie sin Iacov Zugraf”⁷⁴ pare să accepte fără rezerve autoritatea paternă. Să fie această oscilație – adevărată că de foarte scurtă durată – expresia refuzului de a se înregimenta stilului Zugravului de la Feisa? Ori este consecința trimiterii sale pe lângă alt meșter? A luat oare Iacov în calcul ideea formării fiului său într-o academie? Sau măcar în atelierul unui pictor străin de neam, dar posesor al unei pregătiri corespunzătoare? Cât de departe suntem de asemenea gesturi printre artiștii români? La 1777 pleca pentru astfel de studii la Viena unul din strănepoții de frate ai vlădicăi Inochentie, Efrem

⁷² Păstrată astăzi în patrimoniului Complexului Național Muzeal „Astra” din Sibiu, inv. nr. 3897. Vezi pentru ea Porumb 1998, p. 368, cu il. la p. 372, și Dumitran, Cucui 2008/a, p. 37-38, fig. 76.

⁷³ Semnătură din 1763, pe icoana *Sfântului Nicolae* de la Mănăstireni (jud. Cluj) (Porumb 1976a, p. 118, fig. 5; Porumb 1998, p. 236).

⁷⁴ Semnătură din 23 martie 1763 pe o icoană cu temă dublă, ajunsă în colecția Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului dintr-o localitate necunoscută (Porumb 1998, p. 140; Porumb 2003, fig. 114, p. 122; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 94-95, cat. nr. 75).

Micu, primul român despre care se știe că a urmat cursuri de *belle arte*⁷⁵. Să-și fi dorit Iacov o educație similară pentru fiul său? Sau poate condiția sa materială nu i-a permis asemenea vise? Sau poate era pur și simplu prea târziu pentru ele deoarece, la 1777, Gheorghe era demult un artist consacrat, căci realizase încă din 1771 capodopera de la Cojocani și se afla în ajunul executării icoanelor de la Albac, care pot fi socotite o adevărată tentativă de sublimare a barocului. Dar ce fel de studii i-au permis o asemenea dexteritate? Căci doar colaborarea cu Simion Silaghi nu poate explica, singură, atâta măiestrie !

Sigur putem spune doar că Gheorghe nu a studiat într-o academie, ci a rămas tot zugrav, neîndrăznind niciodată să-și spună pictor, așa cum Simion Silaghia a făcut-o, simțindu-se poate îndreptățit la un asemenea titlu de ucenicia sa clujeană. A fost însă cel mai mare zugrav al sfârșitului de secol XVIII și ultimul mare zugrav transilvănean, fapt cu siguranță recunoscut de contemporani prin acel rang de „boier” pe care i-au permis să și-l asocieze numelui. Iar pentru toate acestea i-a fost recunoscător părintelui său, semnând cu pioșenie Gheorghe fiul lui Iacov și recunoscându-i astfel Zugravului de la Feisa preeminența profesională față de oricine i-ar fi putut fi profesor.

În ciuda acestui atașament fără îndoială încărcat de duioșie, Gheorghe nu a urmat linia stilistică a tatălui său, ci și-a creat un repertoriu propriu de modele, cu trăsături regășibile în cele ale lui Iacov, dar mult deformate de gustul baroc, care este o dominantă a operei lui. Înaltul grad de stăpânire a unor tehnici și principii străine picturii de tradiție bizantină dovedește că ele nu au putut fi însușite după ureche, chiar dacă nu ne spune nimic despre ce școală și-a dorit Iacov pentru fiul său sau despre ce a așteptat de la arta lui. În ultimă instanță, poate că barochizarea vechilor modele a fost gestul suprem de recunoștință pe care Gheorghe l-a avut față de tatăl său, pentru care tentația înnoirilor este dovedită deocamdată doar de icoana Mântuitorului ajunsă în colecția Mănăstirii Cozia.

Acest capitol ar fi fost firesc să se încheie aici și așa s-ar fi întâmplat dacă am fi reușit să găsim fie și cele mai firave indicii despre ucenicia altor zugravi care au activat în preajma lui Iacov ori a fiilor săi. Ne gândim la ONU⁷⁶, cosemnatar cu Gheorghe, în 1763, la Iernut și într-o

⁷⁵ Cf. Porumb 1998, p. 238. Vezi și Porumb 2000-2001, p. 111-119.

⁷⁶ Conform pisaniei de pe latura de nord a altarului, transcrisă de Popa 1930-

localitate necunoscută⁷⁷. De asemenea, trebuie să ne gândim la VASILE BAN, colaboratorul apropiat al lui Nicolae, în urma căruia semnează, pentru prima dată, la 1787-1788, execuția picturii murale de la Cuștelnic.

Despre primul nu mai avem alte informații. În 1789 Vasile Ban se dovedea însă capabil să preia, pe cont propriu, zugrăvirea altarului bisericii din Sub Pădure, semnând împreună cu fiul său Porfirie. Calitatea de părinte al unui copil care merita să fie menționat într-o pisanie induce o vârstă de minim 30 de ani, iar dacă adăugăm și originea din Feisa, practic nu-i mai putem evita vizitele în atelierul lui Iacov. Bănuim însă o participare a sa mai degrabă în calitate de cioplitor, completată cu timpul și cu stângace încercări de penel. Mânuierea cu pricepere a dălții i-a putut fi de mare folos lui Nicolae, și astfel s-ar explica debutul său târziu, abia spre sfârșitul anilor '80 ai veacului al XVIII-lea. De aceea presupunem că s-a inițiat în domeniul zugrăviei mai degrabă sub autoritatea colaboratorului decât sub cea a bătrânului și adeseori absentului părinte al acestuia.

Probabil că lista celor care au luat învățătură de la Iacov este mult mai lungă. În varianta reconstituită de noi, e posibil să lipsească din ea nume sonore, și ne gândim aici la icoanele lui Gavril Zugrav⁷⁸ și la cele ale lui Ștefan Popa Zugravul⁷⁹, la autorul anonim al icoanei *Sfântului Nicolae* aflată în patrimoniul Muzeului de Istorie din Blaj, datată 1774⁸⁰, la chipul din 1764 al *Pantocratorului* păstrat la Muzeul Etnografic al Transilvaniei⁸¹ și exemplele ar putea continua !

Dacă l-am judeca pe un meșter numai prin ceea ce a reușit să transmită ucenicilor săi, fără îndoială că măestrrii lui Iacov ar avea foarte mult de câștigat, dar Iacov însuși ar pierde, chiar dacă în discuție ar intra doar discipolii săi cei mai talentați. Căci aceștia, în cel mai bun caz, au zugrăvit imagini asemănătoare, inspirate de creația lui Iacov, dar niciodată la înălțimea prototipurilor. Chiar și Gheorghe și Nicolae, dacă nu ne-ar spune singuri că sunt fiii lui Iacov, cu certitudine opera nu le-ar trăda

1931, p. 262.

⁷⁷ Porumb 1998, p. 142.

⁷⁸ Pentru ilustrație vezi Porumb 2003, fig. 156, 158, 159; DVD/Gavrilă Zugravul/Boju/1.

⁷⁹ Pentru ilustrație vezi Porumb 1998, p. 406, Porumb 2003, fig. 155, 157; DVD/Ștefan Popa/București, respectiv Cluj.

⁸⁰ DVD/Anonim/Blaj/1.

⁸¹ Inv. nr. A 6087.

descendența. Dar secolul al XVIII-lea a fost o epocă a schimbării, indiferent de unghiul din care încercăm s-o privim. Iar formarea unui artist ține nu numai de ceea ce e capabil să transmită dascălul, ci și de talentul nativ al învățăcelului și de limita până la care acceptă el să devină un continuator al maestrului. Într-o lume în care gustul artistic s-a schimbat de mai multe ori, iar amprenta personală a devenit ceva subînțeles, elevii talentați și ambițioși au luat ce a fost mai bun și s-au străduit ca, prin contribuția proprie, să creeze ceva inconfundabil.

Aceste aparente nereușite nu scad însă cu nimic din valoarea dascălului Iacov comparativ cu zugravul Iacov sau cu ceilalți dascăli de zugravi contemporani. Dimpotrivă, în ambele ipostaze Iacov a fost la înălțime. Căci, pe de o parte, arta sa a fost cea care i-a atras pe învățăcei, iar, pe de altă parte, dintre ceilalți artiști români contemporani activi în Transilvania, doar fratele său Stan a mai reușit performanța de a crea o „școală“.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Iată-ne, în sfârșit, la capătul a ceea ce cu ușurință poate fi catalogat drept un lung șir de presupuneri și scenarii fanteziste ! Avem noroc că scrisul istoric, chiar și atunci când are șansa de a se baza pe o documentație solidă, nu reușește să transmită, în afara unei liste de date, nume și evenimente, decât adevărul autorului, punctul său de vedere vizavi de o realitate întotdeauna mult prea complexă și imposibil de surprins în toate aspectele ei pentru a face ca adevărul absolut, imuabil și irefutabil să fie accesibil consumatorilor acestei literaturi. Pornind de la acest neajuns al științei istorice și îmboldite de prăpastia care separă arta lui Iacov Zugravul, atâta câtă a supraviețuit, de omul care a creat-o, am considerat că, în limitele raționalului, adus și el pe cât posibil la limitele veacului al XVIII-lea, o biografie a sa poate fi reconstituită, cel puțin ca instrument de lucru sau ca exercițiu intelectual. Cel mai mare impediment, până la urmă, l-a constituit nu lipsa informațiilor, ci efuziunea speculativă care, uzând de aceleași dovezi, te poate duce la imagini contrare, în fața cărora te simți neputincios, nemaștiind de ce să te agăți să aduci, totuși, cumva, lucrurile la un numitor comun. Căci fiecare detaliu din viața artistului: nașterea, condiția socială, instrucția și formarea profesională, căsătoria, apartenența confesională, itinerariul peregrinării, faima artei sale, motivația stabilirii la Feisa, cei pe care la rândul său i-a învățat, moartea, toate stau sub semnul pluralității interpretative, iar legătura între diversele tablouri imaginate rămâne firavă, arareori probabilitatea trecând înaintea presupunerii, de certitudine neputând fi vorba nici măcar atunci când se discută atribuirea lucrărilor. Desigur, mai ales atribuirea ridică cele mai serioase semne de întrebare !

Ne vom lua inima în dinți, pentru ultima dată, și vom încerca să punem ordine în hățișul de păreri acumulat până aici, mai degrabă pentru a conferi liniaritate narațiunii decât din nevoia de a prezenta o poveste a noastră, preferând o versiune interpretativă care lasă cât mai multe ferestre deschise, pentru a suferi cât mai puțin atunci când vor fi găsite piesele lipsă din *puzzle*, dar mai ales din respect pentru inefabilul oricărei existențe umane.

Iacov Zugravul, fiul preotului Radu din Rășinari și al Anei, fratele lui Stan, destinat și el unei remarcabile cariere artistice, s-a născut cel mai târziu spre sfârșitul celui de-al doilea deceniu al veacului al XVIII-lea. Un reper pentru vârsta pe care o putea avea sunt cele două icoane realizate la 1739 pentru biserica din Șilea, a căror măiestrie a execuției presupune maturitate profesională și biologică.

Ucenicia și-a început-o pe lângă zugravii rășinăreni Popa Ivan și Nistor Dascălușul, de la care și-a însușit temeinice cunoștințe tehnice și a preluat vechile modele de icoane. Pentru desăvârșirea formației artistice a apelat la pictorul craiovean Hranite și la fiii săi, cu deosebire la Grigore, și nu este exclus să-l fi cunoscut și pe Andrei de la Hurez, pe care l-a putut întâlni în 1730 pe șantierul de la mănăstirea bănățeană Săraca. În preajma acestora trebuie căutate prototipurile figurilor cu care Iacov va popula, în 1747-1749, cupola catedralei din Blaj, precum și o serie de modele noi, foarte rafinate, cărora măiestria lui Iacov le va adăuga propria sa notă de distincție și delicatețe.

Învățarea unei asemenea meserii, a cărei practicare, la cotele la care a făcut-o Iacov, trebuie să fi fost foarte costisitoare, precum și calitatea de om liber, absolut necesară pentru a putea răspunde comanditarilor, coroborată cu aceea de fiu de preot, ni-l prezintă pe tânărul zugrav în mijlocul unui cerc elitist, material și intelectual vorbind, format în parte și din protipendada Blajului și care sigur a funcționat ca o sursă de comenzi aducătoare de venituri, dar a putut furniza și acele sugestii care să-l fi făcut pe Iacov să țină spre un statut social superior. Într-un asemenea mediu și cu asemenea merite era ușor să ajungi să-ți dorești o diplomă de noblețe, calitatea de „boier”, indiferent ce a presupus ea, fiind în cele din urmă asociată și ea numelui. De asemenea, era oarecum subînțeleasă alegerea unei consoarte dintre fiicele de preoți, unii dintre ei înstăriți, capabili să-și înzestreze odraslele cu cele necesare întemeierii unei gospodării solide, așa cum a fost popa Dumitru din Șilea, pe a cărui fiică, Maria, bănuim că a luat-o Iacov în căsătorie cândva în jurul anului 1739. A fost făcut astfel un important pas spre Feisa, așezarea definitivă aici datând, presupunem, din 1749, după încasarea plății cuvenite pentru zugrăvirea cupolei catedralei din Blaj. La acea dată familia lui Iacov număra deja cel puțin trei băieți, cel mai vârstnic fiind născut probabil în 1740.

Activitatea lui Iacov Zugravul, constând în icoane pe lemn, alte piese de cult, pictură murală și frescă, se datează începând de pe la 1730

până spre 1794 și cuprinde cel puțin 60 de comenzi cărora li se cunoaște data și destinatarul sau măcar unul dintre aceste elemente de identificare. Semnătura a fost frecventă, în sensul că, în general, Iacov a semnat cel puțin o piesă dintr-un ansamblu de lucrări, nu întotdeauna însă acestea au supraviețuit până astăzi sau măcar până la o cercetare minuțioasă a unui specialist.

În 1783, la o vârstă care trebuie să fi fost deja septuagenară, Iacov zugrăvea încă și supraveghea ucenici. Dar cât va mai fi putut profesa? Cât a mai trăit? Câți preoți s-au adunat la prohodul său? Cine i-a cerut „iertăciunile” și i-a rostit predica funebră? A fost ea aleasă din repertoriul aflat în circulație sau chiar s-a încumetat cineva să alcătuiască un „cuvânt la pogribania celui mai iscusit dintre zugravi”¹? Ori totul s-a petrecut în tăcere, într-un colț de cimitir străin, fără pompă și fără să se dea evenimentului proporțiile și însemnătatea cuvenite?

Niciuna din aceste întrebări nu are deocamdată răspuns. Totuși, biografia artistului care a fost chemat să pună amprenta Pravoslaviei pe zidurile catedralei înălțate sub semnul modernității occidentale, unind astfel simbolic credința Răsăritului cu cea a Apusului, nu a putut fi una obișnuită. În lipsa unor documente concludente, el rămâne însă un zugrav printre alții, iar efortul nostru recuperator doar un tardiv și inutil elogiu.

¹ Predicile funebre circulante în epocă erau specializate în funcție de vârstă, sex, condiție socială și, uneori, și profesională, iar rostirea lor era privită ca un semn de cinstire a defunctului, poziția sa într-o ierarhie valorică a comunității fiind astfel recunoscută și elogiată.

OPERA

Lucrările identificate sau atribuite lui Iacov Zugravul pe parcursul acestei cercetări vor fi prezentate ca ansambluri, în succesiunea lor cronologică, urmându-se din nou itinerarul propus, doar că acum creațiile nedatate vor fi inserate acolo unde ni s-a părut că se potrivesc mai bine stilistic. Deoarece fiecare poziție are un corespondent vizual pe DVD, cu câteva excepții pentru care nu am obținut permisiunea de ilustrare, descrierea se va limita la informațiile strict necesare. De asemenea, pentru că cea mai mare parte a icoanelor a fost deja publicată, am considerat oportună editarea în acest volum doar a operelor celor mai reprezentative, fotografiile digitale suplinind dealtfel orice inconvenient, inclusiv pe cele de ordin tipografic.

ante 1730

NERMIȘ (com. Archiș, jud. Arad)

1. *Maica Domnului cu Pruncul* (atribuire)

tempera pe lemn; 50 x 39 cm

Mănăstirea Arad-Gai, inv. nr. 334

DVD / Iacov Zugravul / Nermis / Maica Domnului

RĂPSIG (or. Bocsig, jud. Arad)

2. *Sfântul Nicolae* (atribuire)

tempera pe lemn; 49 x 36 cm

Mănăstirea Arad-Gai, inv. nr. 470

DVD / Iacov Zugravul / Rapsig / Sf. Nicolae

CUVIN (com. Ghioroc, jud. Arad)

3. *Arhanghelul Mihail* (atribuire)

tempera pe lemn; 40 x 29,5 cm

Mănăstirea Arad-Gai, inv. nr. 220

Medeleanu 1986, p. 45, fig. 40 (zugrav anonim din Munți Apuseni; datare în a doua jumătate a secolului XVIII)

DVD / Iacov Zugravul / Cuvin / Arh. Mihail

IGNEȘTI (jud. Arad)

4. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire), **fig. 1**

tempera pe lemn; 42 x 30 cm

Mănăstirea Arad-Gai, inv. nr. 787

Medeleanu 1986, p. 47, fig. 43 (zugrav anonim din Munți Apuseni; datare în a doua jumătate a secolului XVIII); Cristache-Panait 1989, p. 261 (neatribuită, nedatată)

DVD / Iacov Zugravul / Ignești / 1

5. Sfântul Nicolae (atribuire)

tempera pe lemn; 43 x 30,5 cm

Mănăstirea Arad-Gai, inv. nr. 786

Medeleanu 1986, p. 48, fig. 44 (zugrav anonim din Munți Apuseni; datare în a doua jumătate a secolului XVIII)

DVD / Iacov Zugravul / Ignești / 2

IOSĂȘEL (com. Gurahonț, jud. Arad)

6. Arhanghelul Mihail (atribuire)*Tehnică:* tempera pe lemn*Dimensiuni:* 45,5 x 39,5 cm*Loc de păstrare:* Mănăstirea Arad-Gai, inv. nr. 191*Locația pe DVD:* Iacov Zugravul / Iosasel / 1

cca 1730

BUTIN (com. Gătaia, jud. Timiș)

7. Nașterea Fecioarei Maria (atribuire)

tempera pe lemn; 40,5 x 30 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6242

Mureșianu 1973, p. 43 (zugrav anonim; datare în secolul XVII); Pârvulescu 1997, fig. 38 (neatribuită; datare în prima jumătate a secolului XVIII); Porumb 1998, p. 320 (atribuită lui Grigore Ranite; datare 1740-1745); Pârvulescu 2001, p. 26-27

DVD / Iacov Zugravul / Butin / 1

8. Intrarea în biserică a Maicii Domnului (atribuire)

tempera pe lemn; 40,5 x 30 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6237

Mureșianu 1973, fig. 25, p. 43 (zugrav anonim; datare în secolul XVII); Pârvulescu 1997, fig. 39 (neatribuită; datare în prima jumătate a secolului XVIII);

Porumb 1998, p. 320 (atribuită lui Grigore Ranite; datare 1740-1745);
Pârvulescu 2001, p. 26-27

DVD / Iacov Zugravul / Butin / 2

9. *Buna Vestire* (atribuire)

tempera pe lemn; 40,5 x 30 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6244

Mureșianu 1973, fig. 17, p. 44 (zugrav anonim; datare în secolul XVII); Pârvulescu 1997, fig. 40 (neatribuită; datare în prima jumătate a secolului XVIII);

Porumb 1998, p. 320 (atribuită lui Grigore Ranite; datare 1740-1745);

Pârvulescu 2001, p. 26-27

DVD / Iacov Zugravul / Butin / 3

10. *Nașterea lui Iisus* (atribuire)

tempera pe lemn; 40,5 x 29 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6238

Mureșianu 1973, fig. 6, p. 36 (zugrav anonim; datare în secolul XVII); Porumb 1998, p. 320 (atribuită lui Grigore Ranite; datare 1740-1745); Pârvulescu 2001, p. 26-27

DVD / Iacov Zugravul / Butin / 4

11. *Întâmpinarea Domnului* (atribuire)

tempera pe lemn; 40,5 x 30 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6240

Mureșianu 1973, p. 37 (zugrav anonim; datare în secolul XVII); Porumb 1998, p. 320 (atribuită lui Grigore Ranite; datare 1740-1745); Pârvulescu 2001, p. 26-27

DVD / Iacov Zugravul / Butin / 5

12. *Botezul lui Iisus* (atribuire)

tempera pe lemn; 40,5 x 30 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6243

Mureșianu 1973, p. 37 (zugrav anonim; datare în secolul XVIII [!]); Porumb 1998, p. 320 (atribuită lui Grigore Ranite; datare 1740-1745); Pârvulescu 2001, p. 26-27

DVD / Iacov Zugravul / Butin / 6

13. *Schimbarea la Față* (atribuire), **fig. 7**

tempera pe lemn; 40,5 x 29 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6246

DVD / Iacov Zugravul / Butin / 7

14. *Duminica Floriilor* (atribuire)

tempera pe lemn; 40,5 x 29,5 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6247
 Mureșianu 1973, fig. 49, p. 38 (zugrav anonim; dateare în secolul XVII);
 Ștefănescu 1981/a, p. 113; Porumb 1998, p. 320 (atribuită lui Grigore
 Ranite; dateare 1740-1745); Pârvulescu 2001, p. 26-27
 DVD / Iacov Zugravul / Butin / 8

15. Învierea lui Iisus (atribuire)

tempera pe lemn; 40,5 x 29 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6245
 Mureșianu 1973, p. 39 (zugrav anonim; dateare în secolul XVII); Porumb 1998, p. 320
 (atribuită lui Grigore Ranite; dateare 1740-1745); Pârvulescu 2001, p. 26-27
 DVD / Iacov Zugravul / Butin / 9

16. Înălțarea Domnului (atribuire), **fig. 8**

tempera pe lemn; 41 x 29,5 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6236
 Mureșianu 1973, p. 39 (zugrav anonim; dateare în secolul XVII); Porumb 1998, p. 320
 (atribuită lui Grigore Ranite; dateare 1740-1745); Pârvulescu 2001, p. 26-27
 DVD / Iacov Zugravul / Butin / 10

17. Sfânta Treime (atribuire)

tempera pe lemn; 40,5 x 30 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6239
 Mureșianu 1973, fig. 3, p. 33 (zugrav anonim; dateare în secolul XVII); Porumb
 1998, p. 320 (atribuită lui Grigore Ranite; dateare 1740-1745); Pârvulescu
 2001, p. 26-27
 DVD / Iacov Zugravul / Butin / 11

18. Adormirea Maicii Domnului (atribuire)

tempera pe lemn; 40,5 x 30 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișoarei, inv. nr. 6248
 Mureșianu 1973, p. 44 (zugrav anonim; dateare în secolul XVII); Pârvulescu 1997,
 fig. 41 (neatribuită; dateare în prima jumătate a secolului XVIII); Porumb
 1998, p. 320 (atribuită lui Grigore Ranite; dateare 1740-1745); Pârvulescu
 2001, p. 26-27
 DVD / Iacov Zugravul / Butin / 12

19. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire), **fig. 3**

datate prin analogie cu nr. 21
tempera pe lemn; 81,5 x 64 cm
Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 676
Dumitran, Cucui 2008/a, p. 48-49, cat. nr. 9
DVD / Iacov Zugravul / Silea / 1739 / Maica / 1-2

20. Iisus Pantocrator (atribuire), fig. 4

datate: „1739” – în colțul inferior drept

tempera pe lemn; 81,5 x 63,5 cm

inscripție: „Această sfântă icoană au făcut-o popa Dimitrie din Șilea pentru pomeana. Erei Dimitrie. Ereița Ana. 1739” – în partea inferioară

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 677

Hărdălău 1981, p. 398, 410; Porumb 1998, p. 172; Porumb 2003, p. 123; Dumitran,

Cucui 2007-2008, p. 142, fig. 1; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 44-45, cat. nr. 1;

Dumitran, Cucui 2008/c, p. 136

DVD / Iacov Zugravul / Silea / 1739 / Iisus / 1-2

1740

IERNUT (jud. Mureș), biserica de lemn dispărută

21. Maica Domnului cu Pruncul

semnătura: „Să să știe că aceste 4 icoane le-au făcut Iacov și cu David Zugravul” – pe picioarele tronului Fecioarei

datate: prin analogie cu icoana Sfântului Nicolae

tempera pe lemn; icoană dispărută

Popa 1930-1931, p. 277; Porumb 1998, p. 172, 176

22. Iisus Pantocrator

datate prin analogie cu icoana Sfântului Nicolae

tempera pe lemn; icoană dispărută

Popa 1930-1931, p. 277; Porumb 1998, p. 176

23. Arhanghelul Mihail

datate prin analogie cu icoana Sfântului Nicolae

tempera pe lemn; icoană dispărută

Popa 1930-1931, p. 277; Porumb 1998, p. 176

24. Sfântul Nicolae

datate: 1740

tempera pe lemn; icoană dispărută

Popa 1930-1931, p. 277, fig. 11; Porumb 1998, p. 172, 176

25. *Pictura absidei altarului* (atribuită)

datare prin analogie cu icoana Sfântului Nicolae

tempera pe lemn și pânză; dispărută

Popa 1930-1931, p. 261, fig. 4; Porumb 1998, p. 176

DVD / Iacov Zugravul / Iernut / 1-2 (reproduceri după fotografia lui Atanasie Popa din 1930, păstrată la MNIT-CMIT, nr. C3/4716)

cca 1740

PIETROASA (com. Moldovenești, jud. Cluj)

26. *Arhanghelul Mihail* (atribuire), **fig. 15**

datare în raport cu icoanele din 1739 de la Șilea și comanda din 1742 de la Turda

tempera pe lemn; 79,5 x 53 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, inv. nr. 194

Chiriac 1996, p. 57-59, 77 (nota 136), fig. 50 (atribuită lui David de la Curtea de Argeș)

DVD / Iacov Zugravul / Pietroasa / 1-2

CETATEA DE BALTĂ (jud. Alba)

27. *Sfântul Nicolae* (atribuire), **fig. 13**

datare prin analogie cu icoana din 1740 de la Iernut (vezi Popa 1930-1931, p. 277, fig. 11)

tempera pe lemn; 58 x 37 cm

Parohia Ortodoxă Cetatea de Baltă

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 58-59, cat. nr. 24

DVD / Iacov Zugravul / Cetatea de Baltă / 1-2

LUNA (jud. Cluj)

28. *Înălțarea Domnului*

semnătura: „David Zugr[af] [...] Iacov Z[ugraf]” – în partea inferioară

datare prin analogie cu icoanele din 1740 de la Iernut

tempera pe lemn; 47,5 x 38 cm

inscripție: „Dimitrie Suciu au plătit, din Țara Leșască [... – ilizibil]” – în partea inferioară

Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca, inv. nr. 8220

descriere: scena se desfășoară pe cele două registre consacrate, separate de un șir de munți: deasupra, Iisus în veșminte albe, reprezentat în cearcănul susținut de arhangheli, dedesubt, în mijlocul apostolilor, Maica Domnului, susținută și ea de arhangheli în veșminte albe tivite cu aur; chipurile se regăsesc în icoana *Adormirii Maicii Domnului* de la Ciunga, semn că autorul este doar

Iacov; fondul icoanei a fost aurit; predomină culorile deschise, în special portocaliul și albul

29. Intrarea în biserică a Maicii Domnului (atribuire)

datare prin analogie cu icoanele din 1740 de la Iernut

tempera pe lemn; 48 x 38 cm

inscripție: „Dicu, Ion, Ioană” – în partea inferioară

Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca, inv. nr. 8219

descriere: scena se desfășoară pe cele două registre consacrate: în partea inferioară, în stânga, Marele Preot o primește pe Fecioara adusă de Ioachim și Ana și un grup de însoțitori; deasupra, stând sub baldachin, Fecioara primește hrană de la înger; fondul a fost aurit; colorit similar cu al icoanei precedente

1742

TURDA (jud. Cluj), biserica „unită din sus”

30. Maica Domnului cu Pruncul

semnătură și datare comune cu ale icoanei Sfântului Nicolae

tempera pe lemn; icoană dispărută

Porumb 1971, p. 607; Porumb 1978, p. 112

31. Deisis

semnătura: „Iacov Zugr.” – pe mâneca tunicii lui Iisus

datare prin analogie cu icoana Sfântului Nicolae

tempera pe lemn

inscripție: „Această sf[ântă] icoană s-au făcut de robul lui Dumnezeu Ion Roman Murariu” – în partea inferioară

loc de păstrare necunoscut

Iorga 1906, p. 196; Porumb 1971, p. 607; Porumb 1978, p. 112; Porumb 1998, p. 172

32. Sfântul Nicolae, fig. 14

semnătura: „Iacov Zugraf” – în partea inferioară, central

datare: „Mes[ița] dec[embrie], 9 zile, 1742” – în partea inferioară, stânga

tempera pe lemn; 80 x 56 cm

inscripție: „† Să să știe că aceste 2 sfinte icoane, chipul Precisti[i] și a lui Sfetâi Nicolae, s-au făcut cu toată cheltuiala robului [!] lui Dumnezeu Nicolae Dumitru. Ivașcu” – în partea inferioară

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, inv. nr. 275

Iorga 1906, p. 196, nr. 689; Porumb 1971, p. 607, 612, fig. 2; Porumb 1978, p. 112; Porumb 1983-1984/a, pl. LXV; Porumb 1998, p. 171-172; Porumb 2003, p.

123; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 60-61, cat. nr. 25
DVD / Iacov Zugravul / Turda / 1-4

1743

RĂDEȘTI (jud. Alba)

33. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire), **fig. 17**

datare prin analogie cu icoana Deisis

tempera pe lemn; 71 x 42,5 cm

inscripție: „Pomeni Gospodi Medria Salomie, Zaharie” – în partea inferioară
Protopopiatul Ortodox Aiud

Cristache-Panait 1987, p. 115-116 (atribuită lui Toader Zugravul); Dumitran, Cucui
2008/c, p. 127-128, 138

DVD / Iacov Zugravul / Rădești / Maica / 1-2

34. Deisis (atribuire)

datare: „Mesița mai, 21 dni, 1743” – în partea inferioară; „1743” – pe mâneca
tunicii lui Iisus

tempera pe lemn; 72 x 42 cm

inscripție: „Să să știe că această sfântă icoană s-au făcut de robul lui Dumnezeu
Bucur Ion cu soțul dumisale” – în partea inferioară

Protopopiatul Ortodox Aiud

Cristache-Panait 1987, p. 116 (atribuită lui Toader Zugravul); Dumitran, Cucui
2008/c, p. 126, 136

DVD / Iacov Zugravul / Rădești / Deisis / 1-3

35. Sfântul Nicolae (atribuire)

datare prin analogie cu icoana Deisis

tempera pe lemn; 70 x 38,5 cm

Protopopiatul Ortodox Aiud

Cristache-Panait 1987, p. 117 (atribuită lui Toader Zugravul); Dumitran, Cucui
2008/c, p. 128, 140

DVD / Iacov Zugravul / Rădești / Sf. Nicolae / 1-2

36. Nașterea Fecioarei Maria (atribuire)

datare prin analogie cu icoana Deisis

tempera pe lemn; icoană dispărută

Cristache-Panait 1987, p. 117 (atribuită lui Toader Zugravul)

37. Intrarea în biserică a Maicii Domnului (atribuire)

datare prin analogie cu icoana Deisis

tempera pe lemn; 33 x 25 cm

Protopopiatul Ortodox Aiud

Cristache-Panait 1987, p. 117 (atribuită lui Toader Zugravul); Dumitran, Cucui
2008/c, p. 128-129, 152

DVD / Iacov Zugravul / Rădești / prăznicare / 1a-c

38. Înălțarea lui Iisus (atribuire)

datare prin analogie cu icoana Deisis

tempera pe lemn; 34 x 24,5 cm

Protopopiatul Ortodox Aiud

Cristache-Panait 1987, p. 117 (atribuită lui Toader Zugravul); Dumitran, Cucui
2008/c, p. 128-129, 151

DVD / Iacov Zugravul / Rădești / prăznicare / 2a-d

39. Uși împărătești (atribuire)

tema: Buna Vestire

datare: „1743” – pe placa stângă

tempera pe lemn; 148 x 81 cm

inscripție: „Să să știe că aceste dveri le-au făcut robul lui Dumnezeu Medria.
1743” – pe placa stângă

Protopopiatul Ortodox Aiud

Cristache-Panait 1987, p. 116-117 (atribuite lui Toader Zugravul); Dumitran, Cucui
2008/c, p. 125-126, 144

DVD / Iacov Zugravul / Rădești / uși împărătești / 1-5

40. Cruce de tetrapod (atribuire)

datare prin analogie cu celelalte piese datate

tempera pe lemn; 55 x 36 cm

Parohia Ortodoxă Rădești

Cristache-Panait 1987, p. 117 (atribuită lui Toader Zugravul); Dumitran, Cucui
2008/c, p. 129, 148-150

DVD / Iacov Zugravul / Rădești / cruce / 1-2

SINTEȘTI (com. Margina, jud. Timiș)

41. Maica Domnului cu Pruncul, fig. 2

semnătura: „Ia[cov] Zugraf” – pe mediana dreaptă

datare: „1743” – pe mediana stângă

tempera pe lemn; 45 x 37 cm

inscripție: „P[omeni] G[ospodi] Toader cu[...] – indescifrabil” – pe mediana stângă
Muzeul de Artă, Timișoara, inv. nr. PMT 985

Pârvulescu 1994, p. 465, 467-468, cat. nr. 4, p. 485, foto 5; Pârvulescu 1997, p. 13,
fig. 10; Efremov 2003, p. 154, 231, cat. nr. 167; Pârvulescu 2002, p. 25-26;

Pârvulescu 2004, p. 16-17, cat. nr. 13; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 50-51, cat. nr. 10; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 138
DVD / Iacov Zugravul / Sintesti / 1-3

cca 1743-1750

SILIVAȘ (com. Hopârta, jud. Alba)

42. *Maica Domnului cu Pruncul* (atribuire)

datare prin analogie cu icoanele de la Sintești și Rădești
tempera pe lemn; 73 x 52 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 579

Cristache-Panait 1984, p. 83, fig. 17; Cristache-Panait 1987, p. 74 (atribuită lui Toader Zugravul); Porumb 1998, p. 171; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 50-51, cat. nr. 11

DVD / Iacov Zugravul / Silivas / Maica / 1-2

43. *Deisis* (atribuire)

tempera pe lemn; 672 x 52 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 583

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 44-45, cat. nr. 2

DVD / Iacov Zugravul / Silivas / Deisis / 1-2

ȘILEA (com. Fărău, jud. Alba)

44. *Maica Domnului cu Pruncul* (atribuire)

datare prin analogie cu icoanele de la Sintești și Rădești
tempera pe lemn; 41 x 33 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 675

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 54, cat. nr. 16

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / Maica / 1

45. *Nașterea Fecioarei Maria* (atribuire)

datare prin comparație cu celelalte icoane de la Șilea
tempera pe lemn; 44 x 32,5 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 670

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / praznicare / 1

46. *Intrarea în biserică a Maicii Domnului* (atribuire), **fig. 9**

datare prin comparație cu celelalte icoane de la Șilea
tempera pe lemn; 43,5 x 31 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 668

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / praznicare / 2

47. *Buna Vestire* (atribuire)

datare prin comparație cu celelalte icoane de la Șilea

tempera pe lemn; 43,5 x 34 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 673

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / praznicare / 3

48. *Întâmpinarea Domnului* (atribuire)

datare prin comparație cu celelalte icoane de la Șilea

tempera pe lemn; 43,5 x 31 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 666

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / praznicare / 4

49. *Botezul lui Iisus* (atribuire)

datare prin comparație cu celelalte icoane de la Șilea

tempera pe lemn; 44 x 34,5 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 664

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / praznicare / 5

50. *Schimbarea la Față* (atribuire)

datare prin comparație cu celelalte icoane de la Șilea

tempera pe lemn; 43,5 x 34,5 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 671

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / praznicare / 6

51. *Învierea lui Lazăr* (atribuire), **fig. 10**

datare prin comparație cu celelalte icoane de la Șilea

tempera pe lemn; 44 x 33,5 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 672

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / praznicare / 7

52. *Duminica Floriilor* (atribuire)

datare prin comparație cu celelalte icoane de la Șilea

tempera pe lemn; 43,5 x 31 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 674

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / praznicare / 8

53. *Învierea lui Iisus (Pogorârea la iad)* (atribuire)

datare prin comparație cu celelalte icoane de la Șilea

tempera pe lemn; 43,5 x 34 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 667

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / praznicare / 9

54. Înălțarea Domnului (atribuire), **fig. 11**

datare prin comparație cu celelalte icoane de la Șilea

tempera pe lemn; 44 x 33 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 665

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / praznicare / 10

55. Sfânta Treime (atribuire)

datare prin comparație cu celelalte icoane de la Șilea

tempera pe lemn; 44 x 32 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 669

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / praznicare / 11

56. Uși împărătești (atribuire)

tema: Buna Vestire, cei patru Evangheliști

datare prin comparație cu icoanele de la Șilea

tempera pe lemn; 139 x 64 cm

Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia

Cristache-Panait 1987, p. 67; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 64-65, cat. nr. 32

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1743-1750 / usi

HOPÂRTA (jud. Alba)

57. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

datare în raport cu lucrările de la Silivaș

tempera pe lemn; 77,5 x 53 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 578

Cristache-Panait 1984, p. 84, fig. 19; Cristache-Panait 1987, p. 73

DVD / Iacov Zugravul / Hoparta / 1

MEȘCREAC (com. Rădești, jud. Alba)

58. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

datare în raport cu lucrările de la Rădești

tempera pe lemn; 70 x 47 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 207

Cristache-Panait 1987, p. 114 (atribuită lui Toader Zugravul); Porumb 1998, p. 424; Porumb 2003, p. 137 (atribuită lui Toader Zugravul); Dumitran, Cucui

2008/a, p. 52-53, cat. nr. 13; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 130, 147.

DVD / Iacov Zugravul / Mescreac / Maica / 1-2

59. Uși împărătești (atribuire)

tema: Buna Vestire – la exterior; decor geometric – la interior

datare în raport cu lucrările de la Rădești

tempera pe lemn; 109 x 72/74 cm

Parohia Ortodoxă Rădești

Cristache-Panait 1987, p. 116-117 (atribuite lui Toader Zugravul); Dumitran, Cucui 2008/c, p. 129-130, 146-147

DVD / Iacov Zugravul / Mescreac / uși împaratești / 1-4

PROVENIENȚĂ NECUNOSCUTĂ

60. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

datare prin analogie cu ușile împărătești de la Rădești

tempera pe lemn; 29 x 26 cm

inscripție: „[...] Simion, Anghilina [... - ilizibil] – pe ramă, în partea inferioară; „Ioa[n]” – pe ramă, în partea dreaptă

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj, inv. nr. 1199

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 50-51, cat. nr. 12

DVD / Iacov Zugravul / Blaj / muzeu / Maica / 1a-b

61. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

datare prin analogie cu ușile împărătești de la Rădești

tempera pe lemn

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj

DVD / Iacov Zugravul / Blaj / muzeu / Maica / 2a-b

1744

BĂRDEȘTI (com. Sântana de Mureș, jud. Mureș)

62. Maica Domnului cu Pruncul (menționată în inscripția de pe icoana Arhanghelului Mihail)

tempera pe lemn; icoană dispărută

63. Arhanghelul Mihail (atribuire)

datare: „1744” – pe lama sabiei, cu cifre, și în partea inferioară a icoanei, cu slove și cifre

tempera pe lemn

inscripție: „Aceste sfinte 2 icoane și cruce să știe că le-u făcut toț săteni[i] din Bărdăș, în[...] – indescifrabil] Arha[n]ghel și [Prec]lista, leat 1744” (anul scris de două ori, cu slove și cifre) – în partea inferioară

Mănăstirea Recea

Popa 1932-1938, p. 78; Cristache-Panait 1987, p. 282 (atribuită lui Toader Zugravul);

Dumitran, Cucui 2008/c, p. 131-132, 142

DVD / Iacov Zugravul / Bărdești / 1-2

64. Cruce (menționată în inscripția de pe icoana Arhanghelului Mihail)
tempera pe lemn; piesă dispărută

1745

ȘILEA (com. Fărău, jud. Alba)

65. Sfântul Nicolae

semnătura: „De mâna lui Iacov Zugrav” – pe piciorul drept al tronului

datare: „1745” – în partea inferioară, deasupra postamentului pentru picioare
tempera pe lemn; 84,5 x 57 cm

inscripție: „Pomeni Gospodi Dimitrie erei, ereița ego Anuță” – pe piciorul stâng
al tronului

Protopopiatul Ortodox Aiud

Cristache-Panait 1987, p. 67; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 60-61, cat. nr. 26;

Dumitran, Cucui 2008/c, p. 140

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / 1745 / 1-4

1746

PETEA (com. Band, jud. Mureș)

66. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire), **fig. 19**

datare comună cu a icoanei Deisis

tempera pe lemn; 86 x 61 cm

Parohia Ortodoxă Petea

Todea 1979, p. 153, pl. XCVI/2 (atribuită lui Toader Zugravul); Porumb 1998, p.
423 (atribuită lui Toader Zugravul); Dumitran, Cucui 2008/c, p. 131, 138

DVD / Iacov Zugravul / Petea / Maica / 1-4

67. Deisis (atribuire), **fig. 20**

datare: „1746, fev[ruarie], 8 zile” – pe dosul icoanei

tempera pe lemn; 85 x 61 cm

inscripție: „† Să să știe că aceste icoane, H[risto]s și Precista, le-au plătit Pălaghie
Onea, Horgoși Lica, Buhuța Ion, Giurca Vasilie. 1746, fev[ruarie], 8 zile, la
Horgoși Lica în casă” – pe dosul icoanei

Parohia Ortodoxă Petea

Todea 1979, p. 152, pl. XCIV (atribuită lui Toader Zugravul); Cristache-Panait
1987, p. 168 (atribuită lui Toader Zugravul); Dumitran, Cucui 2008/c, p.
131, 136

DVD / Iacov Zugravul / Petea / Deisis / 1-4

PATA (com. Apahida, jud. Cluj)

68. Icoane împărătești

semnătura și datarea consemnate de Ștefan Meteș

piese dispărute

Ștefan Meteș, *Note despre zugravii bisericilor române*, Sibiu, 1932, p. 11, *apud* Porumb 1998, p. 172, 282

CIUNGA (azi Uioara de Jos, or. Ocna Mureș, jud. Alba)

69. Deisis

semnătura: „Iacov Zugraf” – pe soclul tronului

datare prin analogie cu icoana Sfântului Nicolae

tempera pe lemn; 71 x 51 cm

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj, inv. nr. 1198

Porumb 1976/a, p. 105-106; Hărdălău 1981, p. 398, 410; Porumb 1998, p. 172;

Porumb 2003, p. 123; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 46-47, cat. nr. 6

DVD / Iacov Zugravul / Ciunga / Deisis / 1-4

70. Arhanghelul Mihail (atribuire)

datare prin analogie cu icoana Sfântului Nicolae

tempera pe lemn; 47 x 31,5 cm

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj, inv. nr. 1202

Porumb 1976/a, p. 105-106; Hărdălău 1981, p. 398, 410; Porumb 1983-1984/a, pl.

LXV; Porumb 1998, p. 172; Porumb 2003, p. 123; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 56-57, cat. nr. 21

DVD / Iacov Zugravul / Ciunga / Arh. Mihail / 1-2

71. Sfântul Nicolae

semnătura: „Iacov Zugraf” – pe soclul tronului

datare: „1746” – pe mediana dreaptă, ascunsă în decorul tronului

tempera pe lemn; 74 x 55 cm

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj, inv. nr. 1201

Porumb 1976/a, p. 105-106; Hărdălău 1981, p. 398, 410; Porumb 1983-1984/a, pl.

LXV; Porumb 1998, p. 171-172; Porumb 2003, p. 123; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 60-61, cat. nr. 27

DVD / Iacov Zugravul / Ciunga / Sf. Nicolae

72. Adormirea Maicii Domnului (atribuire), **fig. 12**

datare prin analogie cu icoana Sfântului Nicolae; pe dosul icoanei a fost notat în 1932 numele „Iacov Zugrav” și anul „1746”

tempera pe lemn; 53 x 38

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj, inv. nr. 1204

Porumb 1976/a, p. 105-106; Hărdălău 1981, p. 398, 410; Porumb 1998, p. 172;

Porumb 2003, p. 123, fig. 115; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 62-63, cat. nr. 30;
Dumitran, Cucui 2008/c, p. 153

DVD / Iacov Zugravul / Ciunga / Adormirea Maicii Domnului / 1-5

ȘILEA (com. Fărău, jud. Alba)

73. Maica Domnului cu Pruncul, fig. 5

semnătura: „Iacov Zugraf” – pe piciorul drept al tronului

datare: „1746” – pe piciorul drept al tronului

tempera pe lemn; 83,5 x 58,5 cm

inscripție: „Pomeni Gospodi Iacov Zugraf i Maria ego. 1746” – pe piciorul drept al tronului

Protopopiatul Ortodox Aiud

Cristache-Panait 1987, p. 67 (datată 1776); Hărdălău 1981, p. 398 (datată 1776);

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 52-53, cat. nr. 15; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 138

DVD / Iacov Zugravul / Silea / 1746 / Maica / 1-4

74. Arhanghelul Mihail (atribuire), fig. 6

datare: „1746” – pe mâneca de la mâna dreaptă

tempera pe lemn; 84 x 59 cm

inscripție: „† Pomeni Gospodi Dumitru erei i Anuța ereița. 1746” – pe mâneca de la mâna dreaptă

Protopopiatul Ortodox Aiud

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 58, cat. nr. 22; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 142

DVD / Iacov Zugravul / Silea / 1746 / Arh. Mihail / 1-2

cca 1746-1751

BOTENI (com. Mociu, jud. Cluj)

75. Arhanghelul Mihail (atribuire)

datare în raport cu lucrările de la Pata

tempera pe lemn; 78 x 56 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, inv. nr. 200

DVD / Iacov Zugravul / Boteni / 1

SĂLCUȚA (com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud)

76. Sfântul Nicolae (atribuire)

datare pe baza manierei de execuție, similară icoanelor din anii '40

tempera pe lemn; 41 x 30 cm

Protopopiatul Ortodox Bistrița, inv. nr. 360

DVD / Iacov Zugravul / Salcuta / 1-2

BLAJ (jud. Alba)

77. *Pictura cupolei bisericii catedrale, fig. 29-30*

structura tematică: în lanternou – așezați pe două registre, Proorocii (sub arcade) și Apostolii;

pe cupolă, ordonate în patru registre, următoarele scene:

registru 1 – Iisus Mare Arhiereu, papa Silvestru [I], papa Grigore [Dialogul], papa Clement [I], papa Martin [I, Mărturisitorul], papa Ipolit, papa Leon [cel Mare], papa Atanasie, papa Ioan (al VIII-lea)

registru 2 – Liturghia îngerească

registru 3 – ciclul praznicelor: *Nașterea Fecioarei Maria, Intrarea în biserică a Maicii Domnului, Buna Vestire, Nașterea lui Iisus, Botezul lui Iisus, Întâmpinarea Domnului, Duminica Floriilor, Învierea lui Iisus (Pogorârea la iad), Înălțarea lui Iisus, Sfânta Treime, Schimbarea la Față, Adormirea Maicii Domnului*

registru 4 – *Duminica Mironosițelor, Duminica Slăbănogului, Duminica Samaritanenilor, Duminica Orbului, Când Hristos au mers la Zahei, Când au slobozit bolnavul să meargă la Hristos, Când au adus la Hristos doi îndrăciți și au intrat în porci, Pilda bogatului care i s-au înmulțit rodule, Hristos au tămădui umflatul, Când au blestemat Hristos smochinul, Când au fost Hristos în casa lui Simon bubosul, Duminica Tomii*

semnătura: „Iacov Zugraf” – în lanternou, sub picioarele Apostolului Simon

dată: „1749” – semnalată cu prilejul lucrărilor de restaurare

frescă

Grama 1885, p. 350 („pictor primitiv”); Bunea 1900, p. 25 (datarea picturii în 1748); Iorga 1977, p. 235 („picturi foarte bune, din timpurile întemeierii”); Porumb 1998, p. 44 („pictor din Țara Românească de factură brâncovenească”); Porumb 2002, p. 174, nota 8 (prima semnalare bibliografică a semnăturii zugravului și datării 1749); Tatai-Baltă 2005, p. 8; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 9-10

DVD / Iacov Zugravul / Blaj / catedrala

ȘILEA (com. Fărău, jud. Alba)

78. *Deisis*

semnătura: „Iacov Zugraf” – pe tivul mantiei, în partea dreaptă

dată: „1749” – pe omofor, deasupra mâinii care ține cartea

tempera pe lemn; 83,5 x 56,5 cm

inscripție: „Dumitru erei” – pe omofor, deasupra datării

Protopopiatul Ortodox Aiud

Cristache-Panait 1987, p. 67; Dumitran, Cucui 2007-2008, p. 143, fig. 2; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 48, cat. nr. 7
DVD / Iacov Zugravul / Silea / 1749 / 1-3

1751

FEISA (jud. Alba)

79. *Pictura murală a bisericii*

atribuire și datare pe baza unei mențiuni documentare care plasează în acest an renovarea și pictarea bisericii (Miron 2004, p. 326)
probabil frescă; dispărută odată cu demolarea bisericii
Dumitran, Cucui 2007-2008, p. 153-154; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 14

1752

GALDA DE JOS (jud. Alba)

80. *Pictură murală* (atribuire)

structura tematică: pe bolta altarului este reprezentată Sfânta Treime într-un trup, chipul trigeminat al lui Iisus încunurat de nimbul triunghiulat al Tatălui fiind flancat de patru heruvimi; în jurul său proorocii și doi arhangheli o înconjoară pe Maica Domnului așezată pe tron, cu Pruncul pe brațe; pe pereți sunt redați sfinți ierarhi și arhidiaconii

datare: „Ani Domnului 1752, iulie 1” – la proscomidiar

frescă; absida altarului vechii biserici de zid

Iorga 1929, p. 26; Porumb 1980, p. 520, 528 (neatribuită); Cristache-Panait 1984, p. 83-84 (atribuită lui Iacov din Feisa, zugrav cu identitate diferită de Iacov din Rășinari); Dumitran, Cucui 2007-2008, p. 159-164

DVD / Iacov Zugravul / Galda de Jos / 1752

1753-1754

CUCI (jud. Mureș)

81. *Iisus Pantocrator*

semnătura: „Iacov Zugr.” – pe mâneca tunicii, alături de datare

datare: „1753” – pe mâneca tunicii

tempera pe lemn; 74 x 55 cm

Protopopiatul Ortodox Târgu-Mureș

Cristache-Panait 1987, p. 205; Porumb 1998, p. 172; Porumb 2003, p. 123; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 44-45, cat. nr. 3; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 136

DVD / Iacov Zugravul / Cuci / Iisus / 1-3

82. Sfântul Nicolae (atribuire)

date: „1754” – pe mediana dreaptă și pe dosul icoanei

tempera pe lemn; 67 x 51

inscripție: „Pomeni Gospodi Dumitru, Ioan” – pe mediana stângă; „H[risto]s și

Precesta¹ și crucea sânt date de jupân Dumitru din Petrila la Cuci. 1754”

– pe dosul icoanei

Parohia Ortodoxă Orosia

Cristache-Panait 1987, p. 205; Porumb 1998, p. 172; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 130-131, 140

DVD / Iacov Zugravul / Cuci / Sf. Nicolae / 1-2

83. Arhanghelul Mihail (atribuire)

date: 1753-1754 – prin analogie cu celelalte icoane

tempera pe lemn; 79,5 x 59,5 cm

Parohia Ortodoxă Orosia

Cristache-Panait 1987, p. 205 (atribuită lui Toader Zugravul); Porumb 1998, p. 172; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 130-131, 142

DVD / Iacov Zugravul / Cuci / Arh. Mihail / 1-2

1755

TIOCU DE JOS (com. Cornești, jud. Cluj)

84. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire), **fig. 21**

date: prin analogie cu icoana Deisis

tempera pe lemn; 81 x 60 cm

Parohia Ortodoxă Tiocu de Jos

Porumb 1971, p. 607; Porumb 1998, p. 172

DVD: Iacov Zugravul / Tiocu de Jos / Maica / 1-4

85. Deisis, fig. 22

semnătura: „Iacov Zug.” – pe Evanghelie

date: „1755” – cu slove și cifre, pe Evanghelie

tempera pe lemn; 86 x 61 cm

Parohia Ortodoxă Tiocu de Jos

Porumb 1971, p. 613, fig. 3; Porumb 1976/a, fig. 11; Porumb 1998, p. 171-172; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 14-15

DVD / Iacov Zugravul / Tiocu de Jos / Deisis / 1-4

¹ Icoană realizată de Toader Zugravul, păstrată la Parohia Ortodoxă Cuci; pentru imaginea ei vezi Dumitran, Cucui 2008/c, p. 139.

CUȘTELNIC (or. Târnăveni, jud. Mureș)

86. Pictură murală (atribuire)

structura tematică: pe bolta altarului Sfânta Treime într-un trup, dedesubt grupați câte doi, proorocii Isaia și Moise și Daniil și Iezechiel și Arhanghelii Mihail și Gavriil încadrând-o pe Maica Domnului ca împărăteasă a cerurilor, redată în picioare, cu Pruncul în brațe; la proscomidiar Viziunea Patriarhului Petru; pe pereți sfinți arhieriei și arhidiaconi; pe dosul iconostasului Jertfa lui Avraam

dată: „1756” – la proscomidiar

tempera pe lemn și pânză

inscripție: „† Pomealnicul lui Gania Pătru, care au muncit și au cheltuit mult la această s[fân]tă besearică și oltariul au zugrăvit: † Pătru, Andonie, Macavei, Mărie, Pătru, Toader, Măria, Măria, Todor, Ioan, Ion și tot neamul lor să să pomenească. Fiind îndemnător Popa Gheorghie, preot satului. 1756” – la proscomidiar

absida altarului bisericii de lemn cu hramul „Sfântul Nicolae”

Cristache-Panait 1984, p. 84; Cristache-Panait 1987, p. 210-213 (în ambele cazuri atribuită lui Iacov din Feisa, zugrav cu identitate aparte față de Iacov din Rășinari); Man 2004, p. 246-247; Dumitran A. 2007, p. 284, 291, 299, fig. 10; Dumitran, Cucui 2007-2008, p. 166-171; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 11, fig. 8, p. 15

DVD / Iacov Zugravul / Cuștelnic

FĂRĂU (jud. Alba)

87. Maica Domnului cu Pruncul

semnătura: „Iacov Zug.” – pe ramă, în partea stângă, jos

dată: „Mesița octovrie 14 zile, în anu 1758” – pe ramă, în partea stângă

tempera pe lemn; 87 x 66 cm

inscripție: „Să să știe că această [...] – ilizibil] cu soțul său au plătit de o zugrăvit [...] creștină cu soțul său Achim ca să le fie pomană lor și părinților și cu soțul ei Vasile” [*sic* !] – pe ramă

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 357

Hărdălău 1981, p. 398, 410; Cristache-Panait 1987, p. 62; Porumb 1998, p. 172;

Porumb 2003, p. 123; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 52-53, cat. nr. 14

DVD / Iacov Zugravul / Fărău / Maica / 1-2

88. Iisus Pantocrator (atribuire)

dată: prin analogie cu icoana Maicii Domnului

tempera pe lemn; 89,5 x 66 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 356

Hărdălău 1981, p. 410; Cristache-Panait 1987, p. 62; Porumb 1998, p. 172; Porumb 2003, p. 123; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 46, cat. nr. 4

DVD / Iacov Zugravul / Fărău / Iisus / 1-2

PROVENIENȚĂ NECUNOSCUTĂ

89. Cuvioasa Paraschiva (atribuire)

datate: „1758” – pe mediana icoanei

tempera pe lemn; 52,5 x 32,5 cm

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj, inv. nr. 1204

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 14, fig. 16

DVD / Iacov Zugravul / Blaj / muzeu / Cuv. Paraschiva / 1-2

1759

HEREPEA (com. Adămuș, jud. Mureș)

90. Arhanghelul Mihail (atribuire)

datate prin analogie cu icoana Sfântului Nicolae

tempera pe lemn

Protopopiatul Ortodox Târgu-Mureș

DVD / Iacov Zugravul / Herepea / Arh. Mihail / 1-2

91. Sfântul Nicolae (atribuire)

datate: „1759” – pe mediana icoanei

tempera pe lemn

Protopopiatul Ortodox Târgu-Mureș

DVD / Iacov Zugravul / Herepea / Sf. Nicolae / 1-2

1760

ALECUȘ (com. Șona, jud. Alba)

92. Deisis

semnătura: „Iacov Zugraf” – pe omofoar

datate: „1760” – pe omofoar

tempera pe lemn; 84 x 61 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 62

Porumb 1998, p. 171-172, Porumb 2003, fig. 112, p. 124; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 48-49, cat. nr. 8

DVD / Iacov Zugravul / Alecus / 1-3

SÂNBENEDIC (com. Fărău, jud. Alba)

93. Sfântul Nicolae (atribuire)

datare pe baza mențiunilor documentare despre reconstrucția bisericii în 1760
(Miron 2004, p. 326)

tempera pe lemn; 51 x 41 cm

Protopopiatul Ortodox Aiud

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 62, cat. nr. 28

DVD / Iacov Zugravul / Sanbenedic / Sf. Nicolae / 1

CIUMBRUD (or. Aiud, jud. Alba)

94. Sfântul Nicolae (atribuire)

datare pe baza mențiunilor documentare despre construirea bisericii în 1758
(Miron 2004, p. 332)

tempera pe lemn; 47,5 x 33 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 79

Cristache-Panait 1987, p. 38; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 62-63, cat. nr. 29

DVD / Iacov Zugravul / Ciumbrud / 1-2

PROVENIENȚĂ NECUNOSCUTĂ

95. Sfântul Nicolae (atribuire)

datare prin analogie cu celelalte icoane ale Sfântului Nicolae

tempera pe lemn

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj

DVD / Iacov Zugravul / Blaj / muzeu / Sf. Nicolae / 1-2

96. Sfântul Nicolae (atribuire)

datare prin analogie cu celelalte icoane ale Sfântului Nicolae

tempera pe lemn; 59 x 38,5 cm

Mănăstirea Râmeț, inv. nr. 24

DVD / Iacov Zugravul / Ramet / 1-2

PIANU DE SUS (com. Pianu, jud. Alba)

97. Pictură murală (atribuire), **fig. 31-33**

structura tematică: în altar, pe boltă Sfânta Treime, apoi, de o parte și de alta, Soborul Arhanghelilor și Maica Domnului ca regină a cerurilor, șezând pe tron cu Pruncul în brațe, flancată de Arhanghelii Mihail și Gavriil; pe pereți sfinți arhierei; în naos, bolta a fost ocupată de mai multe medalioane

din care se mai păstrează fragmentar cele ale Fecioarei Maria, Cuvioasei Paraschiva și Arhanghelului Mihail; registrul inferior a fost ocupat de sfinți și mucenici; câteva fragmente de bârne din pod păstrează resturi de pictură care sugerează că a fost zugrăvită și Jertfa lui Avraam; registrul Apostolilor din iconostas

datare: „1761” – pe arhitrava iconostasului

tempera pe lemn și pânză

inscripție: „Această sfântă și dumnezeiască biserică dintâi nu s-a aflat nimeni să știe cine o au făcut și când; iar acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, ridicatu-s-au din temelie, cu osârdia cinstiților preoți Popa Moisi, Popa Dumitru, Popa Ion, cu toată cheltuiala satului, cu lemnul, cu șindrila, cu zugrăveala, anul 1761” – pe arhitrava iconostasului

absida altarului și prima travee din naosul bisericii de lemn cu hramul „Cuvioasa Paraschiva”

Cristache-Panait 1984, p. 78; Cristache-Panait 1987, p. 104-107 (atribuită fraților Stan și Filip din Rășinari); Porumb 1998, p. 290 (zugrav necunoscut)

DVD / Iacov Zugravul / Pianu de Sus / pictura murala

98. *Învierea Domnului (Pogorârea la iad)* (atribuire)

datare în raport cu pictura murală

tempera pe lemn; 44,5 x 34 cm

Muzeul Municipal „Ioan Raica”, Sebeș, inv. nr. M 1105/ist. 925

DVD / Iacov Zugravul / Pianu de Sus / icoana

1764

GALDA DE JOS (jud. Alba)

99. *Pictură murală* (atribuire)

structura tematică: s-a mai păstrat doar un șir de chipuri, între care se disting cel al Maicii Domnului, al Mântuitorului și al lui Ioan Botezătorul, întruchipând scena *Deisis*, celelalte fiind deci ale unora dintre Apostoli

datare cu ajutorul unei dedicații notate de Iacov Zugravul pe un Triod donat bisericii în 1764, în timpul prezenței sale acolo

frescă; pronaosul vechii biserici de zid

Iorga 1929, p. 26; Porumb 1980, p. 520, 528 (neatribuită); Dumitran, Cucui 2007-2008, p. 159-164

DVD / Iacov Zugravul / Galda de Jos / 1764

CHINCIUȘ (com. Adămuș, jud. Mureș)

100. *Iisus Pantocrator*

semnătura: „Iacov Zugraf” – pe mediana icoanei

datare: „1764” – cu slove și cifre, în partea superioară, de o parte și de alta a aureolei

tempera pe lemn; icoană repictată recent

Protopopiatul Ortodox Târgu-Mureș

Cristache-Panait 1987, p. 155 (datată 1761); Porumb 1998, p. 76 (datată 1761)

DVD / Iacov Zugravul / Chincius / 1

101. Sfântul Nicolae (atribuire)

datare prin analogie cu icoana Pantocratorului

tempera pe lemn; icoană repictată recent

Protopopiatul Ortodox Târgu-Mureș

DVD / Iacov Zugravul / Chincius / 2

PROVENIENȚĂ NECUNOSCUTĂ

102. Deisis

semnătura: „Robul lui Dumnezeu, Iacov Zug[rav]” – pe ramă, în partea inferioară

datare: „1764, apr[ilie] 5” – pe ramă, în continuarea semnăturii

tempera pe lemn; 133 x 106 cm

Mănăstirea Cozia, inv. nr. 38

Inscripții din județul Vâlcea, p. 339

DVD / Iacov Zugravul / Cozia / 1

cca 1764-1780

CIUNGA (azi Uioara de Jos, or. Ocna Mureș, jud. Alba)

103. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire), **fig. 24**

datare prin analogie cu celelalte icoane ale Maicii Domnului

tempera pe lemn; 72 x 50 cm

iconostasul bisericii „Sfinții Arhangheli”, „a grecilor”, Blaj

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 54-55, cat. nr. 18

DVD / Iacov Zugravul / Ciunga / Maica / 1-4

SĂLCIUA DE SUS (com. Sălciua, jud. Alba)

104. Nașterea Maicii Domnului (atribuire), **fig. 16**

datare prin analogie cu icoana Maicii Domnului de la Ciunga

tempera pe lemn; 52 x 39 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 263

DVD / Iacov Zugravul / Sălciua de Sus / praznicar / 1-5

105. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

datarea: posibil 1772, conform textului foarte greu lizibil de pe dosul icoanei

tempera pe lemn; 45 x 30 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 269

DVD / Iacov Zugravul / Salciua de Sus / Maica / 1-2

BRATEIU (jud. Sibiu)

106. Cuvioasa Paraschiva (atribuire), **fig. 23**

datare prin analogie cu icoana Maicii Domnului de la Ciunga

tempera pe lemn; 48,5 x 64 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Sibiu, inv. nr. 1471

Ionescu 2009, p. 126 (neatribuită)

DVD / Iacov Zugravul / Brateiu / 1-3

PROVENIENȚĂ NECUNOSCUTĂ

107. Sfântul Nicolae (atribuire)

datare prin analogie cu celelalte icoane ale Sfântului Nicolae

tempera pe lemn; 50 x 37 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Sibiu, inv. nr. 13

DVD / Iacov Zugravul / Sibiu / 1-2

BOIAN (com. Bazna, jud. Sibiu)

108. Arhanghelul Mihail (atribuire), **fig. 27**

datare prin analogie cu icoana Maicii Domnului de la Ciunga

tempera pe lemn; 61,5 x 46,5 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă Sibiu, inv. nr. 1461

Ionescu 2009, p. 120 (neatribuită)

DVD / Iacov Zugravul / Boian / 1-2

CRĂCIUNELU DE SUS (com. Cetatea de Baltă, jud. Alba)

109. Arhanghelul Mihail (atribuire), **fig. 28**

datare prin analogie cu icoana de la Boian

tempera pe lemn; 50 x 50 cm

Parohia Ortodoxă Crăciunelu de Sus

DVD / Iacov Zugravul / Craciunelu de Sus / 1

CHEȚANI (jud. Mureș)

110. Iisus Mare Arhiereu și Învățător (atribuire)

datare prin analogie cu icoana-pereche a Maicii Domnului, datată 1763, atribuită
de noi lui Gheorghe, fiul lui Iacov²

tempera pe lemn; 43 x 30 cm

² Pentru imaginea ei vezi Dumitran, Cucui 2008/a, p. 74-75, cat. nr. 47.

Protopopiatul Ortodox Târgu-Mureș, inv. nr. 303
 Cristache-Panait 1984, p. 80; Cristache-Panait 1987, p. 187; Dumitran, Cucui
 2008/a, p. 46-47, cat. nr. 5
 DVD / Iacov Zugravul / Chetani / 1-2

SÂNBENEDIC (com. Fărău, jud. Alba)

111. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

datare prin analogie cu icoana Maicii Domnului de la Sălciua de Sus
 tempera pe lemn; 46 x 32 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 65

Hărdăalău 1981, p. 396, fig. 4, p. 410 (datată 1757); Cristache-Panait 1987, p. 64;
 Porumb 1998, p. 172 (datată 1754); Porumb 2003, p. 123; Dumitran, Cucui
 2008/a, p. 54-55, cat. nr. 17 (datată 1757)

DVD / Iacov Zugravul / Sanbenedic / Maica / 1-2

112. Arhanghelul Mihail (atribuire)

datare prin analogie cu icoana anterioară, a Maicii Domnului
 tempera pe lemn; 38 x 28 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 66

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 14-15, fig. 18

DVD / Iacov Zugravul / Sanbenedic / Arh. Mihail / 1

113. Arhanghelul Mihail (atribuire)

datare prin analogie cu celelalte icoane de la Sânbenedic
 tempera pe lemn; posibilă repictare; 38 x 28 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 67

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 15

DVD / Iacov Zugravul / Sanbenedic / Arh. Mihail / 2

114. Sfântul Nicolae (atribuire)

datare prin analogie cu celelalte icoane de la Sânbenedic
 tempera pe lemn; 38 x 30 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 68

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 15

DVD / Iacov Zugravul / Sanbenedic / Sf. Nicolae / 2a-b

ȘILEA (com. Fărău, jud. Alba)

115. Prapor (atribuire)

teme: Botezul; Arhanghelul Mihail

datare prin analogie cu icoanele Arhanghelului Mihail de la Boian și Crăciunelu
 de Sus

tempera pe pânză; 130 x 88 cm

Parohia Ortodoxă Șilea

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / prapor 1

116. Prapor (atribuire)

teme: Sfânta Treime; Arhanghelul Mihail

datare prin analogie cu icoanele Arhanghelului Mihail de la Boian și Crăciunelu de Sus

tempera pe pânză; 126 x 83 cm

Parohia Ortodoxă Șilea

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 134, cat. nr. 133 (atribuit lui Nicolae fiul lui Iacov)

DVD / Iacov Zugravul / Șilea / prapor 2

LUDIȘOR (com. Voila, jud. Brașov)

117. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

datare prin analogie cu icoana Maicii Domnului de la Ciunga

tempera pe lemn; 70,5 x 52 cm

Mănăstirea „Brâncoveanu”, Sâmbăta de Sus

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 56, cat. nr. 19; Mitran, Breabăn 2008, p. 87, fig. 18

DVD / Iacov Zugravul / Ludisor / 1-2

PROVENIENȚĂ NECUNOSCUTĂ

118. Proorocul Ilie (atribuire)

tempera pe lemn; 32,5 x 27 cm

Muzeul Național de Artă al României, București, inv. nr. 284 i

DVD / Iacov Zugravul / București / Sf. Ilie

SÂNPETRU DE CÂMPIE (jud. Mureș)

119. Maica Domnului cu Pruncul, fig. 25

semnătura: „Iacov Zug. și Toader Zug.” – pe mediana icoanei

datare prin analogie cu icoanele Maicii Domnului de la Ludișor și Frunzeni

tempera pe lemn; 89 x 60 cm

Parohia Ortodoxă Sânpetru de Câmpie

DVD / Iacov Zugravul / Sanpetru de Campie / 1-3

1769

VĂII (Gura)³

³ Aceasta este denumirea indicată de Nicolae Iorga, fără nici o altă precizare suplimentară (Iorga 1906, p. 200, nr. CXLI). Cea mai probabilă identitate a localității credem că trebuie căutată printre cătunele comunei Lupșa (jud. Alba), unde am găsit singura denumire sub forma „Văii” din Transilvania.

120. Icoană

semnătura: „Iacob, Dumnezeu să-i erte; 1769, Ghen[arie] 4, Orăștie”

Iorga 1906, p. 200, nr. 702 (stereotipia acestei inscripții, ca de altfel și a celei de pe icoana indicată la nr. 703, ne face să credem că adevăratul autor al acestor piese este fratele lui Iacov, Stan din Orăștie. Textele – similare cu cele înscrise pe icoanele de la Gura Râului – indică cel mai probabil o vizită a lui Iacov la fratele său, prilej cu care, e adevărat, au putut și zugrăvi împreună)

1781

CICĂU (com. Mirăslău, jud. Alba)

121. Pictură murală

structura tematică: în altar, pe boltă Sfânta Treime nou-testamentară, în registrul inferior Soborul Arhanghelilor și Maica Domnului flancată de Arhangheli (deasupra ferestrei răsăritene), apoi medalioane cu sfinți; la proscomidie Iisus Emanuel în potir, urmat probabil de obișnuitul șir de înalți ierarhi, astăzi ascuns sub văruială; pe dosul catapetesmei de zid, Jertfa lui Avraam; pe catapeteasmă, friza Apotolilor, cu Iisus Mare Arhiereu și Învățător în mijloc; în naos, pe boltă, medalioane, apoi Sfânta Treime vechi-testamentară și ciclul Patimilor și, în registrul inferior, sfinți militari; în pronaos, sfinți și sfinte mucenice; pictură exterioară astăzi văruiată

semnătura și datarea: mai marele între zugrăvi Iacob Boer din Teiuș, 1781 – în lectura lui Atanasie Popa (*apud* Porumb 1998, p. 46, 77); astăzi inscripția este ascunsă sub văruială

tempera pe zid; biserica de zid „Sfinții Arhangheli”

Porumb 1976/b, p. 286 (neatribuită, datată în prima jumătate a secolului XVIII);

Porumb 1998 p. 46, 77 („posibil să fie identic cu Iacov din Rășinari”);

Fleșer 2001, p. 59-60; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 12-13

DVD , Iacov Zugravul / Cicau

cca 1781-1782

MESENTEA (com. Galda de Jos, jud. Alba)

122. Sfântul Nicolae (atribuire)

datare prin analogie cu lucrările executate în 1781-1782 la Mesentea de fratele lui Iacov, Stan din Orăștie

tempera pe lemn; 56 x 46 cm

Parohia Ortodoxă Mesentea

Dumitran, Cucui 2008/c, p. 140; Dumitran, Cucui 2009, p. 32, fig. 59

DVD / Iacov Zugravul / Mesentea / 1

FRUNZENI (com. Lunca, jud. Mureș)

123. Maica Domnului cu Pruncul (atribuire), **fig. 26**

datare prin analogie cu icoana Pogorării Sfântului Duh

tempera pe lemn; 73 x 53 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 410

Porumb 1983-1984/a, pl. LXVI; Cristache-Panait 1987, p. 245; Porumb 1998, p. 172; Porumb 2003, fig. 113, p. 124; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 56-57, cat. nr. 20

DVD / Iacov Zugravul / Frunzeni / Maica / 1-2

124. Arhanghelul Mihail (atribuire)

datare prin analogie cu icoana Pogorării Sfântului Duh

tempera pe lemn; 72,5 x 53 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 411

Porumb 1983-1984/a, pl. LXVI; Cristache-Panait 1987, p. 245; Porumb 1998, p. 172; Porumb 2003, p. 124; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 58-59, cat. nr. 23

DVD / Iacov Zugravul / Frunzeni / Arh. Mihail / 1

125. Pogorârea Sfântului Duh

semnătura: „Iacov Zugraf i Toader și Lică” – pe dosul icoanei

datare: „1783” – în colțul inferior drept

tempera pe lemn; 73 x 53 cm

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia, inv. nr. 409

Porumb 1976/a, p. 109, fig. 10; Cristache-Panait 1987, p. 245; Porumb 1998, p. 171-172; Porumb 2003, p. 124; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 64, cat. nr. 31

DVD / Iacov Zugravul / Frunzeni / Pog. Sf. Duh / 1-2

cca 1783-1794

SIMERIA VECHE (or. Simeria, jud. Hunedoara)

126. Iisus Pantocrator (atribuire)

tempera pe lemn

Protopopiatul Ortodox Orăștie, inv. nr. 540

DVD / Iacov Zugravul / Simeria Veche / 1

PROVENIENȚĂ NECUNOSCUTĂ

127. Sfânta Treime nou-testamentară (atribuire)

tempera pe lemn; 40 x 32 cm

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj, inv. nr. 1200
DVD / Iacov Zugravul / Blaj / muzeu / Sf. Treime

1794

PROVENIENȚĂ NECUNOSCUTĂ

128. *Sfântul Nicolae* (atribuire)

tempera pe lemn; 84 x 70 cm

Muzeul Național de Artă al României, București, inv. nr. 1474 i

DVD / Iacov Zugravul / București / Sf. Nicolae / 1-4

Fig. 1. *Maica Domnului cu Pruncul*, Ignești, cca 1730,

Fig. 2. *Maica Domnului cu Pruncul*, Sintești, 1743,

Fig. 3. Maica Domnului cu Pruncul, Silea, 1739,

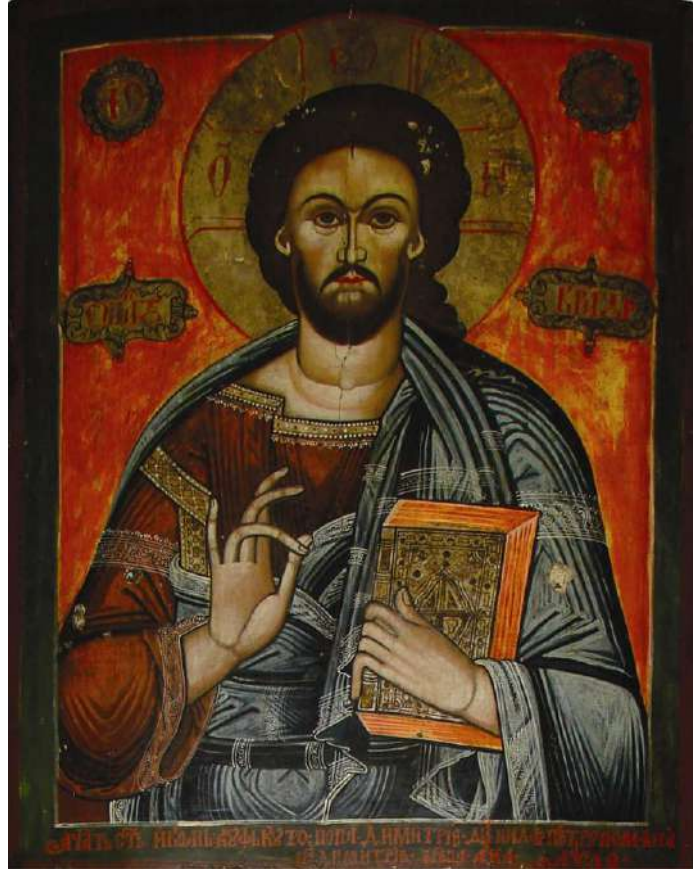

Fig. 4. Iisus Pantocrator, Silea, 1739,

Fig. 5. Maica Domnului cu Pruncul, Șilea, 1746

Fig. 6. Arhanghelul Mihail, Șilea, 1746,

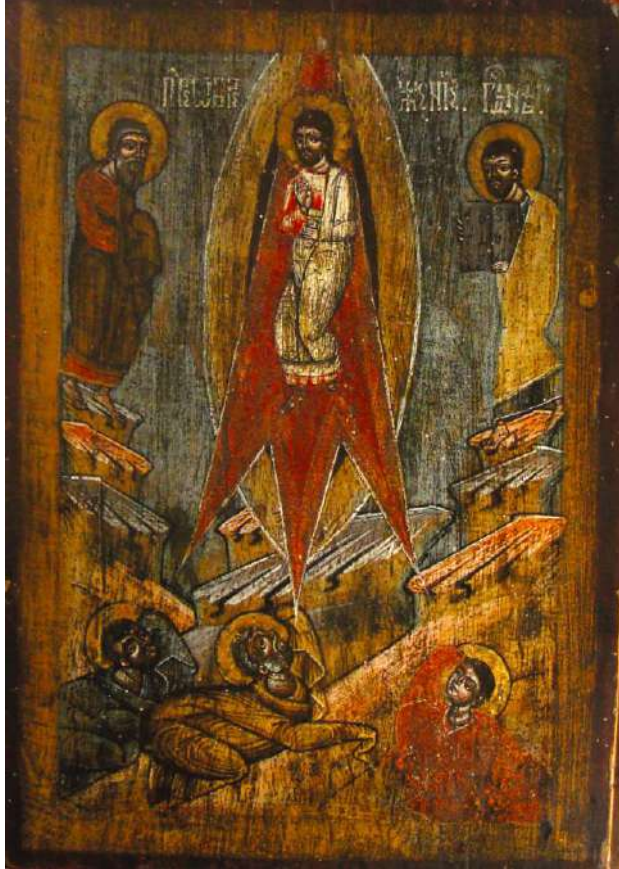

Fig. 7. Schimbarea la Fată, Butin, cca 1730,

Fig. 8. Înălțarea Domnului, Butin, cca 1730,

Fig. 9. *Intrarea în biserică a Maicii Domnului, Șilea, cca 1743-1750. Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia*

Fig. 10. *Învierea lui Lazăr, Șilea, cca 1743-1750, Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia*

Fig. 11. Înălțarea Domnului, cca 1743-1750,

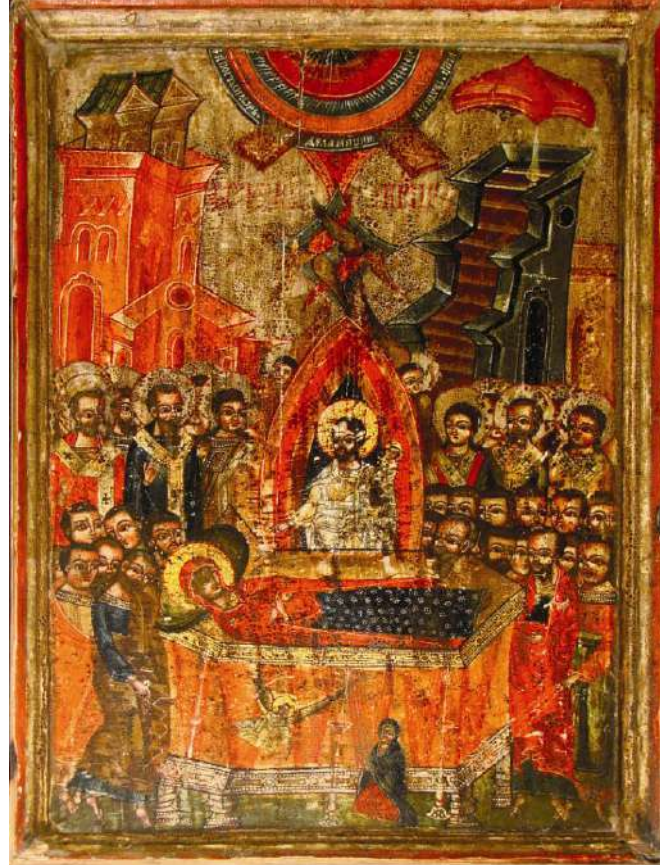

Fig. 12. Adormirea Maicii Domnului, Ciunga, 1746,

Fig. 13. Sfântul Nicolae, Cetatea de Baltă, cca 1740,

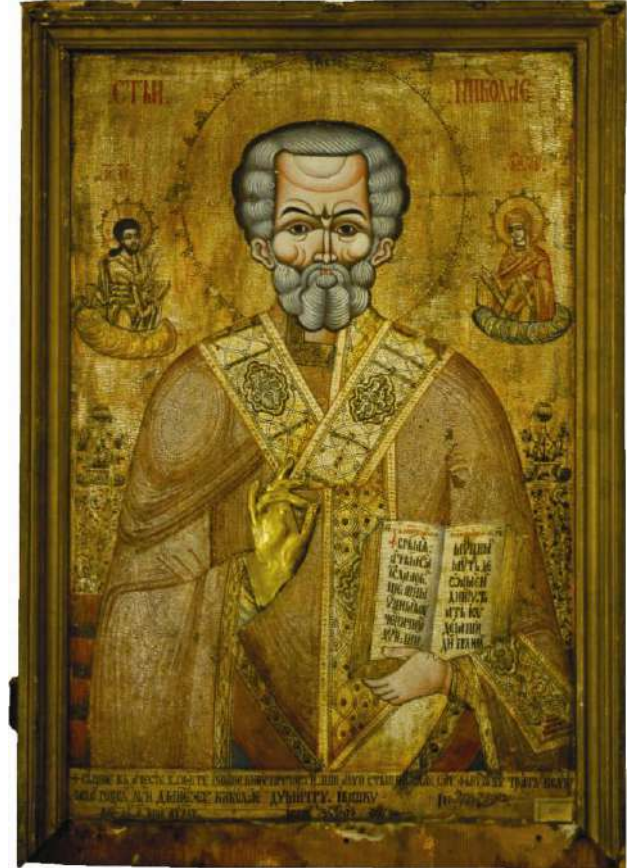

Fig. 14. Sfântul Nicolae, Turda, 1742,

Fig. 15. Arhanghelul Mihail, Pietroasa, cca 1740,

Fig. 16. Nasterea Maicii Domnului, Sălciua de Sus,

Fig. 17. *Maica Domnului cu Pruncul*, Rădești, 1743,

Fig. 18. *uși împărătești*, Rădești, 1743,

Fig. 19. Maica Domnului cu Pruncul, Petea, 1746,

Fig. 20. Deisis, Petea, 1746,

Fig. 21. *Maica Domnului cu Pruncul*, Tiocu de Jos, 1755,

Fig. 22. *Deisis*, Tiocu de Jos, 1755,

Fig. 23. *Cuvioasa Paraschiva*, Brateiu, cca 1764-1780,

Fug. 24. *Maica Domnului cu Pruncul*, Ciunga, cca 1764-

Fig. 25. *Maica Domnului cu Pruncul*, Sânpetru de Câmpie,

Fig. 26. *Maica Domnului cu Pruncul*, Frunzeni, 1783,

Fig. 27. Arhanghelul Mihail, Boian, cca 1764-1780,

Fig. 28. Arhanghelul Mihail, Crăciunelu de Sus, cca 1764-1780,
Parohia Ortodoxă Crăciunelu de Sus

Fig. 29-30. Cupola catedralei din Blaj, 1747-1749, detalii

Fig. 31-33. Biserica de lemn din Pianu de Sus, 1764, detalii din pictura murală

ILUSTRAȚIA COMPLEMENTARĂ DE PE DVD

O parte din întrebările la care ne-am propus să răspundem pe parcursul acestui volum, cu deosebire cele referitoare la ucenicia lui Iacov pe lângă diverși maeștri ai vremii, dar și nevoia cititorului de a avea acces rapid la creațiile acestora, pentru a putea face el însuși comparația, impun cu necesitate însoțirea textului de cât mai multă ilustrație. Reproducerea sa tipografică, dincolo de costul ridicat, are însă inconvenientul că permite greu surprinderea detaliului, în vreme ce o imagine digitală poate fi studiată în profunzime, iar modificările la care se lasă supusă pot oferi oricând și oricui chiar și acele informații care au scăpat analizei noastre.

În acest sens, al facilitării cunoașterii, pe de o parte a întregii opere a zugravului Iacov, pe de alta a principalelor caracteristici ale artei timpului său, a artiștilor în preajma cărora s-a format sau a contribuit la formarea lor, am considerat oportună asocierea volumului cu un DVD, a cărui structură o prezentăm aici succint, în ordinea alfabetică a fișierelor create.

ANONIM

Cecălaca (com. Așintș, jud. Mureș)

1: *Deisis*, 1728

Protopopiatul Ortodox Târgu-Mureș

Cristache-Panait 1987, p. 160 (atribuire „Iacov zugravul de la Rășinari“)

Blaj

1: *Sfântul Nicolae*, 1764

proveniență necunoscută

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea“, Blaj

DAVID DE LA CURTEA DE ARGEȘ

Cornești (com. Moldovenești, jud. Cluj)

1: *Maica Domnului cu Pruncul*

semnătura: „David Zugrafu“

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca

Chiriac 1996, fig. 48

2: *Iisus Pantocrator*, 1748

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca
Chiriac 1996, fig. 47

Stejeriș (com. Moldovenești, jud. Cluj)

1: *Maica Domnului cu Pruncul* (atribuire), cca 1748

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca
Chiriac 1996, fig. 49; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 37, fig. 75

2: *Iisus Pantocrator* (atribuire), cca 1748

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca
Porumb 2003, fig. 58; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 37, fig. 74

GAVRILĂ ZUGRAVUL

Boju (com. Cojocna, jud. Cluj)

1: *Sfânta Treime*, 1764

semnătura: „Gavrila Zugrav” – pe icoana-pereche *Deisis*

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca
Porumb 1998, p. 133; Porumb 2003, fig. 158

GHEORGHE FIUL LUI IACOV

Blaj

1: *Adormirea Maicii Domnului* (atribuire), cca 1763

proveniență necunoscută

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 94-95, cat. nr. 77

Cluj

1: *Pogorârea Sfântului Duh / Sfânta Treime*, 1763

semnătura: „Gheorghie sin Iacov Zugraf”

proveniență necunoscută

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca

Porumb 2003, fig. 114; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 94-95, cat. nr. 75

Mănăstireni (jud. Cluj)

1: *Sfântul Nicolae*, 1763

semnătura: „Gheorghie Zugraf ot Kükülivar”

Parohia Ortodoxă Mănăstireni

Porumb 1998, p. 236

2: *Înălțarea Domnului*, 1763

semnătura: „Gheorghie Zugraf ot Cetatea de Baltă”

Parohia Ortodoxă Mănăstireni

Porumb 1976/a, fig. 5; Porumb 1998, p. 236

Vidolm (com. Ocoliș, jud. Alba)

1: *Deisis* (atribuire), 1771 sau 1774

Parohia Ortodoxă Vidolm

Porumb 1998, p. 453

2a-c: *Sfântul Nicolae*, 1768

semnătura: „Gheorghie Zugraf“

Parohia Ortodoxă Vidolm

Porumb 1998, p. 453

NICOLAE FIUL LUI IACOV

Găbud (com. Noșlac, jud. Alba)

pictura murală

1-26: scene din pictura murală a bisericii de lemn, zugrăvite între 1776-1778 (un medalion datat 1774 !)

27: crucea Răstignirii, cu icoanele molenii

icoane împărătești

1: *Deisis*, 1777

semnătura: „Popa Nicolae sin Iacov“

Parohia Ortodoxă Găbud

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 100-101, cat. nr. 86

2: *Maica Domnului cu Pruncul*

Parohia Ortodoxă Găbud

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 102, cat. nr. 87

3: *Arhanghelul Mihail*

Parohia Ortodoxă Găbud

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 108, cat. nr. 96

4: *Sfântul Nicolae*

Parohia Ortodoxă Găbud

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 110, cat. nr. 99

NISTOR DASCĂLUL

Arh. Mihail

Sălcua de Sus (com. Sălcua, jud. Alba)

1-2: *Arhanghelul Mihail* (atribuire)

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia

Tău (com. Roșia de Secaș, jud. Alba)

1-2: *Arhanghelul Mihail* (atribuire)

Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia (custodie)

Dumitran, Cucui 2008/b, p. 149, 155, fig. 6 (atribuire Popa Ivan)

fresca

Rășinari

1: Proorocul Aaron, 1758

semnătura: „Nistor Zugrav“ – pe filacteră

2-23: detalii din pictura exterioară a bisericii „Cuvioasa Paraschiva“

Iisus

Boarta (com. Șeica Mare, jud. Sibiu)

1-2: Iisus Pantocrator (atribuire)

Muzeul de Istorie, Sighișoara

Porumb 1998, p. 194 (atribuire Popa Ivan); Efremov 2003, p. 136, il. 259 (datare în sec. XVII)

Galșa (com. Șiria, jud. Arad)

1-2: Iisus Pantocrator (atribuire)

Mănăstirea Arad-Gai

Șpring (jud. Alba)

1-2: Iisus Pantocrator, încadrat de cei 12 Apostoli

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia

Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 247, fig. 12

Tău (com. Roșia de Secaș, jud. Alba)

1a-b: Deisis (atribuire)

Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia (custodie)

Dumitran, Cucui 2008/b, p. 148, 154, fig. 3 (atribuire Popa Ivan)

2a-b: Deisis (atribuire)

Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia (custodie)

Dumitran, Cucui 2008/b, p. 147-148, 154, fig. 2 (atribuire Popa Ivan)

Maica Domnului

Boarta (com. Șeica Mare, jud. Sibiu)

1-2: Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

Muzeul de Istorie, Sighișoara

Porumb 1998, p. 194 (atribuire Popa Ivan); Efremov 2003, p. 136, il. 260

Certege (or. Câmpeni, jud. Alba)

1-2: Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 234, 240, fig. 5

Dumbrava (com. Unirea, jud. Alba)

1-2: Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

Mănăstirea Dumbrava

Galșa (com. Șiria, jud. Arad)

1-2: Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

Mănăstirea Arad-Gai

Lalașinț (com. Bârzava, jud. Arad)

1: Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

Mănăstirea Arad-Gai

Pleașa (com. Râmeț, jud. Alba)

1-2: Maica Domnului cu Pruncul, 1730

semnătura: „Nistor Zugrav Nicolovici mnogogreașnic ot Rășinari“

Parohia Ortodoxă Pleașa

Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 225, 243, fig. 8

Șpring (jud. Alba)

1-2: Maica Domnului cu Pruncul, 1733

semnătura: „Nistor Zugrav“

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia

Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 228, 246, fig. 11

Tău (com. Roșia de Secaș, jud. Alba)

1a-b: Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia (custodie)

Dumitran, Cucui 2008/b, p. 148, 155, fig. 5 (atribuire Popa Ivan)

2a-b: Maica Domnului cu Pruncul (atribuire)

Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia (custodie)

Cristache-Panait 1987, p. 120 (atribuire Popa Ivan); Dumitran, Cucui 2008/b, p. 148, 155, fig. 4 (atribuire Popa Ivan)

Sf. Gheorghe

Certege (or. Câmpeni, jud. Alba)

1-2: Sfântul Gheorghe (atribuire)

Parohia Ortodoxă Certege

Porumb 2003, fig. 30; Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 233, 242, fig. 7

Sf. Nicolae

Sebeș

1-2: Sfântul Nicolae (atribuire)

proveniență: biserica „din greci“

Muzeul Municipal „Ion Raica“, Sebeș (custodie)

Dumitran 2009, p. 257, fig. 4 (atribuire Popa Ivan)

Tău (com. Roșia de Secaș, jud. Alba)

1-2: Sfântul Nicolae (atribuire)

Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia (custodie)

Dumitran, Cucui 2008/b, p. 149, 155, fig. 7 (atribuire Popa Ivan)

POPA IVAN
Arhangheli**Ocna Sibiului****1: *Soborul Arhanghelilor*, 1724***semnătura: „erei Ivan Zugrav“*

Mitropolia Ardealului, Sibiu

Porumb 1998, p. 194

Ususău (jud. Arad)**1-2: *Arhanghelul Mihail***

Mănăstirea Arad-Gai

fresca**Rășinari****1: semnătura zugravilor „Popa Ivan [și] Dascal Nistor Stară“****2-11: scene și detalii din pictura exterioară a bisericii „Cuvioasa Paraschiva“****Iisus****Berghin (jud. Alba)****1-2: *Iisus Pantocrator* (atribuire)**

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia

Dumitran, Cucui 2009/a, p. 25, fig. 38

Blaj**1-2: *Iisus Pantocrator*, 1732***semnătura: „Popa Ivan Zugrav“*

proveniență necunoscută

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea“, Blaj

Porumb 1998, p. 193-194; Dumitran, Cucui 2008/a, p. 8, fig. 1

Certege (or. Câmpeni, jud. Alba)**1-2: *Iisus Pantocrator***

Parohia Ortodoxă Certege

Ohaba Streiului (com. Călan, jud. Hunedoara)**1-2: *Deisis* (atribuire), 1752**

colecție particulară

Porumb 1998, p. 194; Porumb 2003, fig. 97

Poiana Mărului (jud. Brașov)**1-3: *Iisus Pantocrator*, 1720***semnătura: „Popa Ivan Zugrav ot Rășinar“*

Muzeul de Artă, Brașov

Nicolescu 1971, p. 44; Porumb 1998, p. 193-194; Porumb 2003, fig. 27

**Maica Domnului
Blaj**

1-2: *Maica Domnului cu Pruncul*, 1732

proveniență necunoscută

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj

Porumb 1998, p. 194

Certege (or. Câmpeni, jud. Alba)

1-3: *Maica Domnului cu Pruncul*, 1720

semnătura: „eu Popa Ivan Zugravu ot Rășinar și Nistor Zugravul”

Parohia Ortodoxă Certege

Porumb 1998, p. 194; Porumb 2003, fig. 29; Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 233, 241, fig. 6

Ohaba Streiului (com. Călan, jud. Hunedoara)

1-2: *Maica Domnului cu Pruncul* (atribuire)

colecție particulară

Porumb 1998, p. 193-194; Porumb 2003, fig. 96

Sf. Nicolae

Blaj

1-3: *Sfântul Nicolae*, 1732

semnătura: „Popa Ivan Zugrav”

proveniență necunoscută

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj

Porumb 1998, p. 194

Certege (or. Câmpeni, jud. Alba)

1-2: *Sfântul Nicolae*

Loc de păstrare: Parohia Ortodoxă Certege

Bibliografie: Porumb 1998, p. 194

Ocna Sibiului

1-5: *Sfântul Nicolae cu scene din viața sa*, 1724

Mitropolia Ardealului, Sibiu

Porumb 1998, p. 194; Porumb 2003, fig. 95

Poiana Mărului (jud. Brașov)

1-2: *Sfântul Nicolae*, 1723

Muzeul de Artă, Brașov

Nicolescu 1971, p. 44; Porumb 1998, p. 193-194

RANITE

GHEORGHE RANITE

Mogoș (jud. Alba)

1-2: *Deisis*, 1740; detalii

3-4: *Maica Domnului cu Pruncul*, detalii

semnătura: „Gheorghe Zugraf“
 Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia
 Porumb 1998, p. 316

Polovragi

1-7: scene din pictura murală a paraclisului Mănăstirii Polovragi (jud. Gorj), 1736
semnătura: „Ghiorghe, Ion, zugrafi“

Șcheii Brașovului

1a-c: Deisis

2: Maica Domnului cu Pruncul, detaliu

3: Sfântul Nicolae, detaliu

4: uși împărătești

5: detaliu din friza prăznicarelor

semnătura: „Iconopiseș Gheorghe Zugraf“ – pe icoana-pereche Buna Vestire

datare: 1738 – pe icoana Bunei Vestiri

Paraclisul „Buna Vestire“ al bisericii „Sf. Nicolae“ din Șcheii Brașovului

Porumb 1998, p. 52, 55-56, 316; Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008, p. 21-23, 37-38

GRIGORE RANITE

Blaj¹

apostoli

1a-b: Apostolul Filip

2a-b: Apostolul Simon

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea“, Blaj

¹ Proveniența exactă a ansamblului de icoane prezentat în acest fișier nu este cunoscută. El a fost până acum văzut ca parte a unui iconostas comandat la 1737 zugravului Ștefan de la Ocnele Mari, destinat viitoarei catedrale a Blajului (opinie exprimată în mai multe rânduri de Marius Porumb), și ca rest al iconostasului zdrobit prin prăbușirea capelei palatului episcopal, operă a zugravului Grigore Ranite (Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008), despre care însuși artistul oferă informații, în 1766 (Chindriș 1997, p. 53-55). Din depoziția făcută atunci, cu prilejul audierii sale ca martor în ancheta referitoare la fenomenul lăcrimării icoanei Maicii Domnului, aflăm că aceasta fusese realizată în anul 1736 și că în 1764 autorul a revenit la Blaj pentru a executa o replică, pe care Nicolae Iorga a citit la 1906 inscripția: „S-au zugrăvit de Grigore Ranite de la Craiova, Sep[tembrie] 20, 1764“ (Iorga 1906, p. 58). Având ca reper gravura pusă în circulație la 1764, în care mult prea sofisticatul iconostas reprezentat de Sandu Tipograful nu conține, totuși, friza prăznicarelor, iar forma icoanelor Apostolilor și Proorocilor este și ea diferită, am considerat că Grigore Ranite a zugrăvit în 1736 doar registrul icoanelor împărătești, restul fiind adăugat în 1764, când am presupus că a fost ajutat și de fiul său, Ioan Grigorovici. Înlăturarea, între timp, a stratului de murdărie care a împiedicat surprinderea tuturor detaliilor, creând impresia că piesele nu sunt toate opera aceleiași mâini, a redat – în opinia noastră – întregul ansamblu paternității lui Grigore Ranite. Calitatea de excepție a execuției prăznicarelor și imaginilor apostolilor și proorocilor deschide chiar posibilitatea ca și ele să fi fost zugrăvite cu 30 de ani mai devreme.

Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008, p. 64-65 (atribuire Ioan Grigorovici, fiul lui Grigore Ranite; date 1764)

icoane împărătești

1a-c: *Deisis*

2a-e: *Sfânta Treime*

date: 1736 – conform unei declarații a zugravului, făcută în 1766, cu referire specială la icoana împărătească a Maicii Domnului (Chindriș 1997, p. 53)

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj

Porumb 1998, p. 400-402; Porumb 2003, fig. 38-41 (atribuire Ștefan de la Ocnele Mari; date 1737); Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008, p. 52-55

prăznicare

1a-b: *Nașterea Maicii Domnului*

2a-b: *Intrarea în biserică a Maicii Domnului*

3a-c: *Schimbarea la Față*

4a-b: *Pogorârea la iad*

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj

Porumb 1998, p. 402; Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008, p. 56-63 (date 1764)

prooroci

1: *Proorocul Aaron*

2: *Proorocul Moise*

3: *Proorocul Zaharia*

4: *Proorocul Ghedeon*

5: *Proorocul Ieremia*

6: *Proorocul Avacum*

7: *Proorocul Isaia*

8: *Proorocul Sofonie*

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj

Porumb 1998, p. 401-402; Porumb 2003, fig. 42-47 (atribuire Ștefan de la Ocnele Mari; date cca 1737); Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008, p. 66-73 (date 1764)

Craiova

1-16: scene din pictura interioară a bisericii „Sf. Mina”, 1731

semnătura: „Grigore”

Brătulescu 1961, p. 689, 697 (atribuire Constantinos de la Hurez); Popa 1976, p. 45-46 (atribuire Constantin zugravul, nu cel de la Hurez)²

Râmnic

muzeu

1: *Adormirea Maicii Domnului* (atribuire)

² Ambele atribuiri au la bază lectura greșită a pisaniei de deasupra intrării în pronaos, unde numele „Costandin zidarul” a fost citit „Costandin zugravul” (Iorga 1908, p. 68).

proveniență: bolnița Episcopiei Râmnicului
Muzeul Arhiepiscopiei Râmnicului

2: Nașterea lui Iisus (atribuire)

proveniență: schitul *Arhanghel*
Muzeul Arhiepiscopiei Râmnicului

paraclis

1-31: scene din pictura interioară a paraclisului Arhiepiscopiei Râmnicului

semnătura: „Grigorie Zugraf”

date: 1753 – la proscomidiar; 1754 – deasupra intrării în naos, la interior

Porumb 1998, p. 320 (date 1751-1752)

Rășinari

fresca

exterior

1-30: scene din pictura exterioară a bisericii „Cuvioasa Paraschiva (fațada și încăperea de la baza turnului)

Porumb 1998, p. 318-320, 326; Porumb 2003, fig. 99-103

interior

1-72: scene din pictura interioară a bisericii „Cuvioasa Paraschiva” (altar și naos)

semnătură: „Fiind zug[ravi] la această boltă cu evangheliștii, Grigorie, Ioan sin ego” – pe postamentul de la picioarele Evanghelistului Luca; „fiind zugrafi Grigorie, Ioan sin ego” – pisană de pe latura de sud a naosului

date: 1760 – pe pandantivul cu reprezentarea Evanghelistului Luca; 1761 – în pisană de pe latura de sud a naosului

Porumb 1998, p. 318-320

icoane împărățești

1a-b: Sfântul Nicolae, 1763

semnătură: „G. Z.”

Biserica „Cuvioasa Paraschiva”, Rășinari

Efremov 1967, p. 281-282 (date 1733); Porumb 1998, p. 319-320

2a-b: Sfântul Nicolae

Biserica „Cuvioasa Paraschiva”, Rășinari

3a-d: Cuvioasa Paraschiva

Biserica „Cuvioasa Paraschiva”, Rășinari

4: Deisis, 1762

loc de păstrare necunoscut

Porumb 1998, p. 319-320; Porumb 2003, fig. 109; Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008, p. 31, fig. 17

prăznicare

1a-b: Învierea lui Lazăr

semnătura: „Grigorie Zugraf” – pe dosul icoanei

datare: 1761 – pe dosul icoanei

Muzeul parohial Rășinari

Porumb 1998, p. 320; Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008, p. 32, fig. 18

2: Sfânta Treime

Muzeul parohial Rășinari

Vădeni (or. Târgu-Jiu, jud. Gorj)

1-64: scene din pictura interioară a bisericii de la Vădeni (or. Târgu-Jiu, jud. Gorj)

semnătura: „Pomeni Gospodi Ranite, Grigorie, Gheorghie, Vasilie, zugrafii; 7240 [= 1732]; Ion ucenic” – pisania de la proscomidiar; „Nicolea ucenic, Stan ucenic” – la proscomidiar; „Grigorie Zug[rav]” – pe sabia Sf. Teodor Tiron și a Arhanghelului Mihail, reprezentați în naos, pe latura de sud

HRANITE ZUGRAVUL

Govora (jud. Vâlcea)

1-10: Adormirea Maicii Domnului, 1711

semnătura: „Az Ranite Zugraf”

Biserica Mănăstirii Govora

Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008, p. 27, fig. 13

IOAN GRIGOROVICI

Copșa Mare (com. Bertan, jud. Sibiu)

1: Nașterea lui Iisus (atribuire), 1774

semnătura: „Ioann Grigoriovici zugraf” – pe o icoană-pereche

Complexul Muzeal Arad, inv. nr. 3652

Locația pe DVD: Iacov Zugravul / Arad / 1

ȘCOALA DE LA HUREZ

Bistrița (jud. Vâlcea)

1-25: scene din pictura pridvorului bolniței Mănăstirii Bistrița, 1710

semnătura: „zografii Iosif ieromonah, Hranite”

Cozia (jud. Vâlcea)

1-20: scene din pictura pridvorului bisericii Mănăstirii Cozia, 1707

semnătura: „zograf Andrei, Constantinos k Gheorghie”

Govora (jud. Vâlcea)

1-90: scene din pictura bisericii Mănăstirii Govora, 1711

Semnătura: „zografii Iosif ieromonah, Hranite, Theodosie”

Hurez**biserica mare**

1-26: scene din pictura interioară și a pridvorului, 1694

semnătura: „zografon Constantinu k Ioannu, Andrei, Stan, Neagoe, Ioachim” – în naos, deasupra intrării; „Adu-ți aminte, Doamne, și de noi păcătoșii Constantin și Ioan zugravii și mai mici Andrei, Neagoe, Stan, Ioachim, zugravi” – la proscomidiar

Constantinos

1-21: figuri de sfinți, reprezentați în naos

semnătura: „har Constantinu” – pe sabia Sfântului Nichita

bolnița

1-18: scene din pictura interioară și a pridvorului, 1699

semnătura: „Az ispisah rucagreașnago Preda i Necola zugrafi; Efrem”

paraclis

1-6: scene din pictura murală, 1697

semnătura: „Preda i Marin zugrafi”

schitul „Sfinții Apostoli”

1-27: scene din pictura murală, 1697

semnătura: „Iosif ierodiacon i Ioan ierodiacon”

schitul „Sfântul Ștefan”

1-8: scene din pictura murală, 1703

semnătura: „Andrei, Istrate, Hranite, zugravii”

Andrei

1-8: figuri de sfinți, reprezentați în naos

semnătura: „har Andreu” – pe sabia Arhanghelului Mihail

trapeza

1-8: scene din pictura murală, 1706

Păpușa (jud. Vâlcea)

1-43: scene din pictura murală a bisericii fostului schit Păpușa, 1712

semnătura: „Ispisah sie zograf Iosif eromonah, Theodosie”

Polovragi (jud. Gorj)

1-20: scene din pictura interioară și din pridvorul bisericii Mănăstirii Polovragi, 1703

semnătura: „Pomeni Gospodi Andreiu, Simion, Istrate, Hranite, zugravii care au fost”

STAN ZUGRAVUL**Acmariu (com. Blandiana, jud. Alba)**

1: epitaf, 1771

semnătura: „Stan Zugravul“

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia

Dumitran, Cucui 2008/b, p. 150-151, 157, fig. 10

Gura Râului (jud. Sibiu)

1: Maica Domnului cu Pruncul

2: Deisis

semnătura: „Stan Zug[rav]“

datare: 1769, pe ambele icoane

Biserica din Gura Râului

Porumb 1998, p. 152, 380

Sibiel (com. Săliștea Sibiului, jud. Sibiu)

1-19: scene din pictura interioară a bisericii de la Sibiel

semnătura: „Stan Zug[rav]“

datare: 1774 – în absida altarului; 1775 – în pronaos

Porumb 1998, p. 365, 380

20: Sfânta Treime

21: Sfântul Nicolae

semnătura: „Mult păcătosul Stan Zugrav, sân Popii Radu“ – pe dosul icoanelor

datare: 1779, pe ambele icoane

Biserica din Sibiel

Porumb 1998, p. 380, 382; Porumb 2003, fig. 110

ȘTEFAN POPA

București

1: Deisis, 1758

semnătura: „De robii lui Dumnezeu Ștefan z[ugrav] și Stan“

colecție particulară

Porumb 1998, p. 405

2: Maica Domnului cu Pruncul

proveniență necunoscută

colecția Muzeului Național de Artă al României, București, inv. nr. i. 1633/84889

Cluj

1: Deisis cu Apostolii, 1760

semnătura: „Ștefan Zugravu“

proveniență: Aruncuta (com. Suatu, jud. Cluj)

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca

Porumb 1998, p. 405-406

2: Deisis, 1774

semnătura: „Popa Ștefan“

proveniență: Iuriu de Câmpie (com. Cojocna, jud. Cluj)
 Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca
 Porumb 1998, p. 405-406; Porumb 2003, fig. 157

Suatu (jud. Cluj)

1. Arhanghelul Mihail (atribuire)

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, inv. nr. 264
 DVD / Iacov Zugravul / Suatu / 1

TOADER CIUNGAR

Ponor (jud. Alba)

1-15: scene din pictura altarului bisericii din Ponor, 1809

semnătura: „zmeriții între zugravi Teodor și fiii săi Nicolae și Iacov”
 Porumb 1998, p. 80, 299

TOADER POPOVICI

icoane

Sânpetru (jud. Mureș)

1-2: Maica Domnului cu Pruncul, 1781

semnătura: „Popovici Toader zugrav”
 Biserica din Sânpetru de Câmpie

Tg. Mureș

1-6: icoane-prăznicar (atribuire)

Protopopiatul Ortodox Târgu-Mureș

pictură murală

Sărmășel-Gară (or. Sărmașu, jud. Mureș)

1-25: scene din pictura bisericii de lemn „Sfinții Arhangheli” din Sărmășel-Gară

26: ușile împărătești

semnătura: Toader Popovici – pe ușile împărătești

datare: 1781 – pe icoana împărătească *Deisis* și pe ușile împărătești

Cristache-Panait 1987, p. 275-277

prapor

1-2: prapor, 1801

semnătura: „Toader Zugravul”

proveniență nevunoscută

Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca

TOADER ZUGRAVUL
TOADER 1**Boiu** (com. Albești, jud. Mureș)**1: Maica Domnului cu Pruncul** (atribuire), 1752

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia

Dumitran, Cucui 2008/a, p. 39, fig. 81

2: Iisus Pantocrator (atribuire)

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia

Dumitran, Cucui 2008/c, p. 137

Ciunga (jud. Alba)**1: Arhanghelul Mihail** (atribuire)

Muzeul de Istorie „Augustin Bunea”, Blaj

Dumitran, Cucui 2008/c, p. 143

Crăiești (jud. Mureș)**1: ușa împărătească**

Protopopiatul Ortodox Târgu-Mureș

Cristache-Panait 1987, p. 202

Hărtău (com. Pănet, jud. Mureș)**1: Maica Domnului cu Pruncul**, 1753

semnătura: „Toader Zugravul”

Mănăstirea Recea (jud. Mureș)

Cristache-Panait 1987, p. 258; Porumb 1998, p. 159; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 139

2: Cuvioasa Paraschiva

Mănăstirea Recea (jud. Mureș)

Cristache-Panait 1987, p. 257-258; Porumb 1998, p. 159

3: Arhanghelul Mihail

Mănăstirea Recea (jud. Mureș)

Cristache-Panait 1987, p. 257-258; Porumb 1998, p. 159; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 143

Icland**1: Deisis**, 1753

semnătura: „Toader Zugravul”

proveniență: Iclandu Mare (com. Iclânzul, jud. Mureș)

Protopopiatul Ortodox Târgu-Mureș

Porumb 1998, p. 173

Păingenii (com. Glodeni, jud. Mureș)**1: Maica Domnului cu Pruncul**, 1750

semnătura: „Toader Zugravul”

Mănăstirea Recea (jud. Mureș)

Cristache-Panait 1987, p. 221; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 139

2: *Iisus Pantocrator*, 1750*semnătura: „Toader Zugrav“*

Mănăstirea Recea (jud. Mureș)

Cristache-Panait 1987, p. 221; Dumitran, Cucui 2008/c, p. 137

Sălcud (or. Iernut, jud. Mureș)**1: *Arhanghelul Mihail*, 1751***semnătura: „Toader Zugrav“*

Mănăstirea Recea (jud. Mureș)

2: *Maica Domnului cu Pruncul*, 1751

Mănăstirea Recea (jud. Mureș)

3: *Sfântul Nicolae* (fragment), 1751

Mănăstirea Recea (jud. Mureș)

Dumitran, Cucui 2008/c, p. 141

Sălcuța (com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud)**1: *Iisus Pantocrator* (atribuire)****2: *Arhanghelul Mihail* (atribuire)**

Protopopiatul Ortodox Bistrița

Șieu (jud. Bistrița-Năsăud)**1: *Maica Domnului cu Pruncul* (atribuire)****2: *Deisis* (atribuire)**

Protopopiatul Ortodox Bistrița

TOADER 2

Cuștelnic (or. Târnăveni, jud. Mureș)**1: *Arhanghelul Mihail* (atribuire)**

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia

Porumb 1998, p. 423; Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 248, fig. 13 (atribuire Nistor Dascălul)

2: *Sfântul Nicolae* (atribuire)

Arhiepiscopia Ortodoxă de Alba Iulia

Nicolescu 1971, p. 43, cat. nr. 41, pl. 59; Porumb 1998, p. 423; Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 248, fig. 14 (atribuire Nistor Dascălul)

Icland**1: *Maica Domnului cu Pruncul, încadrată de 12 prooroci*, 1745***semnătura: „de Toader Zugravul“*

proveniență: Iclandu Mare (com. Iclânzul, jud. Mureș)

Porumb 1998, p. 173, 424

Pănet (jud. Mureș)

1: *Sfântul Teodor Tiron*, 1745

semnătura: „de Toader Zugrav“

Mănăstirea Recea (jud. Mureș)

Cristache-Panait 1987, p. 256 (atribuire Toader Popovici); Porumb 1998, p. 423-424

Sânpetru de Câmpie (jud. Mureș)

1-3: icoane-prăznicar

Biserica ortodoxă din Sânpetru de Câmpie

Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 232, 250-252, fig. 17-19

Sibiu

1: *Maica Domnului cu Pruncul* (atribuire)

2: *Deisis* (atribuire)

proveniență: necunoscută

Mitropolia Ardealului, Sibiu

Dumitran, Cucui, Pop 2009, p. 231, 249, fig. 15-16 (atribuire Nistor Dascălul)

ABSTRACT

Iacov Zugravul (the Painter), son of priest Radu from Rășinari and Ana, brother of Stan, who was also destined to a remarkable artistic career, was born by the end of the second decade from the XVIIIth century. A guide mark for the age that he might have had was the two icons made in 1739 for the church from Șilea, whose mastery of execution assumes professional and biological maturity.

He began his apprenticeship near painters from Rășinari, Popa Ivan and Nistor Dascălul, from whom he acquired solid technical knowledge and had taken over the old models of icons. For completion of artistic formation, he appealed to the painter from Craiova, Hranite and to his sons, specially to Grigore, and it is not excluded to have also known Andrei from Hurez, whom he might have met on the site of the monastery from Banat, Săraca, in 1730. Around them must be searched the prototypes of figures with whom Iacov will populate in 1747-1749, cupola of the cathedral from Blaj, as well as a series of new models, extremely refined, to whom mastery of Iacov, will add his own touch of class and delicacy.

Learning such an trade, whose practice, at the standards Iacov made it, must have been very expensive, as well as the attribute of free man, absolutely necessary to may respond to clients, intertwined with that of son of a priest, present us the young painter in the middle of an elitist circle, materially and intelectually speaking, formed partly from the aristocracy of Blaj and which definetly functioned as a source of orders that brought incomes, but also could furnished those suggestions which have determined Iacov to aim at upper classes. Within such an environment and with such merits it was easy to wish an ennoblement diploma, the attribute of „boyar“, indifferently what it assumed, being finally associated also to the name. Furthermore, it is somehow inhered the pick of a wife from amongst the daughters of priests, some of them wealthy, capable of endowing their children with all that is necessary for the establishment of a solid household, just like was priest Dumitru from Șilea, whose daughter, Maria, we suspect Iacov asked to marry, somewhere around 1739. This way, an important step was taken towards Feisa,

definitive settling down here dating, we assume, from 1749, after payment received for painting the cupola of the cathedral from Blaj. By that date, Iacov's family had at least three boys, the oldest being probably born in 1740.

The activity of Iacov Zugravul, consisting of icons on wood, other cult pieces, mural painting and fresco, is dated beginning with 1730 until 1794 and includes at least 60 orders whom are known by date and addressee or at least one of these identification elements. Signature was frequent, in general, Iacov signed at least one piece from a whole set of creations, yet not always these have survived until today or at least until a thorough research of a specialist.

In 1783, when he must have been seventy years old, Iacov still painted and supervised apprentices. But for how long will he have been able to practice this occupation? How long did he live afterwards? How many priests gathered to his procession? Who said to him „the prayers of forgiveness“ and performed the funeral sermon? Was it picked from the circulating repertoire or was somebody courageous enough to make „a speech at the funeral of the most skilful amongst painters“? Or everything happened quietly, in a corner of foreign cemetery, without pomp and without giving to the event the proportions and wished signification?

Neither of these questions has for now an answer. Still the biography of the artist who was asked to put the imprint of Orthodoxy on the walls of the cathedral built under the sign of Occidental modernity, thus unifying symbolically the belief of east and west, could not be a common one. Yet, in the absence of some concluding documents, he remains a painter amongst others, and our recuperation effort is only a belated and useless recognition.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- BAR-CN, Ms. lat. 372 - *Monasterii Balasf. Sanctissimae Trinitatis Urbarium seu Conscriptio*, 1747, Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca, ms. lat. 372.
- Bariț 1993 - George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, ediția a II-a, vol. I, Brașov, 1993.
- Bernath 1994 - Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj-Napoca, 1994.
- Bizău 2005 - Ioan Bizău, *Incursiuni în teologia și arta icoanei*, în Leonid Uspensky, Boris Bobrinskoy, Stephan Bigam, Ioan Bizău, *Ce este icoana?*, Alba Iulia, 2005, p. 83-194.
- Bobrinskoy 2005 - Boris Bobrinskoy, *Icoana, obiect de artă sau de cult?*, în Leonid Uspensky, Boris Bobrinskoy, Stephan Bigam, Ioan Bizău, *Ce este icoana?*, Alba Iulia, 2005, p. 37-60.
- Bozac, Pavel 2006 - Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, vol. I, Cluj-Napoca, 2006.
- Brătulescu 1942 - Victor Brătulescu, *Frescele din biserica lui Neagoe dela Argeș*, București, 1942.
- Brătulescu 1961 - Victor Brătulescu, *Zugravul Constantinos*, în *Mitropolia Olteniei*, an 1961, nr. 10-12.
- BRV II - Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*, vol. II, București, 1910.
- Bunea 1900 - Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900.
- Bunea 1902 - Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902.
- Cernovodeanu, Binder 1993 - Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului*, București, 1993.
- Chindriș 1997 - *Icoana plângătoare de la Blaj. 1764*, ediție coordonată de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1997.
- Chindriș, Iacob 2007 - Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, 2007.
- Chiriac 1996 - Aurel Chiriac, *David Zugravu*, București, 1996.
- Chiriac 1999 - Aurel Chiriac, *Pictura bisericilor de lemn românești din Bihor în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, Oradea, 1999.
- Ciobanu 1926 - Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, III, 1924-1925, Cluj, 1926.
- Cioran 1940 - Emilian Cioran, *Biserica cu hramul Cuvioasa Paraschiva din Rășinari, în Omagiu Înalt Prea Sfinției Sale De. Nicolae Bălan Mitropolitul Ardealului*, Sibiu, 1940.

- Cioran 1955 - Emilian Cioran, *Șapte generații de preoți și protopopi-profesori din aceeași familie: Barcianu. 1699-1903*, Sibiu, 1955 (1991).
- Cipariu 1855 - Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine romanesce*, Blaj, 1855.
- Conscripția 1750 - Ladislau Gyémánt, Remus Câmpeanu, Anton Dörner, Florin Mureșan, *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750*, vol. I, *Descrierea localităților conscrise, părțile I-II*, București, 2009.
- Cotore 2000 - Gherontie Cotore, *Despre articulusurile ceale de price. Sâmbăta Mare, 1746*, Ediție îngrijită de Laura Stanciu, Alba Iulia, 2000.
- Crețeanu 1956 - Radu Crețeanu, *Biserica din Glogova*, în *Mitropolia Olteniei*, an 1956, nr. 6-7.
- Crețeanu 1980 - Radu Crețeanu, *Zugravi din județul Vlcea*, în *Monumente Istorice și de Artă*, 1980, nr. 2.
- Cristache-Panait 1967 - Ioana Cristache-Panait, *O breaslă a xilografilor din Transilvania*, în *Revista Muzeelor*, an IV, 1967, nr. 3.
- Cristache-Panait 1969 - Ioana Cristache-Panait, *Un zugrav din Țara Românească în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, tom 16, 1969, nr. 2.
- Cristache-Panait 1984 - Ioana Cristache-Panait, *Rolul zugravilor de la sud de Carpați în dezvoltarea picturii românești din Transilvania (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, Seria Artă Plastică, tom 31, 1984.
- Cristache-Panait 1986 - Ioana Cristache-Panait, *Contribuție la cunoașterea populației românești a județului Alba la mijlocul secolului al XVIII-lea în lumina valorilor de cultură și artă*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, tom 33, 1986.
- Cristache-Panait 1987 - Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987.
- Cristache-Panait 1989 - Ioana Cristache-Panait, *Bisericile de lemn din Eparhia Aradului*, în vol. *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, 1989.
- Cristache-Panait 1998-1999 - Ioana Cristache-Panait, *Un zugrav de la răscrucea veacurilor XVII-XVIII*, în *Ars Transilvaniae*, VIII-IX, 1998-1999.
- Dragomir 1920 - Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920.
- Dragomir 1930 - Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, Sibiu, 1930.
- Drăghiceanu 1934 - Virgil N. Drăghiceanu, *Monumentele Olteniei. Al III-lea raport*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, an XXVII, fasc. 81, 1934.
- Dumitran 2007 - Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2007.
- Dumitran A. 2007 - Ana Dumitran, „Sfânta Troiță într-un trup” – între curajul

inovației artistice și subtilitatea teologică, în Avram Cristea, Jan Nicolae (editori), *Prin alții spre sine. Etnologie și imagologie în memoria culturală europeană*, Alba Iulia, 2007

Dumitran 2009 - Ana Dumitran, *Zugravul Simon Bălgrădeanul la Sebeș*, în *Terra Sebus*, 1, 2009

Dumitran, Cucui 2007-2008 - Ana Dumitran, Elena Cucui, „*Sfânta Troiță într-un trup*” în *opera zugravilor de la Feisa*, în *Nemus*, anii II-III (2007-2008), nr. 3-6.

Dumitran, Cucui 2008/a - Ana Dumitran, Elena-Daniela Cucui, catalogul expoziției temporare *Zugravii de la Feisa*, Alba Iulia, 2008.

Dumitran, Cucui 2008/b - Ana Dumitran, Elena-Daniela Cucui, *Prezențe artistice la biserica de lemn din Tău*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, seria *Theologia Catholica*, an LIII, 2008.

Dumitran, Cucui 2008/c - Ana Dumitran, Elena-Daniela Cucui, *Zugravii Iacov și Toader: reconsiderări biografice*, în *Annales Universitatis Apulensis*, series *Historica*, 12/I, 2008.

Dumitran, Cucui 2009/a - Ana Dumitran, Elena-Daniela Cucui, *Simon Bălgrădeanul*, Alba Iulia, 2009.

Dumitran, Cucui 2009/b - Ana Dumitran, Elena-Daniela Cucui, *Zugravul Porfirie Șarlea din Feisa. Profilul iconarului*, în *Nemus*, an IV, 2009.

Dumitran, Cucui, Burnete, Pîrv 2008 - Ana Dumitran, Elena Cucui, Daniela Burnete, Viorica Pîrv, *Alte icoane care plâng la Blaj*, Alba Iulia, 2008.

Dumitran, Cucui, Pop 2009 - Ana Dumitran, Elena-Daniela Cucui, Saveta-Florica Pop, *Nistor Dascălul: contribuții la biografia unui zugrav din prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Annales Universitatis Apulensis*, series *Historica*, 13, 2009.

Dumitran, Dumitran, Laslo 2009 - Daniel Dumitran, Ana Dumitran, Florean-Adrian Laslo (editori), „... *virtuti decreti tolerantiae beneficia clero Graeci restituenda* ...” *Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767*, Alba Iulia, 2009.

Efremov 1967 - Alexandru Efremov, *Aspecte ale picturii icoanelor pe lemn din sudul Transilvaniei*, în *Revista Muzeelor*, nr. 3, 1967.

Efremov 2003 - Alexandru Efremov, *Icoane românești*, București, 2003.

Ene 2008 - Ioana Ene, *Icoane brâncovenești și postbrâncovenești din județul Vâlcea (1680-1730)*. Catalog, teză de doctorat, Universitatea de Arte București, 2008.

Fleșer 2001 - Gheorghe Fleșer, *Biserici românești de zid din județul Alba*, Alba Iulia, 2001.

Furtună 1915 - D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915.

Ghișa 2006 - Ciprian Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca, 2006.

Grama 1885 - Alexandru Grama, *Pictura în catedrala metropolita din Blasiu*, în *Foaia bisericească*, Blaj, an III, 1885.

Hărdălău 1981 - Gelu Mihai Hărdălău, *Zugravii din secolele al XVIII-lea și al XIX-*

- lea în județul Alba, în *Apulum*, XIX, 1981.
- Hitchins, Beju 1984 - Keith Hitchins, Ioan N. Beju, *Conscripția clerului ortodox transilvan din 1767*, în *Mitropolia Ardealului*, an XXIX, 1984.
- Îcônes 1968 - *Les icônes dans les collections suisses*, Berne, 1968.
- Inscripții București - *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, vol. I (1395-1800), București, 1965.
- Inscripții Vâlcea - *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV – 1848)*, București, 2005.
- Ionescu 2009 - Alina Geanina Ionescu, *Icoane pe lemn și sticlă din principalele colecții sibiene*, Sibiu, 2009.
- Iorga 1902 - Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, București, 1902.
- Iorga 1905 - Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, București, 1905.
- Iorga 1906 - Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, vol. II, București, 1906.
- Iorga 1908 - Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, 1908.
- Iorga 1929 - Nicolae Iorga, *Două biserici ardelene*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, ianuarie-martie 1929.
- Iorga 1977 - Nicolae Iorga, *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat*, vol. I, București, 1977.
- Josan, Fleșer, Dumitran 1996 - Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, *Oameni și fapte din trecutul județului Alba în memoria urmașilor*, Alba Iulia, 1996.
- Maior 1813 - Petru Maior, *Istoria Besearecii românilor*, Buda, 1813.
- Man 2004 - Ioan Eugen Man, *Biserici de lemn din județul Mureș. Monumente de artă populară românească*, Alba Iulia, 2004.
- Mârza 1979 - Eva Mârza, *Carte românească veche pe Valea Gâlzii, jud. Alba (catalog)*, în *Apulum*, XVII, 1979.
- Medeleanu 1986 - Horia Medeleanu, *Valori de artă veche românească în colecția mănăstirii "Sfântul Simion Stîlpticul" din Arad-Gai*, Arad, 1986.
- Metes 1928 - Ștefan Metes, *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu principatele române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928.
- Mircea 1996 - Gabriela Mircea, *Blajul și domeniul aparținător la jumătatea secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, XXXV, 1996.
- Miron 2004 - Greta-Monica Miron, „... poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește ...” *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004.
- Miron 2007 - Greta-Monica Miron, *Biserica Greco-Catolică din comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2007.
- Mitran, Breabăn 2008 - Gheorghe Mitran, Daniel Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu Sâmbăta de Sus – Făgăraș, jud. Brașov. Valori ale patrimoniului cultural național. Arhitectură și artă religioasă. Icoane românești – tezaur iconografic*, Brașov, 2008.

- MNIT-CMIT - Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, fond de documente *Comisiunea Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania*.
- MOL, rola 47376 - Magyarországi Országos Levéltár, Erdélyi Országos Kormányhátóság Levéltárak, F szekció, Gubernium Transilvanicum Levéltára, Gubernium Transilvanicum in politicis, F 50, 1750 i, Országos adóösszeírás, *Tabella ad Conscriptioem Sedis Cibiniensis signanter Pagi Reschinar deserviens*.
- Mureșianu 1973 - Ion B. Mureșianu, *Colecția de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, Timișoara, 1973.
- Nicoară 1997 - Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Cluj-Napoca, 1997.
- Nicoară 2002 - Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne. 1600-1830*, vol. I, Cluj-Napoca, 2002.
- Nicolescu 1971 - Corina Nicolescu, *Icoane vechi românești*, București, 1971.
- Păcală 1915 - Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinariu*, Sibiu, 1915.
- Păclișanu 2006 - Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Ediție îngrijită de Pr. Ioan Țimbuș, Galaxia Gutenberg, 2006.
- Pârvulescu 1992 - Dorina Pârvulescu, *Un caiet de modele aparținând unui zugrav din secolul al XVIII-lea*, în *Ars Transilvaniae*, II, 1992.
- Pârvulescu 1994 - Dorina Sabina Pârvulescu, *Catalogul colecției vechi de icoane românești pe lemn a Muzeului Banatului (1928-1940)*, în *Analele Banatului*, serie nouă, Arheologie-Istorie, III/1994.
- Pârvulescu 1997 - Dorina Sabina Pârvulescu, *Icoane din Banat. Imagini ale Fecioarei Maria cu pruncul în secolul al XVIII-lea*, Timișoara, 1997.
- Pârvulescu 2001 - Dorina Sabina Pârvulescu, *Iconostasul tradițional în Banat*, Timișoara, 2001.
- Pârvulescu 2002 - Dorina Sabina Pârvulescu, *Colecția de artă ortodoxă a Muzeului Banatului*, Timișoara, 2002.
- Pârvulescu 2004 - Dorina Sabina Pârvulescu, *Artă veche. Icoane românești, grecești și rusești în colecția Muzeului Banatului*, Timișoara, 2004.
- Pârvulescu 2006/a - Dorina Sabina Pârvulescu, *Pictură românească din Banat. Secolul al XVIII-lea*, Timișoara, 2006.
- Pârvulescu 2006/b - Dorina Sabina Pârvulescu, *Colecția de artă religioasă*, în vol. *Palatul Baroc și Colecțiile sale*, Timișoara, 2006.
- Pârvulescu 2009 - Dorina Sabina Pârvulescu, *Un caiet de modele de zugrăvie din secolul al XVIII-lea*, Timișoara, 2009.
- Petrescu 1924 - Costin Petrescu, *Cum zugrăviau părinții noștri*, în *Ramuri*, an XVIII, nr. 18-19, 1924.
- Podlipny 1970 - Annemarie Podlipny, *Caietul de modele al lui Stan Zugravul*, în *Revista Muzeelor*, 1970, nr. 2.
- Popa 1930-1931 - Atanasie Popa, *Biserici vechi de lemn românești din Ardeal*, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania*, 1930-1931.
- Popa 1932-1938 - Atanasie Popa, *Biserica de lemn din Lunca (județul Mureș). 1781*,

- în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secțiunea pentru Transilvania*, 1932-1938.
- Popa 1969 - Mircea Popa, *Un mare artist român din veacul al XVIII-lea*, în *Tribuna*, Cluj, an XIII, nr. 4/23 ianuarie 1969, p. 7.
- Popa 1976 - Corina Popa, *Constantinos și Ioan – autorii ansamblului de pictură de la Biserica Doamnei-București*, în *Monumente Istorice și de Artă*, 1976, nr. 2.
- Popa, Iancovescu 2009 - Corina Popa, Ioana Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, Editura Simetria, 2009.
- Porumb 1971 - Marius Porumb, *Contribuții la cunoașterea unor zugrăvi din veacul al XVIII-lea din Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, VIII, 1971.
- Porumb 1976/a - Marius Porumb, *Zugrăvi și centre românești de pictură din Transilvania secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, XIX, 1976.
- Porumb 1976/b - Marius Porumb, *O veche ctitorie românească – biserica din Cicău (jud. Alba)*, în *Acta Musei Napocensis*, XIII, 1976.
- Porumb 1977 - Marius Porumb, *Zugrăvi de școală brâncovenească din Transilvania primei jumătăți a secolului al XVIII-lea*, în *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977.
- Porumb 1978 - Marius Porumb, *Contribuții privind pictura românească din secolul al XVIII-lea în jurul orașului Turda*, în *Potaissa. Studii și comunicări*, I, 1978.
- Porumb 1980 - Marius Porumb, *Vechea biserică din Galda de Jos (jud. Alba), un monument al arhitecturii medievale românești din Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, XVII, 1980.
- Porumb 1983-1984/a - Marius Porumb, *Iacov din Rășinari, pictor al monumentelor românești din zona centrală a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea*, în *Marisia*, XIII-XIV, 1983-1984.
- Porumb 1983-1984/b - Marius Porumb, *Rășinari, un centru de pictură din secolul al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, XXVI, 1983-1984.
- Porumb 1998 - Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, București, 1998.
- Porumb 2000-2001 - Marius Porumb, Efreim Micu – „vestit pictor zugrav”, în *Ars Transsilvaniae*, X-XI, 2000-2001.
- Porumb 2002 - Marius Porumb, Grigore Ranite – un pictor craiovean pelerin în Transilvania, în vol. *Artă românească artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, Oradea, 2002.
- Porumb 2003 - Marius Porumb, *Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII*, București, 2003.
- Proca 1994 - Mihaela Proca, *Savu Moga, un iconar*, București, 1994.
- Procopie 2006 - Maria Procopie, *Mănăstirea Tismana. Scurt studiu monografic*, atestat în muzeografie susținut în 2006.
- Radu 1911 - Iacob Radu, *Biserica S. Uniri din Tâmpăhaza-Uifalău*, Oradea, 1911.

- Rustoiu 2008 - Ioana Rustoiu, *Zugravii Lazului. Pictura murală*, Alba Iulia, 2008.
- Sacerdoțeanu 1960 - Aurelian Sacerdoțeanu, *Tipografia Episcopiei Râmnicului (1705-1825)*, în *Mitropolia Olteniei*, 1960, nr. 5-6.
- Săsăujan 2002 - Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, 2002.
- Schaser 2000 - Angelika Schaser, *Reformele iozefine în Transilvania și urmările lor în viața socială. Importanța edictului de concivilitate pentru orașul Sibiu*, Sibiu, 2000.
- Stanciu, Hitchins, Dumitran 2009 - Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (editori), *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, 2009.
- Stinghe 1901 - Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei*, vol. I, București, 1901.
- Șematism 1900 - Șematismul veneratului cler al arhidiecesei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, Blaj, 1900.
- Șerbănescu 1975 - Niculae Șerbănescu, *Minăstirea Curtea de Argeș*, ediția a II-a, București, 1975.
- Ștefănescu 1928 - I. D. Ștefănescu, *Contribution à l'étude des peintures murales valaques*, Paris, 1928.
- Ștefănescu 1981 - I. D. Ștefănescu, *Arta feudală în Țările române. Pictura murală și icoanele de la origini pînă în secolul al XIX-lea*, Timișoara, 1981.
- Ștefănescu 1981/a - I. D. Ștefănescu, *Arta veche a Banatului. Arhitectura, picturile murale, icoanele*, Timișoara, 1981.
- Ștrempel 1959 - Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, 1959.
- Tabella individualis - Tabella individualis praestanda contributionis pro anno militari 1754/5, pagi Resinar in Sede Saxonicali Cibiniensi existentis et ad emporium primae classis Cibiniense eiusque plagam primam spectantis*, Muzeul bisericesc din Rășinari.
- Tampa 1980 - Magdalena Tampa, *Date inedite în legătură cu familia lui Petru Maior*, în *Biblioteca și Cercetarea*, IV, Cluj-Napoca, 1980.
- Tatai-Baltă 2005 - Cornel Tatai-Baltă, *Scrieri despre artă*, Alba Iulia, 2005.
- Teodorescu 1977 - Adrian Teodorescu, *Catedrala "Sfinta Treime" din Blaj*, în *Îndrumător Pastoral*, I, Alba Iulia, 1977.
- Todea 1979 - Eugen Todea, *Din opera lui Toader Zugrav în județul Mureș*, în *Marisia*, IX, 1979.
- Tóth 2001 - I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean. 1697-1792*, București, 2001.
- Vanca 2005 - Dumitru A. Vanca, *Icoană și cateheză*, Alba Iulia, 2005.
- Vasiliiu 1982 - Anca Vasiliiu, *Pictura murală brîncovenească. Context cultural și trăsături stilistice (I)*, în *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, tom 29, 1982.
- Wooden Church Reghin 2003 - *Transilvania, place where sky meets with earth. The Wooden Church Reghin 1725 A. D.*, editor Petru Russu, Prisma Print, 2003.

INDICE DE NUME ȘI LOCURI

- A**
Aciliu: 19
Acmariu: 21, 66, 71, 150
Adămuș (jud. Mureș): 65, 129, 131
Aiud: 40, 73, 75, 116, 117, 122, 124, 126, 130
Alba, județ: 17, 38, 47, 49, 51, 55, 61, 63-66, 68, 71, 74-80, 82, 83, 97, 100, 113, 114, 116, 118, 120, 122-126, 128-130, 132-136, 141-145, 150, 152, 153
Alba Iulia: 8, 31, 40, 41, 61, 63, 76, 83, 113, 118-120, 128-130, 132-134, 136, 137, 141-144, 146, 150, 152, 154
Albac (jud. Alba): 102, 103
Albești (jud. Mureș): 152
Albeștii Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud): 78
Albul, Bucur, cantor în Rășinari: 11
Alecus (jud. Alba): 65, 86, 129
Ana, soția preotului Dumitru din Șilea: 39, 113, 122, 124
Ana, soția preotului Radu din Rășinari: 4, 107
Andrei, zugravul de la Hurez: 15, 16, 33, 34, 36, 107, 149, 150
Anuța ereița: vezi Ana, soția preotului Dumitru din Șilea
Apahida (jud. Cluj): 49, 123
Apuseni: 31, 32, 33, 109, 110
Arad: 36, 114
Arad, județ: 16, 109, 110, 142-144
Arad-Gai, mănăstire: 16, 31-33, 85, 88, 109, 110, 142-144
Archiș (jud. Arad): 109
Ardeal: vezi Transilvania
Argeș, județ: 66
Aron, Petru Pavel: 8, 9, 23, 38, 55, 76
Arpașude Sus (jud. Brașov): 39
Aruncuta (jud. Cluj): 151
Ațintiș (jud. Mureș): 30, 139
Avram din Daia: vezi Pop, Avram
- B**
Balog, I.: 65
Balomiri, Nicolae: 21, 22, 55, 59
Ban, Porfirie: 104
Ban, Vasile: 41, 59, 64, 104
Banat: 4, 11, 16, 27, 33-36, 48, 51, 73
Band (jud. Mureș): 49, 122
Bariț, George: 26
Báthori Gabriel: 44
Batoș (jud. Mureș): 96
Bazna (jud. Sibiu): 72, 133
Băgău (jud. Alba): 96
Bărdești (jud. Mureș): 48, 49, 90, 93, 95, 121
Băița (jud. Mureș): 98, 100
Bărzava (jud. Arad): 143
Beianul, Costin: 60
Beju, Ioan N.: 60
Belgrad: vezi Alba Iulia
Belotint (jud. Arad): 31
Berghia (jud. Mureș): 95
Berghin (jud. Alba): 97, 144
Bernadea (jud. Mureș): 94
Bernath, Mathias: 24
Bezdin: 16, 33
Bihor, județ: 80, 92
Biia (jud. Alba): 38, 51, 71, 72, 74, 83
Binder, Paul: 4, 17, 20
Bistra: 8, 81
Bistrița: 80, 94, 126, 154
Bistrița (jud. Vâlcea): 15, 149
Bistrița-Năsăud, județ: 80, 124, 154
Bizău, Ioan: 84
Blaj: 3, 10, 13, 14, 17, 18, 20, 22, 23, 27,

34, 36, 39, 41-44, 50-52, 54-59,
69, 72, 74, 75, 83, 85, 87, 88,
93, 101, 104, 107, 121, 122,
124, 125, 129, 130, 132, 138-
140, 144-147, 153
Blandiana (jud. Alba): 71, 150
Blăjel (jud. Sibiu): 72, 79
Boarta (jud. Sibiu): 142
Bob, Ioan: 51
Bobohalma (jud. Mureș): 95
Bobrinskoy, Boris: 84
Bocsig (jud. Arad): 109
Bodor, András: 102
Boer, Iacob: vezi Iacov Zugravul
Boian (jud. Sibiu): 70, 72, 79, 80, 90,
133-135
Boiu (jud. Mureș): 93, 152
Boju (jud. Cluj): 140
Borza, Ioan: 77
Boteni (jud. Cluj): 72, 73, 124
Bozac, Ileana: 20, 26
Brașov: 5, 144
Brașov, județ: 39, 135, 144, 145
Brateiu (jud. Sibiu): 73, 79, 80, 133
Brătulescu, Victor: 15, 16, 20, 21, 147
Brăzești (jud. Alba): 97
Breabăn, Daniel: 135
Broșteni (jud. Sibiu): 73, 74, 78
Buccow, Adolf von: 8, 9, 21, 51, 66
București: 16, 17, 57, 77, 135, 138, 151
Bunea, Augustin: 3, 5-10, 39, 52, 58,
73, 125
Burnete, Daniela: 34, 146, 147-149
Butin (jud. Timiș): 33-36, 110

C

Caliani, Silvestru: 55
Carpați: 13, 14, 29, 36, 59, 67
Călan (jud. Hunedoara): 144, 145
Câlnic (jud. Timiș): 33
Câmpeni: 31, 142-145
Câmpulung (jud. Argeș): 14

Ceauru (jud. Gorj): 12
Cecălaca (jud. Mureș): 30, 96, 139
Cergău (jud. Alba): 78
Cernovodeanu, Paul: 4, 17, 20
Certege (jud. Alba): 31, 142-145
Cetatea de Baltă: 31, 46, 60, 74, 75,
102, 115, 133, 140
Chesler (jud. Sibiu): 83
Chețani (jud. Mureș): 72, 74, 86, 87, 133
Chinciuș (jud. Mureș): 67, 87, 94, 131
Chindriș, Ioan: 10, 14, 23, 146, 147
Chiriac, zugrav la Săraca: 36
Chiriac, Aurel: 79, 91, 92, 115, 139, 140
Cicău (jud. Alba): 26, 68, 69, 136
Cioara (jud. Alba): 20
Ciobanu, Virgil: 3, 9, 22, 77
Cioran, Emilian: 1, 6, 8, 9
Cipariu, Timotei: 8
Ciufud (jud. Alba): 10, 17, 56, 57, 74,
75
Ciumbrud (jud. Alba): 75, 90, 130
Ciunga (jud. Alba): 10, 32, 35, 49-51,
70, 73, 80, 81, 86-91, 93, 115,
123, 132, 133, 135, 153
Ciungar, Iacov: 152
Ciungar, Nicolae: 152
Ciungar, Toader: 92, 97, 152
Clary, Leopold de: 24
Clement I, papă: 54, 125
Cluj, județ: 46, 49, 63, 72, 76, 79, 91,
102, 114, 115, 123, 124, 127,
139, 140, 151
Cluj(-Napoca): 34, 43, 44, 47, 50, 73,
99, 102, 114-116, 124, 139,
140, 151, 152
Cojocani (jud. Alba): 103
Cojocna (jud. Cluj): 140, 151
Constantin, diacon din Rășinari: 6
Constantin, zidar din Craiova: 16, 147
Constantin, zugrav din Banat: 16
Constantinos Zugravul: 15, 16, 30,
147, 149, 150

Cornești (jud. Cluj): 63, 127
 Cornești: vezi Moldovenești (jud. Cluj)
 Cotore, Gherontie: 4, 5, 55
 Cozia, mănăstire: 67, 86, 87, 103, 132, 149
 Craifalău: 44
 Craiova: 13, 15, 16, 33, 96, 146, 147
 Crăciunelu de Sus (jud. Alba): 60, 70, 75, 80, 90, 133-135
 Crăciunești (jud. Mureș): 93, 95
 Crăiești (jud. Mureș): 94, 153
 Crețeanu, Radu: 12
 Cristache-Panait, Ioana: 10, 12, 14, 19, 21, 27, 30, 32, 38, 40, 46-49, 61-68, 70, 71, 74, 78, 79, 81-83, 91, 93-95, 98, 100, 110, 116-118, 120-122, 124, 126-132, 134, 136-139, 143, 152-155
 Cuci (jud. Mureș): 61, 62, 82, 86, 87, 90, 93, 126, 127
 Cucui, Elena-Daniela: 1, 10, 21, 31, 32, 34, 35, 38, 47-51, 61-65, 68-70, 74-76, 79, 82, 92-96, 102, 113, 114, 116-118, 120-130, 132-137, 140-150, 152-155
 Cuculivar: vezi Cetatea de Baltă
 Cuiejd (jud. Mureș): 93
 Curciu (jud. Mureș): 74
 Curtea de Argeș: 18, 20, 21, 46, 59, 60, 66, 77, 79, 91, 139
 Cuștelnic (jud. Mureș): 64, 93, 95, 96, 104, 128, 154
 Cut (jud. Alba): 8
 Cuvin (jud. Arad): 33, 36, 109

D

David de la Curtea de Argeș: 18, 45, 46, 77, 79, 80, 91, 92, 113, 114, 139
 Dârlos (jud. Mureș): 94
 Deag (jud. Mureș): 95, 96, 99

Deal (jud. Alba): 19, 23
 Dealul Mare: 31
 Dileu Vechi (jud. Mureș): 65
 Dimitrie erei: vezi Dumitru, preot în Șilea
 Dobra, Petru: 7, 10
 Dragomir, Silviu: 1, 3, 6-10, 19-22
 Dragoș, Ioan: 55
 Dretea (jud. Cluj): 102
 Drotlich, Johann: 8
 Dubiale, Ion: 65
 Dumbrava (jud. Alba): 142
 Dumbrăvean, Pavel: 100
 Dumitran, Ana: 1, 10, 21, 23, 31, 32, 34, 35, 38, 47-51, 58-65, 68-70, 74-76, 79, 82, 92-96, 102, 113, 114, 116-118, 120-130, 132-137, 140-150, 152-155
 Dumitran, Daniel: 7, 10, 23, 51
 Dumitru, iconar din Rășinari: 19
 Dumitru, preot în Fărău: 64
 Dumitru, preot în Herepea: 65
 Dumitru, preot în Pianu de Sus: 21, 131
 Dumitru, preot în Șilea: 17, 31, 38, 39, 49, 56, 107, 113, 122, 124, 126

E

Efrem, zugravul de la Hurez: 150
 Efremov, Al.: 13, 48, 118, 142, 148
 Elisabeta I, țarina: 20
 Elveția: 94
 Ene, Ioana: 14
 Eutihios, zugrav din sec. XIV: 16

F

Făgăraș: 5, 44
 Fărău (jud. Alba): 38, 41, 49, 55, 63-65, 87, 89, 113, 118, 122, 124, 125, 128, 134
 Feisa: 1, 2, 18, 22-24, 28, 39-41, 50, 55, 58-62, 69, 77, 83, 84, 91, 102, 103, 106, 107, 126, 128

Filip, fratele zugravilor Stan și Iacov:
21, 71, 131
Fleșer, Gheorghe: 58-60, 64, 65, 136
Frunzeni (jud. Mureș): 70, 71, 78, 80,
81, 84, 89, 90, 98, 100, 101,
135, 137
Furtună, D.: 6

G

Galda de Jos (jud. Alba): 61, 67, 69,
79, 126, 131, 136
Galda de Sus (jud. Alba): 97
Galșa (jud. Arad): 31, 142
Gania, Pătru: 129
Gavril(ă) Zugrav: 104, 140
Gavrilă, preot în Feisa: 69
Găbud (jud. Alba): 100, 141
Gătaia (jud. Timiș): 33, 110
George, preot în Săliștea Sibiului: 19
Gheja (jud. Mureș): 100
Gheorghe, fiul lui Iacov Zugravul: 1,
2, 10, 17, 26, 28, 56, 63, 68, 70,
74, 75, 81, 91, 97, 100-104, 133,
140, 141,
Gheorghe Zugravul (de la Cozia): 149
Gheorghe Zugravul (de la Glogova):
12
Gherla: 27
Ghioroc (jud. Arad): 109
Ghișa, Ciprian: 54
Glodeni (jud. Mureș): 98, 153
Glogova: 12, 14, 16
Gorj, județ: 12, 146, 149, 150
Govora: 15, 149
Grama, Alexandru: 23, 52, 53, 125
Grigore Dialogul (cel Mare): 54, 125
Grigorovici, Ioan: 9, 23, 146-148
Groși (jud. Arad): 16
Gura Râului (jud. Sibiu): 68, 150, 151,
137
Gurahonț (jud. Arad): 110
Gurghiu: 44

H

Hărdălău, Gelu Mihai: 40, 63, 68, 113,
123, 124, 128, 129, 134
Hărțau (jud. Mureș): 62, 94, 153
Herepea (jud. Mureș): 65, 90, 129
Herghelia (jud. Mureș): 95
Hitchins, Keith: 7, 10, 60
Hopârta (jud. Alba): 76, 82, 89, 95,
118, 120
Horgoși, Lica: 49, 122
Hranite Zugravul: 13-16, 30, 107, 149,
150
Hranite, Grigorie: vezi Ranite, Grigore
Hunedoara, județ: 82, 137, 144, 145
Hunyadi, Georgius: 12, 13
Hurez: 15, 16, 30, 33, 36, 106, 147

I

Iacob, Niculina: 10
Iacov Zugravul: 1, 2, 4, 10, 11, 13-33,
35-41, 45-85, 87, 88, 90-93, 95-
98, 100-109, 113-115, 117, 122-
129, 131-133, 135-141
Icland Mare (jud. Mureș): 93, 95, 96,
153, 154
Iclânzul (jud. Mureș): 153, 154
Iclod: 83
Iene, iconar din Rășinari: 19
Iernut (jud. Mureș): 42-44, 74, 81, 103,
113-115, 153
Ignești (jud. Arad): 32, 36, 110
Ilie, preot în Orosia: 62
Ilinca, soția lui Stan Zugravul: 71
Imperiul Habsburgic: 4, 33
Inochentie: vezi Micu-Klein, Inochen-
tie
Ioachim, zugravul de la Hurez: 149
Ioan al VIII-lea, papă: 54, 125
Ioan din Aciliu: 19
Ioan, zugrav la Cecălaca: 30
Ioan, zugrav la Șcheii Brașovului: 15
Ioan, zugravul de la Biserica

Doamnei: 16, 149, 150
 Ion, preot în Feisa: 69
 Ion, preot în Pianu de Sus: 21, 1321
 Ion, ucenic la Vădeni: 12, 149
 Ion, zugrav la Polovragi: 146
 Ion, zugrav la Tismana: 14
 Iorga, Nicolae: 1, 12, 13, 16, 46, 47, 52,
 61, 115, 125, 126, 131, 135,
 136, 146, 147
 Iosășel (jud. Arad): 32, 33, 36, 110
 Iosif al II-lea: 3, 25
 Iosif Ieromonahul, zugrav: 15, 149, 150
 Iovan, zugrav la Săraca: 36
 Ipolit, papă: 126
 Istrate, zugravul de la Hurez: 150
 Iuriu de Câmpie: 151
 Ivan: vezi Popa Ivan
 Izdrail, Iacov: 13
 Izdrailă, Man: 1, 6
 Izvoarele: vezi Ciufud (jud. Alba)

Î
 Întregalde: 83

J
 Josan, Nicolae: 58-60, 64, 65
 Jurtelec (jud. Sălaj): 39

K
 Kornis: 44
 Kükülivár: vezi Cetatea de Baltă

L
 Lalașint (jud. Arad): 31, 143
 Laslo, Florian Adrian: 23
 Lăpușna (jud. Mureș): 99
 Leon cel Mare: 54, 125
 Lica, zugrav: 70, 78, 98-101, 137
 Lodroman: 83
 Ludișor (jud. Brașov): 70, 73, 76, 80,
 81, 89, 135
 Luna (jud. Cluj): 78, 91, 114

Lunca (jud. Alba): 77
 Lunca (jud. Mureș): 70, 77, 78, 99-101,
 137
 Lunca Târnavei (jud. Alba): 83
 Luncani (jud. Cluj): 76
 Lupșa (jud. Alba): 135
 Lupu (jud. Alba): 78

M
 Macavei, Anton: 76
 Maior, Grigore: 55, 65
 Maior, Petru: 5, 49
 Man, preot în Rășinari: vezi Izdrailă,
 Man
 Man, Ioan Eugen: 128
 Maniu din Broșteni, protopop: 73, 78
 Margina (jud. Timiș): 34, 47, 118
 Maria, soția lui Iacov Zugravul: 1, 2,
 38, 39, 57, 107, 124
 Marin, fratele lui Iacov Zugravul: 10,
 56-58
 Marin, zugravul de la Hurez: 150
 Martin Mărturisitorul: 54, 125
 Mănărade: 8, 83
 Mănăstireni (jud. Cluj): 102, 140
 Mârza, Eva: 61
 Medeleanu, Horia: 32, 88, 109, 110
 Medria, Salomie: 116
 Medria, Zaharie: 116, 117
 Meheși, Avram: 27
 Mesentea (jud. Alba): 79, 136
 Mészáros, Jancsi: 76
 Meșcreac (jud. Alba): 79, 89, 95, 120
 Meteș, Ștefan: 6, 50, 123
 Micu, Efrem: 102, 103
 Micu-Klein, Inochentie: 2, 3, 5-7, 14,
 20, 22, 24, 42, 44, 102
 Mihai, zugrav la Șcheii Brașovului: 15
 Mihail, zugrav grec din sec. XIV: 16
 Miheșu de Câmpie (jud. Mureș): 99
 Mirăslău (jud. Alba): 68, 136
 Mircea, Gabriela: 1, 17, 56

Miron, Greta-Monica: 6, 8, 11, 22, 23,
38, 42, 46, 50, 53, 58, 62-65,
69, 72-74, 76-78, 80, 81, 83,
126, 130

Mitran, Gheorghe: 135

Mociu (jud. Cluj): 72, 124

Moga, Savu: 39

Mogoș-Miclești (jud. Alba): 33, 145

Moise, preot în Pianu de Sus: 21, 131

Moișa (jud. Mureș): 99

Moldovenești (jud. Cluj): 79, 92, 114,
139, 140

Morar, Nicolae: 60

Mosconas, Leontie: 42, 55, 81

Muntean, Stan: 19, 57, 82

Muntenia: vezi Țara Românească

Mura Mare (jud. Mureș): 99

Mura Mică (jud. Mureș): 99

Mureș, județ: 30, 42, 48, 61, 64, 65, 67,
70, 74, 77, 81, 113, 121, 122,
126, 128, 129, 131, 133, 135,
137, 139, 152-154

Mureș, râu: 44

Mureșianu, Ion B.: 11, 110, 111

Murgești (jud. Mureș): 95

N

Nagoricino: 16

Naxos: 42

Neagoe, zugravul de la Hurez: 149

Neagoe Basarab: 19

Necola, zugravul de la Hurez: 150

Necrilești (jud. Alba): 83

Neofit, episcop de București: 6

Nermiș (jud. Arad): 32, 36, 109

Nicoară, Toader: 10, 17

Nicolae, fiul lui Iacov Zugravul: 1, 2,
17, 26, 39-41, 56, 59, 60, 64, 68,
70, 74, 91, 100, 101, 104, 135, 141

Nicolae al V-lea, papă: 54

Nicolea, ucenic la Vădeni: 12, 149

Nicolescu, Corina: 144, 145

Nistor, Ioan: 77

Nistor Dascălul: 10, 11, 13, 14, 19, 22,
29-32, 36, 41, 43, 85, 88, 90, 95,
96, 107, 141-145, 154, 155

Noșlac (jud. Alba): 65, 100, 141

Novacovici, Dionisie: 9

O

Ocna Mureș: 49, 123, 132

Ocna Sibiului: 35, 144, 145

Ocnele Mari: 14, 146, 147

Ocoliș (jud. Alba): 141

Ohaba Streiului (jud. Alba): 144, 145

Olsavszky, Manuil: 6

Oltenia: 4, 13, 29

Onuț, zugrav: 103

Orăștie: 13, 19, 23, 26, 58, 65, 68, 71,
79, 82, 136, 137

Oroiu (jud. Mureș): 99

Orosia (jud. Mureș): 62, 127

P

Pata: 10, 49, 50, 73, 123

Pavel, Teodor: 20, 26

Păcală, Victor: 3, 7, 8

Păcureni (jud. Mureș): 99

Păingeni (jud. Mureș): 93, 153

Pănade: 83

Pănet (jud. Mureș): 93, 95, 96, 153, 155

Păpușa (jud. Vâlcea): 150

Păuca (jud. Sibiu): 73

Păucea (jud. Sibiu): 79

Păucișoara (jud. Mureș): 94

Păclișanu, Zenovie: 2, 7, 10, 21

Părvulescu, Dorina-Sabina: 11, 12, 13,
16, 27, 33, 36, 48, 110-112, 118

Peribleptos: 16

Petea: 10, 49, 86, 88, 93, 122

Petrescu, Costin: 29, 101

Petrilaca (jud. Mureș): 62, 127

Pianu de Sus (jud. Alba): 21, 66, 71,
100, 130

Pietroasa (jud. Cluj): 79, 114
 Pîrv, Viorica: 34, 146-149
 Plășorul Cioarei: 17
 Pleașa (jud. Alba): 31, 143
 Podlipny, Annemarie: 11
 Poiana Mărului (jud. Brașov): 144, 145
 Poiana Vadului (jud. Alba): 83
 Polonia: 116
 Polovragi, mănăstire: 146, 150
 Ponor (jud. Alba): 97
 Pop, Aron: 100
 Pop, Avram: 55
 Pop, Ionașcu: 43
 Pop, Saveta-Florica: 10, 31, 32, 154, 155
 Pop, Toader: vezi Popovici, Toader
 Pop de Biia, Iosif: 72
 Pop de Biia, Nicolae: 72
 Popa, Atanasie: 43, 45, 46, 49, 69, 74,
 77, 78, 98, 99, 103, 113, 114,
 122, 136
 Popa, Corina: 16, 147
 Popa Gheorghe, preot în Cuștelnic:
 128
 Popa Ioan / Ionaș, preot în Rășinari:
 18, 19
 Popa Ioan din Sadu: 73
 Popa Iuon, cantor în Rășinari: 11
 Popa Ivan: 10, 11, 13, 14, 18, 19, 22, 23,
 29-32, 35, 36, 85, 90, 107, 142-
 145
 Popa Petru, învățător în Rășinari: 11
 Popa Mani Lapedat, învățător în
 Rășinari: 11
 Popa Mihali, învățător în Rășinari: 11
 Popa, Mircea: 11
 Popa Nicolae: vezi Nicolae, fiul lui
 Iacov Zugravul
 Popa Radul, preot fugar din Răși-
 nari: 18
 Popovici, Nedelcu: 27, 33, 34
 Popovici, Șerban: 27
 Popovici, Toader: 70, 77, 78, 81, 92,

94, 97-100, 135, 137, 152, 155
 Porumb, Marius: 1, 10-13, 15, 19, 20,
 26, 27, 31-34, 45, 47, 49, 50, 52,
 61-63, 65, 66, 68-70, 82, 91, 93-
 95, 98, 102-104, 111-116, 118,
 120, 122-129, 131, 132, 134, 136,
 137, 140-148, 151-154
 Porumbeni (jud. Mureș): 95
 Preda, zugravul de la Hurez: 150
 Preiss, Johann Peter von: 24
 Proca, Mihaela: 39
 Procopie, Maria: 12
 Puskás, Tode: 64

R

Radna: 16
 Radu, preot în Rășinari: 1, 2, 4, 11, 15,
 16, 19, 21, 29, 107, 151
 Radu, Iacob: 47
 Radu-vodă, mănăstire: 17, 57
 Rákóczi I, Gheorghe: 44
 Ranite, Gheorghe: 12-15, 27, 30, 33,
 145, 146, 149
 Ranite, Grigore: 9, 12-17, 23, 30, 33-
 36, 41, 50, 51, 54, 87, 90, 107,
 110-112, 146-149
 Rădești (jud. Alba): 35, 47, 48, 73, 79,
 86, 88, 89, 91, 92, 116, 117,
 120, 121
 Răpsig (jud. Arad): 32, 36, 109
 Rășinari: 1-6, 8-13, 15-16, 18, 20-24, 29,
 31-36, 39, 43, 54, 56-58, 61, 83,
 85, 92, 95, 107, 126, 128, 131,
 136, 139, 142-145, 148, 149
 Râm: vezi Roma
 Râmeț (jud. Alba): 31, 130
 Râmnic, episcopie: 1, 6, 13, 23, 34, 147,
 148
 Recea, mănăstire: 48, 93, 94, 122, 153-
 155
 Rednic, Atanasie: 76
 Reghin: 49, 95, 97, 98

Roma: 4-7, 22, 54, 59, 65
 Roman Murariu, Ion: 115
 România: 17, 20, 58, 83, 99
 Roșia de Secaș (jud. Alba): 83, 141-143
 Roteni (jud. Mureș): 94

S

Sadu (jud. Sibiu): 73
 Sandu Tipograful: 13, 146
 Sarai, Visarion: 3, 6, 54
 Sartăș (jud. Alba): 97
 Săcădate, Ioan: 55
 Sălaj, județ: 39
 Sălciua (jud. Alba): 97, 132, 141
 Sălciua de Sus (jud. Alba): 80, 89, 132, 134, 141
 Sălcud (jud. Mureș): 93, 153
 Sălcuța (jud. Bistrița-Năsăud): 80, 90, 94, 124, 154
 Săliștea Sibiului: 19, 23, 151
 Săraca, mănăstire: 16, 36, 108
 Sărăcinești, mănăstire: 13
 Sărmașu (jud. Mureș): 152
 Sărmășel-Gară (jud. Mureș): 98-100, 152
 Săsăujan, Mihai: 5, 20
 Săvăstreanu, Irimie: 82
 Săvuică, Oana: 20
 Sâmbăta de Sus, mănăstire: 76, 135
 Sânbenedic (jud. Alba): 63-65, 68, 70, 75, 89, 90, 130, 134
 Sâncel (jud. Alba): 81
 Sâncrai (jud. Cluj): 76
 Sângeorgiu de Câmpie (jud. Mureș): 94
 Sâniacob (jud. Mureș): 64
 Sânișor (jud. Mureș): 99
 Sânmiclăuș (jud. Alba): 81
 Sânmihaiu de Câmpie (jud. Bistrița-Năsăud): 80, 124, 154
 Sânpetru de Câmpie (jud. Mureș): 20, 57, 73, 80, 81, 89, 95-98, 100, 135, 152, 155

Sântana de Mureș: 48, 121
 Sântămărie (jud. Alba): 83
 Schaser, Angelika: 3
 Sebeș: 19, 131, 143
 Serena, Augustinus: 44
 Sfranciog, Coman: 34
 Sfranciog, Stana: 34
 Sibieli (jud. Sibiu): 151
 Sibiu: 3, 5, 8, 23, 24, 59, 72, 83, 94-96, 102, 133, 144, 145, 155
 Sibiu, județ: 72, 73, 79, 123, 133, 142, 150, 151
 Sighișoara: 142
 Silaghi-Sălăjeanu, Simion: 102, 103
 Silivaș (jud. Alba): 82, 86, 88, 118, 120
 Silvestru I, papă: 54, 125
 Simeria: 82, 138
 Simeria Veche (jud. Hunedoara): 82, 86, 87, 137
 Simion, zugravul de la Polovragi: 150
 Simon Bălgrădeanu: 75, 96
 Sintești (jud. Timiș): 34, 47, 48, 73, 88, 89, 117, 118
 Skopje: 16
 Socoteanu, Grigore: 1, 6
 Sofronie de la Cioara: 8, 20, 54
 Stan, colaboratorul lui Ștefan Popa
 Zugravul: 151
 Stan Zugravul: 1, 2, 4, 10-14, 17, 19-22, 24, 25, 28, 29, 36, 57, 58, 66-68, 71, 75, 79, 82-84, 88, 102, 105, 131, 136, 149-151
 Stan, zugravul de la Hurez: 149
 Stanciu, Laura: 7, 10,
 Stejeriș (jud. Cluj): 79, 93, 140
 Suatu (jud. Cluj): 73, 151
 Sub Pădure (jud. Mureș): 104
 Suci, Dimitrie: 115

Ș

Șarlea, Porfirie: 40, 50, 62, 64, 91
 Șarlea, Rafila: 59

Șcheii Brașovului: 15, 33, 146
 Șeica Mare (jud. Sibiu): 142
 Șerban Zugravul (de la Glogova): 12
 Șerbănescu, Niculae: 20
 Șieu (jud. Bistrița-Năsăud): 95, 154
 Șilea: 1, 10, 17, 31-33, 35, 36, 38-41, 49-
 51, 55-57, 68, 86-91, 107, 114,
 118-120, 122, 124, 125, 134, 135
 Șiria: 31, 142
 Șoimuș (jud. Alba): 47
 Șomoștelnic (jud. Mureș): 94
 Șona (jud. Alba): 65, 71, 81, 129
 Șpring (jud. Alba): 32, 85, 142, 143
 Ștefan Popa Zugravul: 47, 104, 151
 Ștefan Zugravul (de la Glogova): 12
 Ștefan Zugravul de la Ocnele Mari:
 14, 146, 147
 Ștefănescu, I. D.: 21, 64

T

Tampa, Magdalena: 49
 Tatai-Baltă, Cornel: 52, 125
 Tău (jud. Alba): 141-143
 Tăuni: 83
 Târgoviște: 15
 Târgu-Jiu: 149
 Târgu-Mureș: 65, 67, 93, 94, 99, 126,
 129, 132, 134, 139, 152, 153
 Târnava (râu): 23
 Târnava Mică, județ: 44
 Târnăveni: 64, 128, 154
 Teiuș: 69
 Teodorescu, Adrian: 23
 Teodosie Zugravul: 149, 150
 Timandi, Ștefan: 55
 Timiș, județ: 33, 34, 47, 117
 Timișoara: 12, 33, 34, 48, 110-112, 118
 Tiocu de Jos (jud. Cluj): 63, 82, 86, 88,
 127
 Tismana: 12-14, 16
 Toader: vezi Popovici, Toader
 Toader Zugravul: 18, 47-50, 62, 80, 82,

92-96, 116-118, 120-122, 127,
 152-154

Tocilescu, Grigore: 21
 Todea, Eugen: 49, 93, 122
 Tóth, Zoltán: 21, 26
 Transilvania: 4, 5, 7, 9, 14, 17, 20, 25,
 27, 29, 34, 43, 46, 59, 67, 77,
 84, 91, 102, 104, 105, 115
 Tudor, zugrav la Tismana: 14
 Tudor, Safta: 39
 Turda: 32, 47, 89, 114, 115

T

Țara Leșească: vezi Polonia
 Țara Românească: 11, 18, 33, 52, 125
 Țiptelnic (jud. Mureș): 95, 98

U

Uioara de Jos: vezi Ciunga (jud. Alba)
 Unirea (jud. Alba): 142
 Urisiu de Jos (jud. Mureș): 98, 99
 Urisiu de Sus (jud. Mureș): 98, 99
 Ususău (jud. Arad): 32, 144

V

Valahia: vezi Țara Românească
 Valea Largă (jud. Alba): 97
 Valea Lungă (jud. Alba): 77, 83
 Vanca, Dumitru: 84
 Vasile, fiul lui Iacov Zugravul: 1, 17, 56
 Vasile Zugravul: 12, 14, 16, 149
 Vasiliu, Anca: 16
 Vădeni (Târgu-Jiu): 12-16, 149
 Văii (?): 135
 Vâlcea, județ: 149, 150
 Veza (jud. Alba): 75
 Vidolm (jud. Alba): 141
 Viena: 6, 7, 20, 39, 76, 102
 Visarion: vezi Sarai, Visarion
 Voila (jud. Brașov): 76, 135
 Voileanu, Matei: 50, 82
 Voinescu, Teodora: 93, 95